

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

**Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису**

САДОВА ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА

УДК 341.4:[504.61:355.01(043.5)]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ ЗА МІЖНАРОДНИМ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ**

081 – Право

08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Т. С. Садова

Науковий керівник: Нігрєєва Олена Олександрівна, кандидат юридичних наук,
доцент

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Садова Т.С. Воєнні злочини проти довкілля за міжнародним кримінальним правом. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2023.

Дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням сучасних проблем правової кваліфікації міжнародних воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом. У роботі представлено ряд авторських термінів та ідей, концепцій та висновків у дисертації, яким властива наукова новизна.

Структура дисертації забезпечила проведення усебічного та глибинного аналізу чималого об'єму наукової літератури і нормативного матеріалу стосовно правової кваліфікації міжнародних воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом, чого вимагає виконання завдань, які містить дисертаційне дослідження, і досягнення його мети. Дисертація має три розділи, перший з яких присвячено розгляду концепції міжнародних злочинів, їх розмежуванню із серйозними порушеннями норм *jus cogens*, відповідальність за які може понести держава, та транснаціональними злочинами, а також класифікації міжнародних злочинів. Окрему увагу приділено міжнародним воєнним злочинам, їх характеристиці та класифікації.

Як наслідок, другий розділ роботи сфокусовано на такому важливому виді останніх як міжнародні воєнні злочини проти довкілля. У підрозділах цього розділу детально вивчено та проаналізовано сучасне міжнародно-правове регулювання питань правової кваліфікації цих діянь, продемонстровано пробіли та огріхи у ній. Крім того, в останньому підрозділі другого розділу проведено розмежування між міжнародними воєнними злочинами проти довкілля та суміжними злочинами, пов'язаними із заподіянням екологічної шкоди. Нарешті, третій розділ роботи присвячений перспективній еволюції інституту міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. У ньому наведено пропозиції щодо

вдосконалення норм міжнародного гуманітарного права шляхом підписання П'ятої Женевської конвенції про охорону довкілля під час збройних конфліктів, що, як наслідок, сприятиме вдосконаленню норм міжнародного кримінального права щодо притягнення до відповідальності за вчинення відповідних злочинів. Ці питання розглянуті у другому підрозділі третього розділу роботи, в якому зроблено конкретні пропозиції щодо внесення змін у положення ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. та до ст. 8 «Елементів злочинів» Міжнародного кримінального суду. Останній підрозділ роботи містить пропозиції щодо вдосконалення норм національного кримінального права щодо притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля в Україні.

У дисертації досліджено поняття та ознаки міжнародних злочинів, що допомогло провести їх розмежування із суміжними категоріями, важливе для правильної правової кваліфікації. Зокрема, виокремлено такі ознаки: а) міжнародна кримінальна відповідальність за їх вчинення настає у випадку здійснення міжнародного злочину фізичною особою; б) злочин створює загрозу сукупності життєвоважливих інтересів світової спільноти, які підпадають під охорону міжнародного права, серед яких свобода людини, економічна безпека, здоров'я населення та суспільна моральність тощо; в) в складі таких видів злочинів, як правило, міститься контекстуальний елемент; г) суб'єкт може бути як загальний, так і спеціальний; д) для суб'єктивної сторони притаманний умисел як форма вини; е) диспозиція міжнародних злочинів розташована в джерелах міжнародного права, як наслідок, у національному кримінальному праві це необов'язково; є) судовий розгляд справ стосовно міжнародних злочинів здійснюють як національні суди, так і міжнародні судові установи.

Встановлено, що кожна група міжнародних злочинів має специфічні ознаки. Так, міжнародним воєнним злочинам властиві такі: а) безпосереднім об'єктом міжнародних воєнних злочинів є суспільні відносини, обумовлені порядком ведення збройних конфліктів, який врегульований міжнародним правом; б) об'єктивна сторона характеризується наявністю збройного конфлікту та плану

чи політики щодо їх вчинення або ознаки масштабності; в) суб'єкт може бути як загальним, так і спеціальним; г) суб'єктивна сторона у більшості випадків характеризується навмисністю діяння та усвідомленням наявності стану збройного конфлікту.

У свою чергу, міжнародні воєнні злочини проти довілля тлумачаться як передбачені міжнародним кримінальним правом протиправні діяння, що посягають на довілля або окремі його компоненти та здійснюються під час збройного конфлікту. Згідно з сучасним міжнародно-правовим регулюванням цим злочинам характерні такі ознаки: а) порушують норми міжнародного гуманітарного права; б) здійснюються під час міжнародного збройного конфлікту; в) шкода нанесена довіллю повинна бути масштабною, довготривалою та серйозною; г) шкода, нанесена довіллю, повинна бути непропорційною у порівнянні із очікуваною військовою перевагою. Проте у перспективі розвитку міжнародного кримінального права запропоновано змінити ці правові характеристики на такі: а) порушують норми міжнародного гуманітарного права; б) здійснюються під час збройного конфлікту; в) шкода нанесена довіллю повинна бути масштабною, довготривалою або серйозною; г) вчинення злочину не може виправдовуватися потенційно можливою військовою перевагою.

У роботі також проведений детальний аналіз чотирьох елементів складу міжнародних воєнних злочинів проти довілля, а саме: а) об'єкта, яким є правила ведення війни та довілля; б) об'єктивної сторони, яка виражається у суспільно небезпечному діянні у формі дії, тобто здійсненні нападу, та наслідках, тобто нанесенні шкоди довіллю, настання яких, проте, не є обов'язковим. Необхідною ознакою об'єктивної сторони міжнародних воєнних злочинів проти довілля також є обстановка, тобто наявність збройного конфлікту; в) суб'єкта, який може бути як загальним, так і спеціальним; г) суб'єктивної сторони, яка складається із вини у формі умислу, при цьому суб'єкт має усвідомлювати можливість настання негативних наслідків у формі шкоди довіллю. Метою злочину може бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди задля отримання військової переваги.

В результаті ретельного вивчення сучасного міжнародного кримінального права стосовно міжнародних воєнних злочинів проти докiлля обґрунтовано необхідність у зменшенні порогу відповідальності за їх вчинення в межах міжнародного збройного конфлікту шляхом заміни кумулятивного переліку ознак шкоди докiллям на альтернативний та видалення ознаки невідповідності завданої шкоди отриманій військової перевазі, що в контексті положень Римського статуту призведе до доповнення ст. 8(2)(b) пунктом (xxvii): «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди докiллям».

Крім того, доведено, що існує необхідність у поширенні відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти докiлля також на неміжнародні збройні конфлікти та, як наслідок, у доповненні частини ст. 8(2)(e) Римського статуту пунктом (xvi), який би визначав як воєнний злочин у ході збройного конфлікту неміжнародного характеру також «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди докiллям».

Задля полегшення правової кваліфікації міжнародних воєнних злочинів проти докiлля та притягнення до відповідальності за їх вчинення також запропоновано доповнити «Елементи злочинів» Міжнародного кримінального суду новим описом складів міжнародних воєнних злочинів проти докiлля, що мають місце як під час міжнародного, так і під час неміжнародного збройного конфліктів. У цьому зв'язку обґрунтовано, що потрібно доповнити положення ст. 8(2)(b) пунктом (xxvii) та ст. 8(2)(e) пунктом (xvi). У першому випадку мова йде про характеристику тих міжнародних воєнних злочинів проти докiлля, за яких шкода докiллям вчинена під час міжнародного збройного конфлікту, а в другому випадку – під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Зазначені пункти могли б містити положення про притягнення до відповідальності за вчинення умисного вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад може стати причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди докiллям. При цьому під докiллям пропонується розуміти природне та

антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос. Крім того, запропоновані положення могли б містити детальну характеристику шкоди довкіллю під час збройного конфлікту, можливість нанесення якої розглядається як елемент об'єктивної сторони міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. Зокрема, запропоновано визначати шкоду як «масштабну», тобто таку, що означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів, або «довготривалу», тобто таку, що триває принаймні протягом одного або декількох сезонів, або «серйозну» тобто таку, що означає пошкодження, які включають «дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси».

Нарешті, у зв'язку визнанням Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду у дисертації обґрунтовано, що також Кримінальний кодекс України потребує внесення змін стосовно притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. Погоджуючись у цілому із проектом Закону України № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» авторка висуває пропозицію, щодо доповнення п. 2 ст. 438² про воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни, окремим пар. 9, положення якого б були присвячені саме міжнародним воєнним злочинам проти довкілля. За таких умов ст. 438² могла б виглядати так: «... 2. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру: 9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни, руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни, забруднення атмосфери, забруднення космосу, деструктивна зміна клімату тощо».

Результати дослідження становлять значний внесок у розвиток теоретичних положень щодо правової кваліфікації та притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля, яким у вітчизняній науці міжнародного кримінального права було приділено недостатньо уваги. Крім того, що у роботі ретельно проаналізований сучасний стан правового регулювання цих відносин у нормах міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права, авторка спромоглася систематизувати та узагальнити доктринальні положення стосовно міжнародних воєнних злочинів проти довкілля, які дали їй підставу та можливість виробити власні пропозиції щодо перспективного розвитку міжнародного кримінального права.

Ключові слова: міжнародний злочин, міжнародний воєнний злочин проти довкілля, збройний конфлікт, довкілля, охорона довкілля, міжнародна кримінальна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, Женевські конвенції, міжнародне право, міжнародні договори, міжнародне кримінальне право, міжнародне гуманітарне право, Кримінальний кодекс України, транснаціональний злочин.

SUMMARY

Sadova T.S. War crimes against the environment under International Criminal Law. – Qualifying research work as a manuscript.

Doctoral thesis for an academic degree of the Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, 2023.

The thesis is the first comprehensive scientific research conducted in Ukraine, in which the current issues related to the legal qualification of war crimes against the environment under international criminal law have been investigated. The research presents a wide range of original concepts, notions, ideas and conclusions that bring the scientific novelty to the thesis.

The complex structure of the thesis has enabled an in-depth and comprehensive analysis of a vast body of regulatory and scientific literature regarding the legal qualification of international war crimes against the environment under international

criminal law. It was necessary in order to achieve the goals and objectives set in this research.

The scientific work consists of three chapters, the first chapter is dedicated to the study of the concept of international crimes, their distinction from serious violations of *jus cogens* norms for which any state can be held responsible, and transnational crimes; the classification of international crimes is also under review. Particular attention is accorded to international war crimes, their characteristics, and classification. The second chapter of the thesis is focused on such a crucial aspect of international war crimes as international war crimes against the environment. In the sections of this chapter, contemporary international legal regulation of the legal qualification of these actions is thoroughly studied and analyzed, highlighting the limitations in international criminal law regarding the above-mentioned issues. In addition, the last section of the second chapter delves into the distinction between international war crimes against the environment and related crimes involving environmental damage. Finally, the third chapter of the work is dedicated to the prospective evolution of the institution of international war crimes against the environment. It includes proposals for improving international humanitarian law by signing the 5th Geneva Convention on the Protection of the Environment in Armed Conflicts, which, as a result, will contribute to enhancing the norms of international criminal law regarding the prosecution of such crimes. These aspects are considered in the second section of the third chapter of the thesis, which puts forward specific suggestions for amendments to the provisions of Article 8 of the Rome Statute of the International Criminal Court (1998) and Article 8 of «Elements of Crimes» of the International Criminal Court. Lastly, the final section of the research contains proposals for enhancing the norms of national criminal law concerning the prosecution of international war crimes against the environment in Ukraine.

The thesis explores the concepts and characteristics of international crimes and it has enabled to make the differentiation from related categories to guarantee accurate legal qualification. Moreover, the following features are highlighted: a) international criminal responsibility for committing crimes arises when an international crime is committed by an individual; b) «the crime poses a threat to the vital interests of the

global community protected by international law», including human freedom, economic security, public health, and the norms of morality, among others; c) such crimes commonly involve a contextual element; d) the subject may be both general and specific; e) for *mens rea*, intent is inherent as a form of guilt; f) the provisions of international crimes may only be found in the sources of international law, and their existence in national criminal law is not obligatory; g) the judicial examination of cases related to international crimes is carried out by both national courts and international judicial institutions.

It has been established that each group of international crimes has specific characteristics. Thus, the following applies to international war crimes: a) the immediate object of international war crimes is the social relations governed by the rules of armed conflict as regulated by international law; b) *actus reus* aspect is characterized by the mandatory presence of an armed conflict and a plan or policy to commit these crimes or their last-scale commission; c) the subject can be either general or specific; d) *mens rea* aspect in most cases is characterized by intent and an awareness of the existence of an armed conflict.

These characteristics help differentiate international war crimes from other types of international crimes and are essential for the correct legal qualification and prosecution for such crimes under international law.

International war crimes against the environment are interpreted as unlawful acts under international criminal law that affect the environment or its individual components and are committed during armed conflicts. Current international legal regulations characterize these crimes as retaining the following features: a) they violate the norms of international humanitarian law; b) they are committed during an international armed conflict; c) the damage caused to the environment must be widespread, long-term, and severe; d) the damage caused to the environment must be disproportionate in comparison to the expected military advantage.

However, in the perspective of the development of international criminal law, it is proposed to change these legal characteristics to the following: a) they violate the norms of international humanitarian law; b) they are committed during an armed conflict; c)

the damage caused to the environment must be widespread, long-term, or severe; d) committing crimes cannot be justified by a potentially possible military advantage. These proposed changes aim to clarify and strengthen the legal framework for prosecuting international war crimes against the environment, particularly by establishing an alternative list of environmental harm characteristics and removing the potential military advantage as a justifying factor for such actions.

In the research, a detailed analysis of the four elements of international war crimes against the environment has been carried out, namely: a) the objects, which are the rules of warfare and the environment; b) the *actus reus*, which is expressed in a socially dangerous act in the form of an action, i.e., an attack, and the consequences, i.e., the environmental damage, the occurrence of which, however, is not mandatory. An essential characteristic of the *actus reus* of international war crimes against the environment» is also the presence of an armed conflict; c) the subject, which can be either general or specific; d) the *mens rea*, which includes guilt in the form of intent, with the subject being aware of the possibility of negative consequences in the form of environmental harm. The purpose of the crime may be the intent to cause a high level of environmental harm in order to gain a military advantage.

As a result of a comprehensive study of modern international criminal law» regarding international environmental crimes, the necessity of reducing the threshold of responsibility for their commission within the framework of an international armed conflict is justified by replacing the cumulative list of environmental harm indicators with an alternative one and removing the criterion of inconsistency of the harm caused with the military advantage obtained, which, in the context of the provisions of the Rome Statute, will lead to the addition of Article 8(2)(b) with par. (xxvii): «intentional launching an attack in the knowledge that such an attack will cause widespread, long-term, or severe environmental damage».

Moreover, it has been established that there is a need to extend the responsibility for the commission of international environmental crimes to non-international armed conflicts as well, and as a result, to amend Article 8(2)(e) of the Rome Statute with par. (xvi), which would define as a war crime in the course of a non-international armed

conflict the «intentional launching an attack in the knowledge that that such an attack will cause widespread, long-term, or severe environmental damage».

In order to facilitate the legal qualification of international environmental crimes and the prosecution for their commission, it is also proposed to supplement the «Elements of Crimes» of the International Criminal Court with a new description of the elements of international environmental crimes that occur both during international and non-international armed conflicts. In this regard, it is justified to amend the provisions of Article 8(2)(b) with par. (xxvii) and Article 8(2)(e) with par. (xvi). In the first case, those international environmental crimes are characterized in which harm to the environment was committed during an international armed conflict, and in the second case, during a non-international armed conflict. These provisions could include clauses regarding the prosecution of intentional attacks in the knowledge that such attacks may cause widespread, long-term, or sever environmental damage, where the environment is understood as encompassing the natural and anthropogenic environment, including biological, chemical, and physical components, and covering the aquatic environment, terrestrial space, atmosphere, and outer space.

Furthermore, the proposed provisions could include a detailed description of environmental damage during armed conflicts, the possibility of which is considered as an element of the *actus reus* of international war crimes against the environment. Specifically, it is proposed to define damage as «widespread», meaning an area on a scale of not less than one hundred square kilometers, or «long-term», meaning lasting for at least one or several seasons, or «severe», meaning damage that includes «very significant adverse changes, disruptions, or harm to any element of the environment», including a significant impact on human life or natural, cultural, or economic resources.

Finally, as Ukraine has recognized the jurisdiction of the International Criminal Court, it is substantiated in the thesis that the Criminal Code of Ukraine also needs amendments regarding the prosecution of international environmental crimes. In general agreement with the draft law of Ukraine Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Implementation of International Criminal and Humanitarian Law No. 2689, the author proposes the addition of para. 2 of Article 438² on war crimes

involving the use of prohibited methods of warfare, with a separate subpar. 9 dedicated specifically to international environmental crimes.

Proceeding from the above-mentioned, Article 438² could be read as follows: «2. Intentional commission (perpetration) in connection with an international armed conflict or a non-international armed conflict: ... 9) launching an attack in the knowledge that such an attack will cause widespread, long-term, or serious environmental damage, including: destruction or degradation of the aquatic environment, its flora and fauna, destruction or degradation of the terrestrial environment, its flora and fauna, atmospheric pollution, space pollution, destructive climate change, etc».

The results obtained in the research contribute significantly to the development of theoretical principles regarding the legal qualification and prosecution of international environmental crimes, which have received insufficient attention in the field of domestic international criminal law.

Apart from a comprehensive analysis of the current state of the legal regulation of these relations under the norms of international criminal and international humanitarian law, the author has systematized and summarised doctrinal positions in relation to international environmental war crimes. It has enabled the author to formulate her own proposals for the prospective development of international criminal law.

Keywords: international crime, international war crime against the environment, armed conflict, the environment, environmental protection, international criminal responsibility, the International Criminal Court, the Rome Statute, the Geneva Conventions, international law, international treaties, international criminal law, international humanitarian law, the Criminal Code of Ukraine, transnational crime.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні
наукові результати дисертації**

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Садова Т. С. Імплементція норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Том 24. Випуск 1 (34). С. 119 – 124.
2. Садова Т. С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220 – 229.
3. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довілля у міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252 – 257.
4. Садова Т. С. Об'єктивна сторона як елемент складу міжнародних воєнних злочинів проти довілля. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 26. С. 49 – 57.
5. Садова Т. С. Захист довілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 73(1). С. 186 – 190.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Садова Т. Міжнародні злочини у Римському статуті та Кримінальному кодексі України: порівняльно-правовий аспект. *Матеріали 73-ї наук.-викл. складу і наук. прац. екон.-прав. фак. ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція екон. і прав. наук : матеріали наук. конф, м. Одеса, 28-30.11.2018. Одеса, 2018. С. 83 – 85.*
2. Садова Т. Основні ознаки воєнних злочинів: національний та міжнародно-правовий аспект. *Кримінальне правопорушення : національний та зарубіжний виміри* : матеріали між. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24.05.2019. Одеса, 2019. С. 116 – 119.
3. Садова Т. Щодо закріплення терміну «злочини проти людяності» у джерелах міжнародного права. *Реформування законодавства і державних інституцій : досягнення, недоліки та перспективи* : матеріали між. юрид. наук.-практ. конф., м. Київ, 30.05.2019. Київ, 2019. С. 52 – 54.

4. Садова Т. Визначення та ознаки поняття «заручник». *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі* : матеріали ювіл. всеукр. наук. дистан. конф., прис. 155-річчю ОНУ ім. І. І. Мечникова, м. Одеса, 10.04.2020. Одеса, 2020. С. 187 – 189.
5. Садова Т. До питання про розрізнення міжнародних та транснаціональних злочинів у міжнародному праві. *Матеріали 75-ї звітної наук. конф. проф.-викл. складу і наук. працівників екон.-прав. фак. ОНУ ім. І. І. Мечникова* : матеріали наук. конф, м. Одеса, 25-27.11.2020. Одеса, 2020. С. 37 – 40.
6. Садова Т. Щодо характеристики воєнних злочинів у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів, та здобувачів-учасників 77-ї звітної конференції ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук* : матеріали наук. конф, м. Одеса, 26-28.04.2021. Одеса, 2021. С. 79 – 82.
7. Садова Т. Характеристика складу міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. *Причорноморські публічно-правові читання* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Миколаїв, 10-12.09.2021. Миколаїв, 2021. С. 181 – 184.
8. Садова Т. Щодо поняття злочину екоциду у міжнародному кримінальному праві. *Збірник тез наукових доповідей і повідомлень XIV всеукраїнської науково-практичної конференції вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів* : матеріали XIV всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20.11.2021. Харків, 2021. С. 146 – 149.
9. Садова Т. Ознаки суб'єктивної сторони воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників* : матеріали наук. конф., м. Одеса, 24-26.11.2021. Одеса, 2021. С. 34 – 38.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	17
ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОДНОГО З ВИДІВ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ	29
1.1. Поняття, ознаки та види міжнародних злочинів, їх розмежування із суміжними категоріями	29
1.2. Поняття та ознаки воєнних злочинів за міжнародним кримінальним правом	50
1.3. Види міжнародних воєнних злочинів	67
РОЗДІЛ 2. ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	80
2.1. Поняття та ознаки міжнародних воєнних злочинів проти доквілля ...	80
2.2. Склад міжнародних воєнних злочинів проти доквілля	90
2.3. Розмежування міжнародних воєнних злочинів проти доквілля із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням шкоди доквіллю	112
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	132
3.1. Розвиток джерел міжнародного гуманітарного права щодо захисту доквілля під час збройних конфліктів	132
3.2. Вдосконалення положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти доквілля	150
3.3. Перспективи розвитку положень національного кримінального права про притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів проти доквілля	168
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	184

	16
ДОДАТОК 1	214
ДОДАТОК 2	216
ДОДАТОК 3.....	229

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Гаазька конвенція 1954 р.	Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954
ЖК	Женевські конвенції 1949 р.
Женевська конвенція I	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених та хворих в регулярних арміях від 12.08.1949
Женевська конвенція II	Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли корабельну аварію, зі складу озброєних сил на морі від 12.08.1949
Женевська конвенція III	Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949
Женевська конвенція IV	Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949
ККУ	Кримінальний кодекс України
Конвенції ENMOD	Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques)
Нюрнберзький трибунал	Міжнародний військовий трибунал для суду над німецькими військовими злочинцями в Нюрнберзі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
Протокол I	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів
Протокол II	Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру
МТКЮ	Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії
МВЗПД	міжнародні воєнні злочини проти довілля
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКЧХ	Міжнародний комітет Червоного Хреста

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Загальновідомо, що еволюція права зазвичай слідує потребам суспільства. Швидкість і глибина цієї еволюції залежать від багатьох факторів. В деяких випадках новаторські правові конструкції виникають в результаті академічних дискусій і набувають особливого значення, одержуючи сильний імпульс і захист зі сторони громадянського суспільства. Ми сподіваємося, що наше дослідження надасть такий поштовх у справі охорони довкілля під час збройних конфліктів. Це особливо актуально для нашої держави, адже починаючи з 2014 р. українське довкілля постійно зазнає шкоди.

У жовтні 2023 р. на конференції під назвою «*United for Justice. United for Nature*», перший віце-прем'єр-міністр України – Міністр економіки України Юлія Свириденко повідомила, що «загалом з початку повномасштабного вторгнення задокументовано понад 2,5 тисячі фактів шкоди довкіллю, вчинених Росією, у тому числі розслідується 14 випадків екоциду» [1]. У квітні 2023 р., «за словами міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Руслана Стрільця, шкода довкіллю внаслідок війни перевищувала 1,9 трильйона гривень. Російсько-українська війна стала лихом і для довкілля. Виявлені факти випалення лісів, пошкодження ґрунтів, зменшення біорізноманіття» [2].

Крім того, довкіллю спричиняється шкода в ряді збройних конфліктів на території таких держав, як: Афганістан, Буркіна-Фасо, Демократична Республіка Конго, Ефіопія, Єгипет, Ємен, Західна Сахара, Ізраїль, Індія, Ірак, Камерун, Кіпр, Лівія, Малі, Марокко, Мозамбік, Нігерія, Пакистан, Палестина, Південний Судан, Сенегал, Сирія, Сомалі, Судан, Туреччина, Філіппіни та Центральноафриканська Республіка [3].

Довкілля не є абстракцією, воно забезпечує якість життя та саме здоров'я людей, включаючи майбутні покоління. Захист довкілля під час збройного конфлікту є нагальною потребою суспільства.

Довкілля необхідно захищати «як в мирний час, так і під час збройного конфлікту» [1]. В останньому випадку довкілля захищається нормами

міжнародного гуманітарного права, за порушення яких, як правило, має наступати кримінальна відповідальність. Однак у актах міжнародного кримінального права та національному кримінальному законодавстві України сьогодні відсутнє чітке і повне визначення складу МВЗПД. Недостаню увагу приділено йому також в українській правовій науці.

Разом з тим вироблення відповідного правового регулювання, яке забезпечило б охорону навколишнього середовища під час воєнних дій та, зокрема, надало б можливість притягати до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля, стає все більш актуальним. Так, 7 грудня 2022 р. Генеральна Асамблея прийняла резолюцію «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами». Інші міжнародні організації також активно працюють над виробленням правового регулювання захисту довкілля під час збройного конфлікту.

Вибір теми дослідження зумовлюється зростаючою роллю цінності довкілля та порядку регулювання його захисту в умовах ведення збройного конфлікту, необхідністю внесення змін до відповідних джерел міжнародного кримінального права та реформування чинного національного кримінального законодавства України з питань охорони довкілля в умовах збройного конфлікту, що практично неможливо здійснити без комплексного вивчення цієї групи міжнародних злочинів. Водночас, досліджень, присвячених цим питанням у науці міжнародного права України, майже немає. Недостатньо їх також і в зарубіжній правовій доктрині.

Це дозволяє стверджувати, що проблематика МВЗПД до «цього часу ще не отримала належного теоретичного осмислення» [2]. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження МВЗПД у міжнародному кримінальному праві також з наступних причин. По-перше, таке дослідження цілком відповідає напряму сучасної міжнародної кримінально-правової політики міжнародної спільноти, який характеризується гуманістичними ідеями щодо захисту довкілля. По-друге, на практиці з'являється достатня кількість прикладів нанесення шкоди довкіллю під час збройних конфліктів як міжнародного характеру, так і збройних

конфліктів неміжнародного характеру, хоча судової практики МКС з питань притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення МВЗПД наразі ще немає. Це, на наш погляд, пояснюється саме тим фактом, що положення щодо МВЗПД у РС потребують змін та доповнень.

І, насамкінець, попри значну кількість досліджень, присвячених обраній темі, значна частина питань, які пов'язані із кваліфікацією МВЗПД за міжнародним кримінальним правом, дотепер залишається без відповідей. Чимало з них недостатньо висвітлені або є дискусійними. Це стосується, зокрема, відсутності альтернативи вибору у характеристиці нанесеної шкоди довікілью відповідно до РС, відсутності визначення понять масштабності, серйозності та довгостроковості тощо. Все це обумовлює актуальність і новизну теми роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано згідно із планом науково-дослідної роботи кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за темою «Національна правова система України: сучасний стан, тенденції на напрями розвитку» № 309, затвердженої Наказом Одеського національного університету імені І. І. Мечникова №1304-18 від 16 липня 2021 р. (номер держреєстрації в ІНТЕІ 0121U112814).

Мета роботи полягає у з'ясуванні сучасного стану міжнародно-правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довікілья та розробці науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій, спрямованих на удосконалення їх правової кваліфікації за міжнародним кримінальним правом.

У дисертаційному дослідженні для досягнення вказаної мети вирішувалися **завдання дослідження:**

надати комплексну характеристику категорії міжнародних злочинів, виокремити їх визначальні ознаки;

відмежувати міжнародні злочини від суміжних категорій;

визначити місце, яке займають міжнародні воєнні злочини серед інших видів міжнародних злочинів;

розкрити сутнісні ознаки та встановити види міжнародних воєнних злочинів;

вдосконалити поняття та охарактеризувати ознаки МВЗПД;

охарактеризувати кожен із елементів складу МВЗПД;

визначити критерії розмежування МВЗПД із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням екологічної шкоди;

надати пропозиції щодо вдосконалення правового забезпечення притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД, зокрема, завдяки вдосконаленню норм міжнародного гуманітарного права, які встановлюють відповідні заборони;

розробити пропозиції щодо внесення змін до ст. 8 (2) РС МКС та Елементів злочинів, аби покращити можливість притягнення до відповідальності за вчинення цього виду міжнародних злочинів;

надати пропозиції щодо покращення кримінально-правового регулювання відповідальності за вчинення МВЗПД в національному праві України.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які можуть виникати як наслідок вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довілля.

Предметом дослідження є міжнародні воєнні злочини проти довілля.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складає низка методів наукового пізнання, серед яких як загальнонаукові, так і спеціальні. Вибір цих методів обумовлений завданнями, метою, предметом та об'єктом дисертаційного дослідження. Діалектичний метод є основним методом дисертаційного дослідження, за допомогою якого поглиблено понятійний апарат, визначено сутність поняття міжнародних злочинів (підпункт 1.1). Використання історичного методу надало можливість дослідити становлення та еволюцію концепції МВЗПД в науці міжнародного права (підрозділ 1.1). За допомогою порівняльно-правового методу вдалося встановити спільні та відмінні риси міжнародних злочинів та суміжних правових категорій. Він використовувався при з'ясуванні співвідношення таких понять, як міжнародні та транснаціональні злочини (підрозділ 1.1.). Герменевтичний метод дозволив виявити сутнісні ознаки

поняття міжнародні злочини у міжнародному кримінальному праві (розділ І). Метод системно-структурного аналізу надав можливість дослідити співвідношення понять «МВЗПД», «екоциду» та інших злочинів, пов'язаних із заподіянням екологічної шкоди (підпункт 2.3) Метод теоретико-правового моделювання дозволив сформулювати пропозиції щодо доповнення РС та ККУ нормою про МВЗПД (підрозділ 3.2 та підрозділ 3.3). Коли проводився аналіз судової практики, був застосований конкретно-соціологічний метод (підрозділи 1.2, 3.2). Також використовувався метод аналогії у випадку перенесення ознак і характерних властивостей одного об'єкта на схожий інший об'єкт, що проявилось при виробленні пропозицій щодо складу МВЗПД у збройних конфліктах неміжнародного характеру (підрозділ 2.3). Методи аналізу та синтезу використовувалися при формуванні пропозицій і висновків дисертаційного дослідження у межах міжнародно-правових і загально-теоретичних конструкцій із використанням понятійного апарату конкретних галузей науки щодо визначеності, обґрунтованості та послідовності суджень (розділ 1, 2, 3).

На об'єктивне дослідження дисертаційної роботи було спрямоване використання комплексу вказаних методів.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці, присвячені проблемам міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права. У роботі використовувалися праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Ф. Алєн, В. І. Андрейцев, Т. М. Брукс, Т. Д. Бушуєва, А. Х. Вестінг, Д. Волц, С. Б. Гавриш, А. Гангвар, А. П. Гетьман, Д. Р. Гінсберг, С. А. Голуб, В. К. Гришук, В. Губалова, П. С. Дагель, Д. П. Дадлі, Д. Даймонд, О. М. Джужи, А. Дубей, О. В. Дудкін, О. О. Дудоров, А. В. Єна, А. Д. Золдердо, Л. К. Кампос, М. Й. Коржанський, М. М. Коржнєв, В. В. Коститьцький, З. Г. Корчева, В. І. Крижанівський, С. Д. Кук, Д. Ф. Ламоре, В. А. Ландіна, С. В. Лиманський, М. Д. Лоуренс, В. К. Матвійчук, Г. Мачліс, А. Мошес, Е. Мрема, О. Нігреєва, Д. Д. Пілігрим, А. Д. Пламптр, В. Сміт-Бойл, Х. Л. Стембергер, Д. П. Струзерс, Б. Тау, К. Уолравен, С. Фріленд, Т. Фогель, Р. А. Френсіс, П. Хаавісто, Д. А. Харт, Т. Хенсон, М. Хоффман, Н. Шернбек, П. Д. Шріні, Б. Шьоштедт та інших.

Проте багато суджень щодо вказаної проблеми є дискусійними, тому вони вимагають постійного подальшого покращення та дослідження, не дивлячись на вже наявні наукові праці.

Окремі аспекти правової охорони довкілля від нанесення шкоди під час збройних конфліктів досліджувалися на дисертаційному рівні у роботах Ф. Алена «Реалізація нафтової екологічної політики в Нігерії: інерція уряду та конфлікт у Нігері Дельта» (2010), Б. Шьоштедта «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройним конфліктом : роль багатосторонніх екологічних угод» (2016), С. Фріленда «Звертаючись до умисного знищення навколишнього середовища під час війни в Римському статуті Міжнародного кримінального суду» (2021).

Нормативною базою дослідження є такі міжнародні конвенції, як IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, Гаазька конвенція 1954 р., Протокол I про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954, Женевська конвенція I, Женевська конвенція II, Женевська конвенція III, Женевська конвенція IV, Протокол I, Протокол II, Конвенції ENMOD, РС. Крім того, у роботі використовувалися міжнародні звичаї, рішення міжнародних організацій, акти національного законодавства, зокрема, ККУ, та інші.

Емпіричну базу дослідження становлять наслідки вивчення судової практики у таких справах як № ІТ-03-68-Т від 30.06.2006 «Прокурор проти Насер Орїч», № ІТ-95-14-Т «Прокурор проти Тіхомира Бласкич» від 03.03.2000 та інші, що були розглянуті Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії .

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням сучасних проблем правової кваліфікації МВЗПД за міжнародним кримінальним правом. За результатами дослідження сформульовано пропозиції, скеровані на удосконалення норм РС та інших правових актів щодо притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД.

Наукова новизна дослідження розкривається в наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

обґрунтовано необхідність у зменшенні порогу відповідальності за МВЗПД в межах міжнародного збройного конфлікту шляхом заміни кумулятивного переліку ознак шкоди доквіллю на альтернативний та видалення ознаки невідповідності завданої шкоди отриманій військовій перевазі, що в контексті положень РС буде мати таку форму ст. 8(2)(b) (ххvii): «умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди доквіллю»;

доведено, що існує необхідність у поширенні відповідальності за вчинення МВЗПД також на неміжнародні збройні конфлікти та, як наслідок, у доповненні частини ст. 8(2)(e) РС пунктом (хvi), який би визначав як воєнний злочин у ході збройного конфлікту неміжнародного характеру також «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди доквіллю»;

запропоновано доповнити «Елементи злочинів» МКС новим описом складів МВЗПД, що мають місце як під час міжнародного, так і під час неміжнародного збройного конфліктів. У цьому зв'язку обґрунтовано, що потрібно доповнити положення ст. 8(2)(b) пунктом (ххvii) та ст. 8(2)(e) пунктом (хvi). У першому випадку мова йде про характеристику тих МВЗПД, при яких шкода доквіллю вчинялась під час міжнародного збройного конфлікту, а в другому випадку – під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Зазначені пункти могли б містити положення про притягнення до відповідальності за умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад може стати причиною широкомасштабної, довготривалої або серйозної шкоди доквіллю, при якому під доквіллям пропонується розуміти природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос;

обґрунтовано, що у зв'язку визнанням Україною юрисдикції МКС також ККУ потребує удосконалення норм щодо притягнення до відповідальності за вчинення злочинів проти доквілля. Погоджуючись у цілому із проектом закону

України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689, вважаємо, що п. 2 ст. 438² про воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни, може бути доповнено окремим пар. 9, положення якого б були присвячені саме злочинам проти довкілля. За таких умов ст. 438² могла б виглядати так: «... 2. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру: 9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни, руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни, забруднення атмосфери, забруднення космосу, деструктивна зміна клімату тощо»;

вдосконалено:

визначення МВЗПД завдяки встановленню таких ознак: а) порушують норми міжнародного гуманітарного права; б) здійснюються під час збройного конфлікту; в) шкода нанесена довкіллю повинна бути масштабною, довготривалою або серйозною; г) вчинення злочину не може виправдовуватися потенційно можливою воєнною перевагою;

дефініцію поняття «довкілля» як об'єкта МВЗПД, під яким пропонується розуміти природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос;

характеристику шкоди довкіллю під час збройного конфлікту, можливість нанесення якої може розглядатися як елемент об'єктивної сторони МВЗПД. Зокрема, запропоновано визначати шкоду як «масштабну», тобто таку, що означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів, або «довготривалу», тобто таку, що триває принаймні протягом одного або декількох сезонів, або «серйозну» тобто таку, що означає пошкодження, які включають «дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси»;

дістали подальшого розвитку:

класифікація міжнародних воєнних злочинів, яка є важливою для їх правової кваліфікації та яку можливо проводити за різними критеріями, як-то: об'єкт, елементи об'єктивної сторони, суб'єкт, елементи суб'єктивної сторони. Важливим видом міжнародних воєнних злочинів за критерієм об'єкта пропонується вважати МВЗПД;

твердження про необхідність прийняття П'ятої Женевської конвенції про захист довкілля під час збройного конфлікту, яка б містила положення щодо захисту навколишнього середовища як під час міжнародного збройного конфлікту, так й під час збройного конфлікту неміжнародного характеру;

характеристика чотирьох елементів складу МВЗПД, а саме: а) об'єкта, яким є правила ведення війни та довкілля; б) об'єктивної сторони, яка виражається у суспільно небезпечному діянні у формі дії, тобто здійсненні нападу, та наслідках, тобто нанесенні шкоди довкіллю, настання яких, проте, не є обов'язковим. Необхідною ознакою об'єктивної сторони МВЗПД також є обстановка, тобто наявність збройного конфлікту; в) суб'єкта, який може бути як загальним, так і спеціальним; г) суб'єктивної сторони, яка складається із вини у формі умислу, при цьому суб'єкт має усвідомлювати можливість настання негативних наслідків у формі шкоди довкіллю. Метою злочину може бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди задля отримання військової переваги.

Практичне значення отриманих результатів зводиться до того, що висновки і твердження, які містяться в дисертації можуть надалі використовуватися у науково-дослідній області, а саме для дослідження і вдосконалення положень щодо притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД; у правотворчій сфері – у процесі подальшого вдосконалення норм міжнародного та національного кримінального права щодо МВЗПД; у правозастосовній практиці – для формування одноманітної судової практики застосування положення щодо МВЗПД як в міжнародних, так і в національних судових установах та інших правоохоронних органах (Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників

Військової прокуратури Одеського гарнізону від 09.08.2022; Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи у процес підготовки працівників відділення поліції № 3 Одеського районного управління поліції № 1 Головного управління Національної поліції в Одеській області від 15.11.2022); у навчально-методичній області, а саме для розробки навчальних посібників і навчальних підручників, науково-методичних рекомендацій з міжнародного публічного права, міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права; у навчальному процесі, зокрема, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – при викладанні курсу «Міжнародне публічне право» та при проведенні практичних занять з цієї дисципліни.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням авторки. Висновки та пропозиції, новітні наукові положення, сформульовані у роботі, є її особистим науковим здобутком.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено та схвалено на засіданні кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Підсумки проведеного дослідження, узагальнення та висновки, які було зроблено у його процесі, оприлюднені на таких науково-практичних конференціях: «73-я наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (м. Одеса, 28 – 30.11.2018); «Міжнародна науково-практична конференція «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри»» (м. Одеса, 24.05.2019); «Міжнародна юридична науково-практична конференція «Реформування законодавства і державних інституцій: досягнення, недоліки та перспективи»» (м. Київ, 30.05.2019); «Ювілейна всеукраїнська наукова дистанційна конференція, присвячена 155-річчю ОНУ ім. І. І. Мечникова «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі»» (м. Одеса, 10.04.2020); «75-а звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова» (м. Одеса, 25 – 27.11.2020); «77-а звітна конференція

ОНУ ім. І. І. Мечникова» (м. Одеса, 26 – 28.04.2021); «Міжнародна наукова конференція «Причорноморські публічно-правові читання»» (м. Коблево, 10 – 12.09.2021); «XIII Всеукраїнська науково-практична конференція вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів» (м. Харків, 20.11.2021); «76-а наукова конференція професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова» (м. Одеса, 24 – 26.11.2021); «Міжнародна наукова конференція «Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку» (м. Запоріжжя, Львів, Одеса, Ужгород, Харків, Чернівці, 27.10.2023).

Публікації. У 14 наукових публікаціях містяться основні теоретичні твердження та висновки дисертаційного дослідження, серед яких 9 тез доповідей на науково-практичних конференціях та 5 наукових статей, що опубліковані у фахових виданнях з юридичних наук, перелік яких затверджено МОН України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота включає в себе вступ та три розділи, в яких розміщені дев'ять підрозділів, висновки і список використаних джерел та додатки. Отже, загальний об'єм дисертаційного дослідження – 230 сторінок, із них основний зміст – 183 сторінок. Список використаних джерел містить 261 найменувань та розташований на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ЯК ОДНОГО З ВИДІВ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Поняття, ознаки та види міжнародних злочинів, їх розмежування із суміжними категоріями

У ХХ столітті, зокрема, після закінчення Другої світової війни, бурхливий розвиток отримав інститут відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного права. «Розв'язання збройних конфліктів та порушення законів, звичаїв ведення війни та запровадження заходів, покликаних знищити чи обмежити права етнічних чи інших меншин тощо, упродовж тривалого періоду історії змушували світову спільноту вживати відповідних заходів протидії та покарання. Знаменита теза з вироку Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу наголошує на тому, що: злочини проти міжнародного права вчиняють люди, а не абстрактні суб'єкти, і лише через покарання фізичних осіб, що скоїли такі злочини, можна забезпечувати дотримання положень міжнародного права» [4, с. 105].

Категорію «міжнародних злочинів» застосовують як у контексті міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб, так і в контексті міжнародно-правової відповідальності держав [5, с. 150; 6, с. 56], через що у вітчизняній науці міжнародного права є певні непорозуміння, оскільки в українській доктрині міжнародного права міжнародні правопорушення держави прийнято поділяти на злочини та делікти [7, с. 473].

Деякі вчені, зокрема В.В. Мицик, зазначає, що «такий підхід відповідає усталеним доктринальним поглядам на класифікацію міжнародних правопорушень, до яких окрім міжнародних злочинів та деліктів належать також злочини міжнародного характеру» [8, с. 334].

Виходячи з цього, на нашу думку, варто розмежувати міжнародні злочини, які скоюють фізичні особи, і серйозні порушення норм міжнародного права, які скоюють держави.

Вчена Н.А. Зелінська зазначає, що «у доктрині міжнародного права стосовно концепції «злочину держави» висловлені різні точки зору, що виражають три основні позиції: перша полягає в запереченні концепції і, відповідно, запереченні

правомірності існування поняття «міжнародний злочин» держави; друга – у визнанні концепції і, відповідно, «міжнародного злочину» держави; третя – у запереченні концепції кримінальної відповідальності держав і, в той самий час, використанні терміну «міжнародний злочин держави» для позначення найбільш серйозних правопорушень» [9, с. 198]. Також Н.А. Зелінська стверджує, що третя позиція, «на перший погляд, уявляється парадоксальною: називаючи правопорушення держави «міжнародним злочином», її прихильники категорично заперечують проти «криміналізації» відповідальності держави. Однак злочин – це саме «кримінальне» правопорушення. У самому терміні закладена, і він сам обумовлює криміналізацію того поняття, що воно позначає. Той, хто заперечує кримінальну відповідальність держав, здавалося б, повинен відмовитися і від терміну «*crimen*». Проте цього не відбувається. «Як альтернативу йому застосовують вираз «серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права», зафіксований у Тексті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р.» [9, с. 198]. Саме третій підхід, як більш здається, є характерним для української доктрини. Хоча, ми розділяємо думку Н.А. Зелінської, у тому, що використання поняття «злочин держави» виглядає досить дивно, з огляду на те, що можливість притягнення держави до кримінальної відповідальності заперечується.

«Концепція міжнародних злочинів держави безпосередньо пов'язувалася із порушеннями зобов'язань, що мають особливе значення для захисту інтересів міжнародної спільноти. У роботі Комісії міжнародного права ООН над текстом статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння розглядалася можливість закріплення відповідальності держави за міжнародні злочини. Так, у п. 2 ст. 19 Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння у редакції 1976 р. визначалося, що «міжнародне протиправне діяння, яке є наслідком порушення державою міжнародного зобов'язання настільки важливого для захисту фундаментальних інтересів міжнародної спільноти, що спільнота визнає його порушення злочином, становить міжнародний злочин» [10, с. 75].

Після палких дебатів Комісія міжнародного права відмовилася від використання терміну «міжнародний злочин, замінивши його на вже зазначене вище серйозне порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права. Зважаючи на особливу важливість Тексту статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р., який вважають неофіційною кодифікацією міжнародного звичаєвого права стосовно відповідальності держав, в іноземних дослідженнях термін «міжнародні злочини держави» зустрічається зрідка. Натомість є поширеним поділ міжнародних правопорушень на ординарні (звичайні) та серйозні» [10, с. 76].

Статті 41 та 42 тексту статей «передбачають особливі наслідки у випадку серйозних порушень зобов'язань, які встановлені для держав імперативними нормами загального міжнародного права». Поміж них, «можливість для потерпілої держави притягти до відповідальності іншу державу не тільки тоді, коли порушене зобов'язання є зобов'язанням стосовно неї самої, а й коли воно є зобов'язанням стосовно групи держав, до якої вона належить, або міжнародної спільноти у цілому. Неодноразове посилання у Тексті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. на зобов'язання щодо міжнародної спільноти в цілому, для прикладу ст. 33 та 48, дозволяє багатьом дослідникам та авторам коментаря до Тексту статей стверджувати, що мова в них йде саме про зобов'язання *erga omnes*» [11, с. 126].

У свою чергу «Міжнародний суд ООН у рішенні по справі *Barcelona Traction* розмежував міжнародно-правові зобов'язання, які існують щодо окремої держави, і зобов'язання, які існують щодо міжнародного співтовариства в цілому. До другої групи так званих зобов'язань *erga omnes* МС ООН відніс заборону агресії, геноциду, рабства і расової дискримінації, а також повагу до основних прав людини. Він зазначив, що правовий інтерес у дотриманні та виконанні зобов'язань *erga omnes* має бути притаманний усім державам» [12, с. 77]. Як зазначає вчена О.О. Нігреєва, є «безпосередній зв'язок між «міжнародними злочинами держави та зобов'язаннями *erga omnes*, адже саме серйозні порушення останніх часто мають ознаки складу перших» [13, с. 141].

Загалом, «у теорії права є поширеним визначення поняття зобов'язання *erga omnes*» як «...зобов'язань, які є загальними для всіх, поширюються на всіх та стосуються основних цінностей міжнародного співтовариства, порушення яких державою становить протиправне діяння, здійснене не лише проти держави, якої безпосередньо торкнулося це діяння, а й проти усіх членів міжнародного співтовариства у цілому. У таких випадках всі держави мають юридичний інтерес захищати порушені права» [14, с. 141]. При цьому для «зобов'язань *erga omnes* не є властивою двостороння визначеність суб'єктів, навпаки, абсолютному обов'язку однієї сторони відповідає множинність правомочних суб'єктів. До таких суб'єктів відносять держави як основних суб'єктів міжнародного права» [14, с. 141].

Норми міжнародного права порушують як держави, так і фізичні особи. «Такі юридичні факти стають передумовою для настання несприятливих юридичних наслідків» [13, с. 9]. На сьогодні є потреба в чіткому визначенні поняття «міжнародний злочин». Також дослідження цього питання є корисним для усвідомлення ступеня небезпечності цих видів злочинів та особливості притягнення до відповідальності за їх вчинення. В доктрині міжнародного права позиції вчених щодо визначення дефініції міжнародного злочину різняться, хоча й в деяких випадках погляди вчених-юристів збігаються, доповнюючи один одного.

Наприклад, М.М. Гнатовський визначає «дії індивідів, що втілюють злочинну поведінку держави, спрямовану на порушення норм міжнародного права, які захищають найважливіші інтереси міжнародного співтовариства в цілому, як міжнародний злочин» [15, с. 294]. Натомість вчена К. Халм до міжнародних злочинів зараховує лише «такі діяння, які створюють підвищену небезпеку для існування мирних відносин і співробітництва між державами, незалежно від їх соціально-політичного устрою» [14, с. 1156]. В своєму визначенні К. Халм не приділяє уваги суб'єкту вчинення міжнародного злочину. Вона не вказує на те, норми якого права повинні бути порушені для того, щоб такий злочин кваліфікувати як міжнародний. Але вчена зосереджує увагу на наслідках порушених норм права, а саме на небезпеці в існуванні мирного

співробітництва між державами. Звичайно з опису такого наслідку ми розуміємо, що недотримання норм міжнародного права може призводити до порушення мирного співробітництва між державами, але це не єдина підстава для цього.

На нашу думку, суб'єкту вчинення міжнародного злочину характерне порушення норм міжнародного права, про цю особливість говорить вчений М.М. Гнатовський [15, с. 294]. Зауважимо, що наявність подібної характеристики під час надання визначення міжнародного злочину, є обов'язковою.

Кардинально протилежним за своїм значенням є визначення міжнародних злочинів у О.В. Червякової, яка гадає, що ці злочини прийнято вважати діяннями, «що порушують основні засади сучасного міжнародного правопорядку і є предметом зацікавленості всього міжнародного співтовариства» [17, с. 153]. Дійсно в проблемі вирішення такого важливого та серйозного явища як міжнародні злочини зацікавлена вся міжнародна спільнота, ця теза підтверджена в преамбулі РС, в якій говориться, що найтяжчі злочини загрожують загальному миру, безпеці та благополуччю.

Сучасний міжнародний правопорядок визначається чинним міжнародним правом. Оскільки міжнародні зобов'язання, правові приписи, які стосуються всіх держав під час реалізації їх взаємовідносин знаходять своє відображення в міжнародно-правових нормах, в них також закріплені вихідні моделі поведінки держав. У будь-якому випадку під час здійснення міжнародних злочинів порушуються норми міжнародного права, в яких визначені основи міжнародного співробітництва та міжнародних відносин в цілому. А отже, перша частина твердження А.О. Кориневича щодо порушення основних засад сучасного міжнародного правопорядку є дійсною реалією сьогодення.

На думку вченої Б. Котечі, «міжнародні злочини – це суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку. Такі посягання є порушенням фізичною особою міжнародно-правових норм, що мають основоположне значення для забезпечення міжнародного миру і безпеки, захисту людської гідності та довкілля» [18, с. 108].

Не можна не погодитися з характеристикою суб'єктивної сторони цього виду злочину, на яку вказує вчена. Саме її наявність є відмінністю від тих, які ми раніше розглянули. Згадуючи суспільно небезпечні умисні посягання на життєво важливі інтереси міжнародного співтовариства, вчений розглядає як складову частину суб'єктивної сторони міжнародних злочинів наявність умисної форми вини. Отже, міжнародний злочин – це суспільно-небезпечні дії фізичних осіб, що «втілюють злочинну поведінку держави, спрямовану на порушення норм міжнародного права, які захищають основи існування держав і народів – міжнародний мир і міжнародну безпеку».

Міжнародні злочини є «базисом для притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Водночас ідея визнання концепції злочинів держави не знайшла підтримки у сучасній доктрині міжнародного права. Тобто, коли мова йде про серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права та про порушення зобов'язань *erga omnes*, не йдеться про міжнародну кримінальну відповідальність держави» [13, с. 10].

Варто зауважити, що в джерелах міжнародного права зустрічаються інтерпретовані назви міжнародних злочинів: «серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права» (ця назва міститься в додатку до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння», яка була прийнята 12.12.2001) [11, с. 282–285, 19, с. 1106]; «злочини відповідно до міжнародного права»; «злочини, що відносяться до найбільш тяжких злочинів»; діяння, що «є серйозною перепорою і загрозою для міжнародного миру та безпеки»; «порушують норми міжнародного права»; «є серйозними порушеннями» [20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28]. Отже, всі згадані терміни за своїм змістом є синонімічними поняттями міжнародних злочинів.

З огляду на це, необхідно більш детально дослідити ознаки міжнародних злочинів та їх види. Комісія міжнародного права виділила декілька характеристик, притаманних міжнародним злочинам, «серед них такі, як:

- значимість порушення, що має бути серйозним за своїм характером;
- характер порушеного зобов'язання має впливати з імперативної норми загального міжнародного права» [11, с. 282–285].

Вчена С.П. Кучевська, досліджуючи міжнародні воєнні злочини і злочини проти людяності, констатує, що вони «є порушенням міжнародно-правових норм, та зауважує, що їх важливою ознакою є те, що вони містяться в нормі міжнародного права» [27, с. 258].

Важливим фактом є те, що характер порушення міжнародних злочинів може визначатися або характером діяння, що інкримінується, або масштабами його наслідків (масовість). При цьому, згадуючи інкримінацію діяння, вчений А.А. Хак вказує на особливість характеру цього діяння, який проявляється як правило у формі жорстокості та/або варварства. Наслідки цього діяння полягають в їх масовості [28, с. 107]. Тож, важливою ознакою міжнародних злочинів є ступінь суспільної небезпечності. Будь-який із видів міжнародних злочинів є особливо тяжким злочином. При цьому, як вказує науковець С.Х. Рандава, суспільна небезпечність проявляється, як правило, у тому, що «правові об'єкти знаходяться в небезпеці, їм заподіюється шкода, яка створює реальну загрозу суспільним відносинам» [29, с. 461].

Дійсно, ми погоджуємося із позицією вченого Рандава С.Х. і вважаємо, що буде доречно навести приклад правового об'єкта міжнародного воєнного злочину. Зробимо це на прикладі ст. 8(2)(b)(iii) РС, де міститься положення про притягнення до відповідальності за «умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділ або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту ООН, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів» [30, ст. 8]. Очевидно, що правовим об'єктом є об'єкт, задіяний у наданні гуманітарної допомоги. У випадку, якщо йому буде заподіяна шкода, рівень небезпечності в суспільстві зросте, оскільки в умовах збройного конфлікту, мирне населення перебуває в певних обмеженнях реалізації своїх суб'єктивних прав. В таких умовах мирне

населення, маючи гуманітарну допомогу, може покращити як своє фізичне, так і психічне здоров'я, усвідомлюючи наявність певного рівня захищеності та підтримки з боку держави та/або інших суб'єктів, які надають цю допомогу. Як наслідок, цивільне населення, що перебуває в небезпеці через збройний конфлікт в країні проживання, під час заподіяння шкоди об'єкту, задіяному у наданні гуманітарної допомоги, втрачає почуття захищеності та підтримки, а отже почуття безпеки в одній із сфер свого життя. Але уникнути можливого заподіяння шкоди неможливо, через те, що вже сама наявність збройного конфлікту передбачає великий рівень небезпеки серед суспільства.

Більшість вчених наділяє міжнародні злочини такою ознакою як масштабність порушення, при цьому наявна велика кількість жертв [27, с. 238]. З огляду на «норми РС масштабність скоєного порушення зустрічається не у всіх наданих у Статуті видах міжнародних злочинів, але все ж таки наявна в злочинах проти людяності» [31, с. 84]. В ст. 7 РС перелічено низку діянь, які можуть «належати до злочинів проти людяності, коли вони відбуваються в рамках масштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо» [30, ст. 7]. Наприклад, в п. d ч. 1 ст. 7 РС зазначене діяння – насильницьке переміщення населення. У вказаному словосполученні вже вказується натяк на «масштабність злочину, через те, що мова йде не про одну людину, а про певну групу людей – про населення. Але, якщо розглядати таке твердження як загальне (широке), допускаючи можливість здійснення злочину у вигляді насильницького переміщення однієї особи (вона ж є частиною населення), таке діяння не буде кваліфікуватися як міжнародний злочин – злочин проти людяності» [32, с. 53]. Водночас у такому випадку обов'язково необхідно зазначити, що подібне діяння не будуть кваліфікувати як злочин проти людяності, якщо воно буде скоєне одноразово. Оскільки під час кваліфікації протиправного діяння як злочину проти людяності необхідна одна із двох основних ознак: масштабність або систематичність, адже РС МКС надає альтернативу в умовах вчинення цього виду злочину.

Також для більшості видів злочинів характерний великий ступінь серйозності. Статут МТКЮ передбачає відповідальність за «серйозні порушення спільної ст. 3

Женевських конвенцій». Серйозним МТКЮ вважає таким порушення, яке «спричиняє тяжкі наслідки для його жертв і порушує норми, що захищають найважливіші цінності. Отже, злочин має включати дії, направлені проти життя і здоров'я (вбивство, жорстоке поводження, катування, завдання каліцтва, тілесні покарання, зґвалтування, примус до проституції), масові вбивства, захоплення заручників» [33, с. 187], «колективні покарання, грабежі та інші дії» [34].

Наголос на серйозності скоєного злочину не випадковий, оскільки за відсутності цієї вагомої умови деякі види злочинів не можна кваліфікувати як міжнародні злочини. Приведемо приклад міжнародного воєнного злочину. Якщо комбатант на території ведення збройного конфлікту відібрав у цивільного жителя цієї місцевості невелику кількість продуктів харчування, то цей факт свідчить про порушення ст. 46 «IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї – Положення про закони і звичаї війни на суходолі». В цій Конвенції вказано, що «приватна власність не підлягає конфіскації і вона повинна поважатись» [35, ст. 46]. Але не дивлячись на порушення вказаної норми, таке зазіхання на приватну власність цивільного жителя є незначним та несерйозним, тому не може йти мова про міжнародний воєнний злочин.

Для кожного виду злочину як в національному, так і в міжнародному праві, характерною особливістю завжди є склад злочину. Деякі вчені, зокрема Т.М. Данилюк, під складом злочину трактує «сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин» [36, с. 283]. В теорії кримінального права підкреслено, що склад злочину складається з таких елементів як: об'єкт і об'єктивна сторона та суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Аналіз норм міжнародного кримінального права «дає змогу говорити про те, що в них визначаються ознаки, які характеризують те чи інше діяння як злочинне. Ці ознаки можуть мати як об'єктивний характер, наприклад, опис діяння, наслідків, способів вчинення діяння, обстановки його вчинення тощо, так і суб'єктивний, наприклад, мету і мотиви поведінки винного. У міжнародному кримінальному праві кожний злочин характеризується чотирма обов'язковими

ознаками: небезпекою для світового правопорядку, протиправністю, винністю та наявністю індивідуальної відповідальності за його вчинення» [37, с. 111]. Спробуємо надати характеристику складів таких видів міжнародних злочинів, як: геноцид, міжнародні воєнні злочини та злочини проти людяності.

Ґрунтуючись на положеннях РС, К. Амбос, зазначає, що «злочин геноциду має три елементи: *actus reus* (об'єктивний елемент), тобто одне з діянь, передбачених в ст. 6 (2) РС; відповідний *mens rea* (суб'єктивний елемент), як він описаний в ст. 30 РС; спеціальний суб'єктивний елемент, тобто розширений (завуальований) злочинний намір знищити, повністю чи частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку» [38, с. 436]. Але, окрім вищезазначених трьох елементів злочину геноциду, як зауважує Дж. Квіґлі, «притаманний «контекстуальний», елемент, передбачений в Елементах злочинів, які є одним з джерел права, що застосовується МКС» [39, с. 171].

Вчений А.О. Кориневич, вивчаючи «Звіт Офісу Прокурора МКС щодо дій з попереднього вивчення в Україні» за 2017 рік, говорить про наявність контекстуального елемента у злочинах проти людяності, а саме про масштабний чи систематичний напад на цивільне населення» [40]. Вчений справедливо зауважив цей факт, оскільки в «Елементах злочинів», в усіх «видах злочинів проти людяності міститься твердження, що поведінка злочинця була частиною масштабного або систематичного нападу на цивільне населення» [41, с. 4].

Найбільшу групу міжнародних злочинів складають воєнні злочини. Досліджуючи їх об'єкт, В.П. Пилипенко зауважує, що «міжнародним воєнним злочинам притаманні такі види об'єктів як: 1) загальний об'єкт – світовий правопорядок як сукупність усіх юридичних благ та інтересів, визначених системою міжнародного права загалом і охоронюваних міжнародним кримінальним правом; 2) родовий об'єкт – інтереси миру і безпеки людства; 3) видовий об'єкт – інтереси дотримання правил збройних конфліктів, як вони визначені в принципах міжнародного права і нормах міжнародного гуманітарного права; 4) безпосередній об'єкт – те правило збройного конфлікту, на яке посягає конкретний злочин за міжнародним кримінальним правом» [37, с. 112–113].

У разі, коли потрібно встановити злочинні наслідки, необхідно виявити причинний зв'язок між діянням (діяннями) і його наслідками. «У літературі підкреслювалося, що саме цей елемент винятково складний у багатьох злочинах» за міжнародним правом через наявність численних «ланок» між діянням і наслідком. Вчена В.В. Зур зазначає, що для «міжнародних воєнних злочинів, як і для інших видів міжнародних злочинів характерна наявність контекстуального елемента, у цьому випадку – це збройний конфлікт» [42, с. 131]. Цей факт підтверджено й у ст. 8 РС [30, ст. 8].

Суб'єктами цих злочинів можуть бути фізичні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності і є осудними [43, с. 16]. Деякі вчені вважають, що загальним суб'єктом міжнародних воєнних злочинів може бути цивільна особа у тому випадку, коли вона пов'язана зі стороною конфлікту. Подібна думка перебільшує розуміння вищезгаданого взаємозв'язку. Також подібна думка підтверджена формулюваннями загальних статей 49, 50, 129, 146 чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., що вимагають від держав-членів переслідувати та карати всіх «осіб», які вчинили серйозні порушення. У РС не вказано те, що «суб'єктами воєнних злочинів мають бути лише комбатанти, як наслідок, ними можуть бути також цивільні особи» [44]. Але наряду із загальним суб'єктом, скоїти міжнародний воєнний злочин може і спеціальний суб'єкт, оскільки про це свідчить міжнародна судова практика, через те, що міжнародні воєнні злочини частіше здійснюють «комбатанти, державні службовці або інші представники однієї зі сторін конфлікту» [42, с. 353]. Підтвердженням цієї точки зору є «Справа Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди» від 21.05.1999 № ICTR-95-1 «Прокурор проти Каїшеми та Рузіндани», із змісту якої вбачається можливим «вчинення міжнародних воєнних злочинів командирами або іншими особами, на яких покладалися функції командування підлеглими та здійснення контролю за їх діями» [45]. Саме на комбатантів «покладено безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії» [46, с. 124]. Як наслідок, суб'єктами воєнних злочинів у міжнародному праві можуть бути як загальні, так і спеціальні.

Характерні ознаки суб'єктивної сторони міжнародних злочинів визначені в ст. 30 РС, до них належать: «навмисність та свідомість» [30, ст. 30]. В «Елементах злочинів», що передбачені в РС вказано, що «... незважаючи на звичайну вимогу про суб'єктивну сторону, що міститься у ст. 30, та з урахуванням визнання того, що поінформованість про обставини, як правило, розглядатиметься при доведенні елемента наміру при вчиненні геноциду, Суд повинен буде приймати у разі необхідності, рішення про відповідну вимогу щодо суб'єктивної сторони, що стосується цієї обставини, у кожному конкретному випадку» [41, с. 2].

Як наслідок, дослідивши склади вищевказаних міжнародних злочинів, ми дійшли висновку, що характерною особливістю міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, є обов'язкова наявність контекстуального елемента. Для цих міжнародних злочинів контекстуальний елемент передбачено у відповідних статтях РС. Для геноциду контекстуальний елемент – це умисел на знищення однієї чи кількох із чотирьох захищених груп (расової, національної, релігійної або етнічної). Для злочинів проти людяності – це масштабність і систематичний характер. Для міжнародних воєнних злочинів – це збройний конфлікт (у разі доведення причинно-наслідкового зв'язку між діями і таким конфліктом), а також коли вказані злочини вчинено «в рамках плану чи політики або в рамках масштабного вчинення таких злочинів» [30, ст. 8].

Як справедливо зауважила вчена В.В. Зур, «контекстуальний елемент має подвійну мету: 1) ідентифікації такої групи злочинів як міжнародних; 2) ідентифікації міжнародного злочину конкретного виду» [42, с. 132].

Дійсно, з цим не можна не погодитися, оскільки за відсутності контекстуального елемента в міжнародних злочинах, вони б цілком могли б кваліфікуватись як загальнокримінальні злочини.

Водночас варто зазначити, що міжнародний злочин може виражатися як у формі дії, так і в формі бездіяльності, про що свідчить міжнародна судова практика. В рішенні від 24.05.1980 у справі про дипломатичний та консульський персонал США в Тегерані МС ООН визначив, що «відповідальність Ірану з'явилася

у зв'язку із бездіяльністю його влади, яка не прийняла жодних мір поведінки в обставинах, коли прийняття останніх було необхідне» [47]. До того ж така «бездіяльність, характеризується як злочинна, являє собою протиправний, самостійний, відокремлений у часі та просторі акт (сукупність актів) поведінки, що складається з цілого ряду дій, які є свідченням факту невиконання юридичного обов'язку, способом ухилення від нього, або неналежного виконання» [48, с. 40–41].

Отже, «міжнародним злочинам властиві такі ознаки:

1) у більшості випадків об'єкт кримінально-правової охорони полягає в безпеці всієї міжнародної спільноти та в міжнародному мирі;

2) більшості категорій міжнародних злочинів характерна багатооб'єктність;

3) особливої уваги заслуговує об'єктивна сторона таких злочинів, для яких притаманні, як правило:

а) існування плану або політики, в межах яких реалізується протиправна поведінка;

б) довготривалість здійснення злочину;

в) кількість місць здійснення цього злочину не обмежується одним, адже може бути використана територія декількох країн;

4) за ступенем суспільної небезпеки вони є особливо тяжкими злочинами;

5) в складі таких видів злочинів міститься контекстуальний елемент;

6) великомасштабність порушення, за якого наявна велика кількість жертв;

7) ступінь серйозності;

8) суб'єктом є фізична особа. Загалом суб'єкт може бути як загальний у вигляді цивільних осіб, так і в окремих видах міжнародних злочинів – спеціальний, у вигляді комбатантів;

9) суб'єктивній стороні притаманний умисел як форма вини» [49, с. 38].

При цьому, необхідно відмежовувати міжнародні злочини від суміжних категорій, таких як транснаціональні злочини. Загалом «понятійний апарат міжнародного кримінального права щодо транснаціональних злочинів не є уніфікованим». Щодо них використовують також інші синонімічні поняття: «злочини міжнародного характеру», «транскордонні злочини», «конвенційні

злочини». «За своїм змістом це загальноживана кримінологічна категорія, яка слугує для опису злочинності, що за своєю природою виходить за межі національних кордонів. Ця категорія відрізняється від «звичайних» злочинів, передбачених національним кримінальним законодавством, оскільки криміналізація останніх не обумовлена міжнародними договорами» [50, с. 304].

Існує низка умов, за яких злочин носить транснаціональний характер, М.М. Гнатовський пропонує відокремлювати «такі:

- 1) вчинений у більш ніж одній державі;
- 2) вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю наявна в іншій державі;
- 3) вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- 4) вчинений в одній державі, але його істотні наслідки наявні в іншій державі» [50, с. 304].

Окрім ознак притаманних транснаціональним злочинам, які перелічив М.М. Гнатовський, однією із важливих особливостей подібних злочинів є те, що саме на національні суди покладається розгляд таких кримінальних справ. Як зазначає вчений А.П. Абрамовський, існує «п'ять принципів, що дозволяють державам мати юрисдикцію щодо транснаціональних злочинів:

- 1) територіальний – залежить від місця вчинення злочину;
- 2) національний – залежить від громадянства правопорушника;
- 3) захисту – залежить від того, чи порушені інтереси держави;
- 4) універсальний – залежить від того, чи розглядають це порушення як загрозу всьому людству;
- 5) пасивного громадянства – залежить від громадянства жертви злочину» [51, с. 279].

Таким чином, на нашу думку відмінність міжнародних злочинів від транснаціональних полягає:

«1) міжнародна кримінальна відповідальність настає у випадку вчинення міжнародного злочину для фізичної особи, яка діє від імені держави або не від її

імені, але держава, в силу того, що не приймала жодних заходів щодо запобігання обов'язково стає суб'єктом міжнародної відповідальності, натомість при вчиненні транснаціонального злочину кримінальна відповідальність настає для фізичної особи. При цьому відсутня ознака приналежності такої фізичної особи до органів державної влади або інших посадових осіб, функцією яких є реалізація інтересів держави. Міжнародна відповідальність для держави у такому випадку також не настає;

2) різний ступінь суспільної небезпеки: для транснаціональних злочинів – загроза безпеці певної частини населення або окремих держав, для міжнародних злочинів характерна загроза сукупності всіх життєво важливих інтересів світової спільноти, які підпадають під охорону міжнародного права, серед яких: свобода людини, економічна безпека, здоров'я населення та суспільна моральність тощо;

3) диспозиція конкретного транснаціонального злочину має бути як у національному кримінальному праві, так й у міжнародно-правових нормах, натомість диспозиція міжнародних злочинів може бути лише в джерелах міжнародного права, їх наявність у національному кримінальному праві необов'язкова;

4) судовий розгляд справ стосовно міжнародних злочинів здійснюється національними судами та міжнародними судовими установами, розгляд справ стосовно транснаціональних злочинів реалізується виключно національними судовими установами» [49, с. 38].

Щодо видів міжнародних злочинів існують різні підходи до їх класифікації. Так, вчена Н.А. Зелінська досліджуючи види міжнародних злочинів, розглядає їх «з позиції модифікації міжнародно-правового визначення складу міжнародних злочинів. Вона виокремлює такі модифікації: нюрнберзьку, постнюрнберзьку, гаазьку і римську» [52, с. 36].

«Нюрнберзьку» модифікацію міжнародно-правового злочину вчена пов'язує з нюрнберзьким і токійським прецедентами. «Постнюрнберзьку» – з національною судовою практикою і розвитком міжнародного права. «Гаазьку» – зі створенням і діяльністю міжнародних трибуналів в Гаазі і Аруші. «Римську» – з РС МКС [52, с. 36]. У визначених модифікаціях міжнародних злочинів прослідковується

історична хронологія розвитку цього міжнародно-правового явища. В кожному із цих періодів були охарактеризовані та нормативно врегульовані перелічені конкретні види міжнародних злочинів.

Отже, уперше класифікація міжнародних злочинів у сучасному розумінні була надана у Статуті Нюрнберзького воєнного трибуналу 1945 р. Згідно зі ст. 6 зазначеного статуту, «всі міжнародні злочини поділяли на три групи:

1) злочини проти миру: планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни і порушення міжнародних договорів, угод чи змова, спрямована на вчинення будь-якої з вищенаведених дій;

2) міжнародні воєнні злочини, а саме порушення законів і звичаїв ведення війни: вбивство, катування чи викрадення в рабство або для іншої мета цивільного населення окупованої території; вбивства чи катування військовополонених чи осіб, які зазнали корабельної аварії на морі; вбивства заручників, пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст та сіл, руйнування, не виправдані воєнною необхідністю, тощо;

3) злочини проти людства: вбивства, катування, поневолення, депортації та інші жорстокі злочини, вчинені за політичними, расовими чи релігійними мотивами» [46, с. 122].

На додаток до цього, на сесії Генеральної асамблеї ООН у 1946 р. вперше визнали «геноцид злочином в межах міжнародного права. У 1948 р. в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього геноцид кодифікували як окремий міжнародний злочин» [53].

При цьому певний час злочин геноциду розглядали як частину злочинів проти людяності, а вже згодом як окремий вид міжнародних злочинів. Як зазначає вчена О.О. Нігреєва, «злочин геноциду, так званий «злочин злочинів», має дуже високий поріг доказування. Це означає, що необхідне виконання декількох вимог, щоб довести вину підозрюваного. У цьому відношенні існує дуже тісний зв'язок між злочином (зокрема, намір вчинити саме геноцид) та територією, на якій він був скоєний. З цієї причини, наприклад, дії, вчинені на території Сребрениці, була кваліфіковані як геноцид, тоді як злочини, скоєні під час Боснійської війни 1992–1995 р. на сусідніх територіях не були кваліфіковані як такі» [54, с. 19].

Розвиток міжнародного кримінального права пов'язаний із прийняттям статутів міжнародних кримінальних судових установ, таких як: Статут Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії, Статут Міжнародного трибуналу з Руанди, РС. Тому саме у «цих актах закріплена міжнародна юрисдикція трибуналів щодо визначеного переліку міжнародних злочинів, сформульовані склади таких злочинів і визначені кримінально-процесуальні та кримінально-виконавчі процедури залучення до міжнародної кримінальної відповідальності. Міжнародне кримінальне право на сьогодні визнає такі злочини: злочини проти людства, до яких входять геноцид, апартеїд, расова дискримінація та військові злочини» [55, с. 231].

Класифікація міжнародних злочинів щільно пов'язана із класифікацією міжнародних правопорушень держав. Вчена О.Я. Трагнюк, досліджуючи класифікацію міжнародних правопорушень держав, виділяє серед них «ординарні міжнародні правопорушення, що полягають у недодержанні умов партикулярних норм міжнародного права та порушують інтереси окремих держав і народів. Такі правопорушення не мають зафіксованих ознак. Збиток стосується тільки потерпілої держави, а негативний вплив на міжнародний правопорядок є мінімальним (наприклад, невиконання або неналежне виконання міжнародних договорів у галузі економічного, науково-технічного, культурного співробітництва). Серйозні міжнародні правопорушення зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, але не загрожують безпосередньо миру та безпеці держав і народів (поширення ядерної зброї, порушення свобод відкритого моря, каперство, виробництво та накопичення хімічної зброї тощо). Найтяжчі міжнародні злочини порушують права й інтереси всього світового співтовариства, загрожують знищенням міжнародного правопорядку, ставлять під загрозу існування народів, націй, навіть держави. Такі діяння завжди вчиняють з порушенням основних принципів міжнародного права. Ознаки найтяжчих міжнародних злочинів визначені в нормах міжнародного права, відповідно, виокремлені три групи злочинів: злочини проти миру, міжнародні військові злочини, злочини проти людяності» [55, с. 317].

З огляду на класифікацію, який надала вчена О.Я. Трагнюк, стає зрозумілим, що критерієм для подібного розподілу протиправних діянь у міжнародному праві слугують ступінь тяжкості та різний режим відповідальності.

Вчений К.Г. Велман, досліджуючи делікти та міжнародні злочини, зазначив, що у 1966 році Комісія міжнародного права у Проекті статей про відповідальність держав на підставі аналізу значного за обсягом фактичного матеріалу та різних напрямів міжнародно-правової доктрини запропонувала під час кодифікації відповідальності проводити різницю між деліктами (правопорушеннями) і міжнародними злочинами. У ст. 19 «Міжнародні злочини та правопорушення», зокрема, зазначено:

«1. Діяння держави, яке порушує міжнародне зобов'язання, є міжнародним протиправним діянням, незалежно від об'єкта порушеного зобов'язання.

2. Міжнародне протиправне діяння, яке виникло в результаті порушення державного міжнародного зобов'язання, настільки основоположного для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, що його порушення розглядають як злочин міжнародним співтовариством загалом, складає міжнародний злочин.

3. З дотриманням п. 2 та відповідно до чинних норм міжнародного права міжнародні злочини можуть, зокрема, виникати внаслідок:

а) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення міжнародного миру та безпеки, такого як зобов'язання, що забороняє агресію;

б) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для забезпечення права народів на самовизначення, тобто зобов'язання, що забороняє встановлення чи збереження силою колоніального панування;

в) тяжкого та масового порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту людської особистості, зокрема зобов'язання, що забороняє рабство, геноцид, апартеїд;

г) тяжкого порушення міжнародного зобов'язання, яке має основоположне значення для захисту навколишнього середовища, зокрема зобов'язання, що забороняють масове забруднення атмосфери або водного середовища.

4. Будь-яке міжнародне протиправне діяння, що не становить собою міжнародного злочину відповідно до п. 2 є міжнародним правопорушенням. Варто зазначити, що перелік міжнародних злочинів не є вичерпним, оскільки в майбутньому можуть з'явитися нові види злочинів. Під час вчинення деліктів право на звернення до суду має лише безпосередньо потерпіла держава, тобто діє режим двосторонньої відповідальності. Дещо іншим є режим відповідальності за вчинення міжнародних злочинів: до захисту можуть вдатися й інші суб'єкти міжнародного права, усе міжнародне співтовариство» [56, с. 64].

В свою чергу вчений А.В. Войціховський, говорячи про міжнародні злочини як про «злочини, що порушують міжнародні зобов'язання, які є основними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, і розглядаються як злочини міжнародним співтовариством у цілому», до таких злочинів відносить «злочини проти миру, тобто планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни, злочини проти людяності, зокрема вбивства, депортації, поневолення, переслідування та інші жорстокі дії щодо цивільного населення, міжнародні воєнні злочини, а саме порушення законів і звичаїв війни, вбивство військовополонених, заручників чи парламентарів, безглузде руйнування міст і сіл тощо, і злочини проти людства, до яких входить геноцид, апартеїд, екоцид, расизм, колоніалізм та інші» [57, с. 129].

Низка вчених, серед яких В.Е. Теліпко, А.С. Овчаренко, визначають, що «найтяжчі міжнародні злочини порушують права й інтереси всього світового співтовариства, загрожують знищенням міжнародного правопорядку, ставлять під загрозу існування народів, націй, навіть держави. Такі діяння завжди вчиняють з порушенням основних принципів міжнародного права. Ознаки найтяжчих міжнародних злочинів визначені в нормах міжнародного права, відповідно, виокремленні три групи злочинів: злочини проти миру, міжнародні воєнні злочини, злочини проти людяності» [58, с. 280 – 281].

Наведені вище визначення та поділ міжнародних злочинів на види (злочини проти миру, міжнародні воєнні злочини, злочини проти людяності (геноцид) автори наводять стосовно відповідальності держав за вчинення міжнародних

правопорушень, але ми погоджуємося із думкою вченого О. Шварца щодо того, що міжнародні злочини скоюють конкретні фізичні особи, а не держава як абстракція. Вчений говорить про те, що «історія виникнення індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб у міжнародних нормах та правилах значно випереджає введення в дію таких норм у міжнародних судових установах, аніж в національних. Відповідальність окремих осіб, на відміну від відповідальності держав за злочини, скоєні від імені держави, давно вкоренилася у практиці. Закони та правила ведення війни були докладно викладені у договорах кінця XIX століття. Серед таких договорів наступні. Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років були спрямовані на кодифікацію та перегляд законів війни. Ці ранні конвенції більше фокусувалися на правах та обов'язках держав, аніж окремих фізичних осіб. Положення звичаєвого права щодо відповідальності супротивника-комбатанта не було ані посилено, ані змінено» [59]. Проте ст. 41 «Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р.» зазначала, що держава може вимагати переслідування особи, яка порушує положення договору: «Порушення умов перемир'я цивільними особами, які діють на власний розсуд, надає постраждалій стороні лише право вимагати покарання таких порушників чи, за необхідності, відшкодування понесених збитків» [60, ст. 41].

Женевські конвенції I–IV від 1949 р. виражаються в ретельно продуманому викладі звичаєвого права про зобов'язання окремих фізичних осіб під час збройного конфлікту у чотирьох окремих договорах, за якими слідує два додаткові протоколи. Держави зобов'язані забезпечити судове переслідування фізичних осіб, відповідальних за серйозні порушення цих договорів. За межами законів та звичаїв війни індивідуальна кримінальна відповідальність розвивалася відповідно до звичаєвого права за злочини проти миру та злочини проти людства.

Отже, кримінальна відповідальність фізичних осіб і зобов'язання держав щодо здійснення судового переслідування були підтверджені в низці договорів. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. встановлює індивідуальну кримінальну відповідальність за злочини геноциду. Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього

від 1973 р. передбачає міжнародну кримінальну відповідальність для осіб, які беруть участь в актах апартеїду. Відповідно до ст. 4 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання від 1984 р. держави зобов'язані криміналізувати тортури.

Як стверджує вчений А. Гордон О'Ші, однією із категорій міжнародних злочинів, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб, є конкретні правопорушення, які погрожують міжнародній світовій спільноті. Як приклад, договори прагнули встановити індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб за злочини проти дипломатичних агентів та злочини, пов'язані з ядерними матеріалами [59]. Ми погоджуємось із думкою вченого А. Гордон О'Ші, що міжнародні злочини, які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність фізичних осіб погрожують міжнародній спільноті, але окрім міжнародних злочинів, безпеці міжнародній спільноті також загрожують й серйозні порушення норм *jus cogens* державами. Тому важливо підкреслити, що основний акцент міжнародної спільноти йде на розслідування міжнародних злочинів, але сама концепція міжнародних злочинів не є чітко сформованою, тому ми прийшли до висновку, що в межах нашого дисертаційного дослідження необхідно розмежувати міжнародні злочини як порушення, скоєні фізичними особами, і серйозні порушення норм *jus cogens* державами за такими ознаками:

1) суб'єктом міжнародних злочинів є фізична особа, суб'єктом у серйозних порушеннях норм *jus cogens* є держава, а не фізична особа;

2) щоб протиправне діяння вважалось міжнародним злочином, однією із умов, як правило, є порушення норм РС, оскільки саме в цьому джерелі міжнародного права міститься перелік протиправних діянь, що кваліфікують як міжнародні злочини і підпадають під юрисдикцію МКС, натомість в серйозних порушеннях норм *jus cogens* державами вже сама назва робить відсилку до порушення норм *jus cogens*, тобто імперативних норм міжнародного права, зокрема тих норм, в яких містяться зобов'язання *erga omnes*, що породжують зобов'язання перед міжнародним співтовариством в цілому, стосовно яких усі держави мають правовий інтерес;

3) міжнародною судовою установою, під юрисдикцію якої підпадають міжнародні злочини, є МКС. Натомість спори щодо серйозних порушень норм *jus cogens* державами може, за наявності юрисдикції, розглядати, наприклад, Міжнародний суд ООН.

Ми схильні вважати, що більше уваги необхідно приділити класифікації міжнародних злочинів, що міститься в РС, з огляду на існування МКС, який є постійним органом кримінальної юрисдикції «щодо осіб, які є відповідальними за найбільш серйозні злочини, що викликають стурбованість світової спільноти. Так, згідно з п. 1 ст. 5 РС суд володіє юрисдикцією щодо таких злочинів: геноциду, злочинів проти людства, міжнародних воєнних злочинів та злочину агресії» [30, ст. 5]. Такий поділ міжнародних злочинів на види відрізняється від вищевказаних, наприклад тим, що геноцид та злочин агресії у РС виокремлюється як окремі види міжнародних злочинів. Також РС містить положення, що передбачає притягнення до кримінальної відповідальності саме фізичних осіб.

1.2. Поняття та ознаки воєнних злочинів за міжнародним кримінальним правом

На період 2023 р. в Україні «проходять обстріли та умисні нанесення ударів по житлових будівлях та будівлях, призначених для освіти і виховання дітей. Внаслідок цього утворилося багато зруйнованих житлових кварталів, поранено багато українських громадян» [2]. Всі ці дії відбуваються в ході збройного конфлікту. Вчиняються й інші міжнародні воєнні злочини.

З огляду на джерела міжнародного права поняття та перелік міжнародних воєнних злочинів можна зустріти в РС, в Статуті Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі, в Протоколі I та в інших.

«За своєю суттю в усіх вище перелічених джерелах міжнародного права поняття міжнародних воєнних злочинів включає порушення законів і звичаїв війни» [61, ст. 6], «вказується, що ці злочини є серйозними порушеннями норм

міжнародного права» [59, ст. 85]. Зазначається, що міжнародні воєнні злочини «означають порушення Женевських конвенцій від 12.08.1949» [30, ст. 8].

Необхідно також звернутися до ст. 18 «Проекту кодексу злочинів проти миру і безпеки людства», яка містить наступні «міжнародні воєнні злочини:

1) діяння, які скоєні з порушенням міжнародного гуманітарного права (умисне вбивство, тортури і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, навмисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва або збитку здоров'ю тощо);

2) діяння, яке вчинене навмисно порушуючи міжнародне гуманітарне право і є причиною смерті або серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю (перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб в об'єкт нападу, вчинення нападу невідбиркового характеру, що зачіпає цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам та інші);

3) посягання на людську гідність з порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема образливе і принизливе поводження, згвалтування, примусова проституція і будь-які форми непристойного нападу;

4) діяння, що вчинене порушуючи закони і звичаї війни (застосування отруйних речовин або інших видів зброї, призначених для заподіяння зайвих страждань, безглузде руйнування міст, селищ або сіл чи розорення, не виправдане військовою необхідністю та інші);

5) діяння, яке вчинене з порушенням міжнародного гуманітарного права, що застосовується в разі збройного конфлікту неміжнародного характеру (посягання на життя, здоров'я, фізичне або психічне благополуччя осіб, зокрема вбивство, а також таке жорстоке поводження, як, наприклад, тортури, каліцтва або будь-яка форма тілесного покарання; колективні покарання, тощо);

б) у разі збройного конфлікту (використання методів або засобів ведення війни, які не виправдані військовою необхідністю, з метою завдати масштабної,

довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу і тим самим завдати великої шкоди здоров'ю або виживанню населення» [62, ст. 18].

Загалом, міжнародні воєнні злочини як різновид міжнародних злочинів підпадають під юрисдикцію МКС, на чому потрібно зупинитися більш детально, адже такі порушення міжнародного гуманітарного права, які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним правом, є досить небезпечними для осіб, які перебувають на території України [63, с. 80].

Щодо юрисдикції, МКС може здійснювати її «за таких умов, якщо одна з держав є учасницею РС або визнає юрисдикцію МКС, а саме:

1) держава, на території якої відбулося це діяння або, якщо злочин був скоєний на борту морського або повітряного судна, держава реєстрації цього морського або повітряного судна;

2) держава, громадянином якої є особа, яку звинувачують у скоєнні міжнародного злочину» [58, с. 117]. Також «держава, яка не є учасником РС, може через заяву, подану Секретарю МКС, визнати здійснення МКС юрисдикції щодо конкретного міжнародного злочину(ст. 12 (3) РС)» [30, ст. 12].

Україна досі не є країною-учасницею РС. Вона підписала РС 20.01.2000, «але так і не ратифікувала його, хоча після Угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році ратифікація цього документу є одним із прямих міжнародних зобов'язань України відповідно до ст. 8 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» [65, ст. 8]. Однією із причин чому Україна не ратифікувала РС вважають, що є ризик того, що поведінка українських військовослужбовців може стати об'єктом розслідування з боку МКС. І МКС зобов'язаний буде давати їм оцінку. Як зазначає експерт-криміналіст Євген Крапивін, «головною причиною є побоювання українського військово-політичного командування, що ратифікація РС обмежить свободу розсуду командуючих на полі бою та демотивує військовослужбовців загалом. Тобто, що МКС розпочне вивчення фактів щодо міжнародних воєнних злочинів з боку українських військовослужбовців. Серед іншого їх лякає принцип «командної відповідальності» (*chain of command*), унікальний інститут міжнародного

кримінального права, який дозволяє притягати до відповідальності командирів за дії їхніх підлеглих, встановлюючи причинно-наслідкові ланцюжки аж до головнокомандувача» [66].

Оскільки РС зазначає умови, за яких МКС приймає справу до провадження, також зазначається, що МКС діє як додатковий орган кримінальної юстиції, варто уникати негативної комплементарності, що, як наслідок, потребує внесення певних змін до національного кримінального права України.

Потрібно взяти до уваги, що після змін 2018 р. ККУ використовують поняття кримінальне правопорушення як загальний термін, але зважаючи на те, що у міжнародному кримінальному праві застосовують термін злочин, для зручності в подальшому у дисертаційній роботі ми будемо використовувати це поняття як стосовно міжнародного, так і стосовно національного права.

Звертаючись до доробку національної науки, не можна не зазначити деяких авторів. «Так, М.В. Піддубна в дисертаційному дослідженні Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у ККУ» зазначає, що в «доктрині міжнародного кримінального права визначення поняття міжнародного воєнного злочину не є одноманітним. Практично кожен дослідник міжнародних воєнних злочинів намагається сформулювати своє визначення цього поняття, вкласти в нього свій зміст» [67, с. 2]. Отже, як стверджує вчена, причиною послугувало те, що міжнародний воєнний злочин у джерелах міжнародного права характеризується як перерахунок конкретних діянь, які становлять міжнародний воєнний злочин. Харитонов С.О. розробив концептуальні «засади кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби за кримінальним законодавством України» [68, с. 26]. Береза Ю.М. та К.О. Чаплинський здійснили теоретичний аналіз та розв'язали наукове завдання з «опрацювання та наукового обґрунтування методики розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами» [69, с. 116]. Дослідженням відповідності окремих статей у розділі XX ККУ та ст. 8 РС займалась С.П. Кучевська. Вона вказала на «необхідність їх закріплення, з певними доповненнями, що стосуватимуться строків давності, максимального розміру покарання, у спеціальному розділі XX ККУ» [70, с. 145].

Як вже зазначено раніше, міжнародні воєнні злочини містяться в таких основних та допоміжних джерелах міжнародного права, як: в міжнародних договорах таких як Женевська конвенція I, Женевська конвенція II, Женевська конвенція III, Женевська конвенція IV; Протоколі I, Протоколі II; Статут Нюрнберзького трибуналу, Статут Міжнародного трибуналу щодо Руанди, Статут Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії; у «Проекті кодексу злочинів проти миру та безпеки людства», який так і не став міжнародним договором, а також в міжнародному договорі, що заснував Міжнародний кримінальний суд, – Римському Статуті. В низці статей Женевських конвенцій 1949 р. вказано, які порушення будуть розглядати як серйозні, фактично мова йде про міжнародні воєнні злочини. Женевські конвенції сприяють розвитку міжнародних воєнних злочинів, які в результаті призвели до виокремлення цієї категорії в РС. Незважаючи на те, що категорія міжнародних воєнних злочинів міститься в декількох джерелах міжнародного права, притягнути до відповідальності МКС може лише за порушення статей РС, тому досліджується саме РС.

Проте єдине визначення відсутнє, натомість спроби надати його присутні в доктрині як міжнародного, так і вітчизняного права. У широкому сенсі, як вказує Д. Девідсон, «міжнародні воєнні злочини визначаються як такі дії, що порушують закони і звичаї війни, незалежно від того чи є поведінка злочинною. У вузькому сенсі міжнародні воєнні злочини означають будь-яке діяння або бездіяльність, вчинене під час збройного конфлікту, яке є серйозним порушенням законів та звичаїв міжнародного гуманітарного права і визнане міжнародним договірним або звичаєвим правом. Подібне визначення міжнародних воєнних злочинів вимагає додержання принаймні двох умов: по-перше, порушення міжнародного гуманітарного права, а по-друге, криміналізація такої поведінки за міжнародним договірним або міжнародним звичаєвим правом. Отже, перша умова полягає у тому, що міжнародне гуманітарне право передбачає, що міжнародний воєнний злочин має бути пов'язаний зі збройним конфліктом. Натомість друга умова полягає у тому, що міжнародне звичаєве право або міжнародне договірне право повинні містити

правові норми, які передбачають індивідуальну кримінальну відповідальність за скоєння міжнародного воєнного злочину» [71, с. 1]. Натомість С. Фріланд вказує, що «міжнародні воєнні злочини – це такі порушення міжнародного гуманітарного права (договірною чи звичаєвого права), які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з міжнародним правом» [72]. У результаті, на відміну від злочинів геноциду та злочинів проти людяності, міжнародні воєнні злочини завжди мають відбуватися в контексті збройного конфлікту, міжнародного чи неміжнародного.

На думку В.М. Репецького та В.М. Лисика, «міжнародним воєнним злочином вважають міжнародний злочин, що умисно чи з грубої необережності вчиняє комбатант та прирівняні до них особи чи по відношенню до них цивільна особа під час збройного конфлікту і полягає у масовому і серйозному порушенні норм міжнародного гуманітарного права та посягає на підзахисних осіб, їх права чи найважливіші принципи міжнародного гуманітарного права» [46, с. 125].

Підсумовуючи зміст вітчизняних та іноземних наукових праць та ґрунтуючись на нормативній базі міжнародних та національних джерел, ми дійшли висновку про те, що міжнародні воєнні злочини – це серйозні масштабні порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародним правом, тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до міжнародного кримінального права та застосовуються, коли є збройний конфлікт. Як наслідок, ми вважаємо за потрібне розглянути принципи, які є фундаментом правового регулювання притягнення до відповідальності за їх вчинення.

В ст. 13 Протоколу I вказано, що «цивільне населення й окремі цивільні особи користуються загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з воєнними операціями» [73, ст. 13]. Також положення про те, що «цивільні особи користуються захистом, за умови якщо вони не беруть безпосередню участь у воєнних діях, міститься в ст. Протоколу I, що стосуються захисту жертв міжнародних збройних конфліктів» [73, ст. 51]. Звичайно, під захист підпадають також «об'єкти, які потрібні мирному населенню для здійснення життєдіяльності» [74, ст. 14]. Тому один із принципів, що становить основу «міжнародних воєнних

злочинів», є принцип захисту цивільного населення та об'єктів в ході збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру.

В «Конвенції про захист цивільного населення під час війни» в ст. 3 вказано, що «кожна сторона конфлікту зобов'язана поводитися гуманно з особами, які не беруть активної участі в бойових діях. У тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан або будь-які інші схожі критерії» [75, ст. 3].

Досліджуючи принцип гуманності, вчений О. Шварц стверджує, що «реалізація вказаного принципу та обмеження наслідків збройних конфліктів разом є метою норм міжнародного гуманітарного права» [59, с. 149–150]. Дійсно, принцип гуманності можна розглядати як одну із складових частин мети міжнародного гуманітарного права, оскільки його важливими задачами є створення для людей безпечних умов для життя та дотримання поваги і гідності до населення під час збройного конфлікту.

Розглядаючи принцип обмеження права у виборі засобів нанесення шкоди супротивнику, важливо звернутися до ст. 22 «IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі» від 18.10.1907, в якій вказано, що «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів нанесення шкоди супротивнику» [35, ст. 22]. У доктрині міжнародного гуманітарного права «обмеження воюючих сторін у виборі засобів та методів ведення воєнних дій вважається загальним приписом. Цей припис було визначено як основу всього гуманітарного права збройних конфліктів» [76, с. 35]. У пункті е ст. 23 «Положення про закони і звичаї війни на суходолі», яке є додатком до «IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі», вказана заборона на використання «зброї, снарядів або речовин, здатних завдати зайві страждання» [35, ст. 23]. В цій статті термін «зайві» означає страждання, спричинені певним способом ведення воєнних дій, невинуватих воєнною користю. Навіть якщо така користь існує, вона – незначна.

Звичайно використання засобів і методів війни, вважається припустимим лише у випадку, коли такі засоби і методи необхідні для поразки противника.

Отже, до принципів, на яких ґрунтується поняття «міжнародні воєнні злочини» належать:

- 1) принцип захисту цивільного населення та об'єктів;
- 2) принцип гуманності;
- 3) принцип обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення воєнних дій.

У свою чергу вчений А.О. Кориневич стверджує, що у найзагальнішому плані зміст усіх норм міжнародного гуманітарного права може розглядатися як компроміс між двома основоположними, проте «різноспрямованими принципами: принципом гуманності та принципом військової необхідності. Другою парою головних принципів міжнародного гуманітарного права, на думку вченого, є принципи, що визначають зміст двох його історичних підгалузей – права Гааги та права Женеви. Норми двох підгалузей за своїм змістом є лише конкретизацією змісту цих двох принципів, що також мають використовуватися для заповнення будь-яких прогалів у правовому регулюванні, а також у випадку сумнівів щодо правильного тлумачення норм міжнародного гуманітарного права.

Основним принципом права Гааги є принцип обмеження. Відповідно до нього право сторін збройного конфлікту обирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим. Основним принципом права Женеви є принцип гуманності, що в цьому контексті вимагає гуманного ставлення до осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у збройному конфлікті» [15, с. 267 – 268].

З огляду на те, що міжнародні воєнні злочини є неоднозначним міжнародно-правовим явищем, яке потребує детального осмислення, важливою частиною наукового дослідження міжнародних воєнних злочинів є приділення особливої уваги їх ознакам, а саме:

- 1) злочин має порушувати міжнародно-правові норми та положення, особливо норми, спрямовані на захист цінностей, які вважаються важливими для всього світового співтовариства загалом та додержання яких є обов'язковим для всіх держав і окремих особистостей: здоров'я і життя громадян, збереження культурної, релігійної спадщини народів тощо;

2) порушення мають бути серйозними, а їх вчинення – визивати трагічні незворотні наслідки для жертви злочину, тобто має існувати причинно-наслідковий зв'язок між самою дією (бездіяльністю) та суспільно-небезпечним наслідком;

3) за вчинення цього злочину повинна бути передбачена індивідуальна кримінальна відповідальність;

4) об'єктами вказаних злочинів виступають суспільні відносини, що перебувають під охороною і захистом міжнародного права та національного законодавства, в тому числі права та свободи людини і громадянина, її власність, мир і безпека людства тощо;

5) об'єктивною стороною міжнародних воєнних злочинів є діяння (бездіяльність), які характеризуються ретельним готуванням до здійснення масштабних протиправних дій, пов'язаних між собою метою або завданням;

б) способів здійснення міжнародних воєнних злочинів існує багато, та практично неможливо виділити якийсь один спосіб вчинення злочину, так як використовуються різноманітні методи та засоби;

7) суб'єктами цих злочинів можуть бути фізичні особи [77].

Пилипенко В.П. вважає, що цей «вид міжнародних злочинів є багатооб'єктним, оскільки вони безпосередньо виражаються в серйозному порушенні встановлених міжнародним гуманітарним правом правил ведення воєнних дій, причому в механізмі забезпечення дотримання даних правил важливу роль покликані відігравати внутрішньодержавні та міждержавні заходи правового та організаційного характеру, пов'язані із заподіянням шкоди особам та об'єктам, що перебувають під заступництвом міжнародного гуманітарного права» [37, с. 112]. Вчена В.П. Пилипенко зауважує, що «міжнародним воєнним злочинам притаманні такі види об'єктів як:

1) загальний об'єкт – світовий правопорядок як сукупність усіх юридичних благ та інтересів, визначених системою міжнародного права загалом і охоронюваних міжнародним кримінальним правом;

2) родовий об'єкт – інтереси миру і безпеки людства;

3) видовий об'єкт – інтереси дотримання правил збройних конфліктів, як вони визначені в принципах міжнародного права і нормах міжнародного гуманітарного права;

4) безпосередній об'єкт – те правило збройного конфлікту, на яке посягає конкретний злочин за міжнародним кримінальним правом» [37, с. 112–113].

Ми поділяємо таку позицію вченої, оскільки хоча й безпосереднім основним об'єктом міжнародних воєнних злочинів є суспільні відносини, обумовлені порядком ведення збройних конфліктів, який врегульований міжнародним правом, в багатьох випадках передбачені й безпосередні додаткові об'єкти міжнародних воєнних злочинів, перелічених в РС. Наприклад, у разі вчинення міжнародного воєнного злочину, вказаного у ст. 8 РС, «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою», при безпосередньому основному об'єкті, згаданому вище, існує й безпосередній додатковий об'єкт у вигляді довкілля, якому завдана шкода під час умисного вчинення нападу.

Вчений Р.В. Вереша, досліджуючи класифікацію об'єктів злочинів, стверджує, що «об'єкти злочинів поділяються на три групи: загальний об'єкт, родовий, який іноді називають груповим або спеціальним, та безпосередній, який у деяких джерелах називають видовим. Загальним об'єктом вважають всю сукупність суспільних відносин, які охороняє кримінальний закон. Під родовим об'єктом злочину розуміють соціальні цінності, на які посягає певна група злочинів. Із родовим безпосередній об'єкт найчастіше співвідноситься як частка та ціле. Найчастіше безпосередній об'єкт того чи іншого злочину встановлюють шляхом тлумачення закону. Безпосереднім об'єктом злочину можуть бути різні види найважливіших соціальних цінностей». Вчений Р.В. Вереша також пояснює, що «предметом злочину є речі, певні цінності матеріального світу, діючи на які особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин» [78].

З позиції конструкції об'єктивної сторони складів міжнародних воєнних злочинів, В.П. Пилипенко розділяє їх на:

«1) формальні – норма містить вказівку тільки на діяння, без опису будь-яких наслідків (наприклад, напади на цивільні та інші захищені об'єкти);

2) матеріальні – норма містить вказівку на обов'язковий наслідок у результаті вчиненого діяння (наприклад, вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, здався)» [37, с. 112].

Зауважимо, що наявність збройного конфлікту є обов'язковою, так званою контекстуальною умовою об'єктивної сторони, оскільки за її відсутності склад такого міжнародного злочину може відповідати будь-якому загальнокримінальному злочину, наприклад, умисному вбивству. Але міжнародний воєнний злочин необов'язково має здійснюватися на безпосередній території ведення збройного конфлікту. Обов'язковою умовою для кваліфікації міжнародного злочину як воєнного є його зв'язок із збройним конфліктом, а не прив'язка до конкретної території ведення збройного конфлікту. Про вказаний факт свідчить практика МТКЮ. Як вказано в рішеннях по справах від 22.02.2001 № ІТ-96-23/1-Т «Прокурор проти Д. Кунарача та інших» та від 02.10.1995 № ІТ-94-1 «Прокурор проти Д. Тадича», достатньо встановити, що «міжнародний воєнний злочин був пов'язаний з воєнними процесами, які відбувалися на інших частинах територій, підконтрольних сторонам конфлікту» [79, с. 140; 80].

Щодо суб'єкта міжнародних воєнних злочинів, міжнародна судова практика свідчить про наявність спеціального суб'єкта, оскільки міжнародні воєнні злочини частіше вчиняють «комбатанти, державні службовці або інші представники однієї зі сторін конфлікту. Підтвердженням цієї точки зору є справа Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди від 21.05.1999 № ІСТР-95-1 «Прокурор проти Каїшеми та Рузіндани», відповідно до змісту якої вбачається можливим вчинення міжнародних воєнних злочинів командирами або іншими особами, на яких покладалися функції командування підлеглими та здійснення контролю за їх діями» [79]. «Але незважаючи на вищевказану міжнародну судову практику, з точки зору чинного міжнародного кримінального права, з огляду на приналежність

міжнародних воєнних злочинів до групи злочинів проти миру і безпеки людства в міжнародному праві, загальним суб'єктом міжнародних воєнних злочинів може бути будь-яка осудна особа, яка досягла 18-річного віку на момент вчинення злочину» [30, ст. 26], як цивільні особи, так і комбатанти [59].

У свою чергу суб'єктивній стороні міжнародних воєнних злочинів притаманна «наявність вини у формі умислу, прямого чи непрямого, і, як виключення, у формі необережності стосовно командирського складу; метою таких злочинів може бути намір нанести високий рівень шкоди; мотивом може бути як помста, так і корисливі спонукання» [81, с. 35]. Ця думка підтверджена ст. 30 РС МКС в якій закріплено, що «злочин було скоєно навмисно і свідомо. Також надано перелік випадків, коли особа має намір, а саме:

- 1) щодо діяння: ця особа збирається зробити таке діяння;
- 2) щодо наслідку: ця особа збирається заподіяти цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного перебігу подій» [30, ст. 30].

«При цьому РС МКС надає пояснення поняттю свідомо. Визначаючи його як усвідомлення того, що обставина існує або що наслідок настане у разі звичайного ходу подій» [30, ст. 30].

Отже, «міжнародні воєнні злочини – це серйозні великомасштабні порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародним правом, застосовуються за умови наявності збройного конфлікту і тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність згідно з міжнародним кримінальним правом».

Цікаво відмітити той факт, що співзвучним поняттям до міжнародних воєнних злочинів є поняття військових злочинів, іноді ці явища помилково вважають тотожними. Але, незважаючи на наявність великої кількості спільних ознак, ці поняття необхідно відрізняти один від одного. Враховуючи те, що національне кримінальне законодавство не містить поняття міжнародних воєнних злочинів, а отже виникає проблема розрізнення, на перший погляд, схожих та співзвучних груп кримінальних правопорушень за національним правом – воєнних та військових. «Актуальність чіткого розмежування означених понять також підтверджено тим фактом, що можна зустріти наукові публікації, в яких під час перекладу поняття

міжнародних воєнних злочинів із тексту РС вони звучать як військові злочини, хоча змістовно можна зрозуміти, що мова йде саме про міжнародні воєнні злочини. Дійсно ці злочини мають подібні ознаки, але не можна їх ототожнювати. Отже, є необхідність в детальному аналізі цих понять». Оскільки поняття та ознаки міжнародних воєнних злочинів були досліджені, варто приділити увагу поняттю та ознакам військовим злочинам. Для кращого розуміння їх відмінностей.

ККУ надає визначення військовим злочинам як таким, що «передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів» [82, ст. 401]. Аналізуючи зміст ст. 401 ККУ, ми приходимо до висновку, що поняття такого виду злочину визначає законодавець саме через його об'єкт, зокрема встановлений порядок несення військової служби, та його суб'єкт, яким є військовослужбовець за призовом або за контрактом, або громадянин, який перебуває в запасі, під час проходження ним військових зборів.

Низка авторів, таких як Ю.М. Береза, К.О. Чаплинський [69, с. 56] та С.О. Харитонов [68, с. 29], вважають достатнім та погоджуються, що визначення військових злочинів та злочинів проти військової служби, що міститься в ст. 401 ККУ, не потребує жодних змін.

Але в доктрині національного кримінального права в деяких вчених, склалась думка про можливість внесення змін до ознак військових злочинів. Наприклад, вчений М.І. Карпенко стверджує, що «необхідно в ч. 1 ст. 401 ККУ прямо визначити об'єкт злочинів проти військової служби, який полягає у військовій безпеці держави» [83, с. 198]. На думку Т.Б. Ніколаєнко, «об'єктом вказаних злочинів треба зазначити інтереси національної безпеки України у військовій сфері» [84, с. 98].

Із твердженнями вищевказаних вчених ми погоджуємося частково, а саме в тому, що військові злочини завдають шкоди військовій безпеці держави, але заподіяння такої шкоди у цьому випадку не є безумовним та відбувається опосередковано, оскільки можливе лише за умови порушення порядку проходження військової служби.

Необхідно звернути увагу, що під час порушення норм ККУ щодо несення військової служби, злочинець також порушує військову присягу та ст. 17 Конституції України» [85, ст. 17]. Так, «згідно із ч. 2 ст. 401 ККУ за відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом» [82, ст. 401].

Не дивлячись на те, що законодавець визначає спеціального суб'єкта вчинення військового злочину, зокрема в ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» вказано, що «військовослужбовцями є особи, які проходять військову службу, військовозобов'язаними є особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави, та резервістами є особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний та воєнний час» [86, ст. 1].

Але існує й інша точка зору: в доктрині національного кримінального права все ж таки запропоновано внесення змін до цієї ознаки військових злочинів. Наприклад, О.І. Шкуропацький пропонує «внести зміни в ст. 401 ККУ положення про те, що суб'єктами злочинів проти військової служби є військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів, і особи, на яких відповідно до міжнародних договорів України поширений статус військовослужбовців» [87, с. 12]. «Вчений С.О. Бухонський зазначає, що окрім визначених ККУ суб'єктів військових злочинів, можливий варіант приналежності деяких осіб до цього виду суб'єктів, зокрема, вчений вказує співробітників Міністерства внутрішніх справ, Державної кримінально-виконавчої служби, ополченців, офіційно створених та таких, які беруть участь в обороні України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, протидіють незаконному

збройному формуванню в мирний час» [88, с. 85]. Звичайно суб'єктами військових злочинів можуть розглядати осіб, на яких відповідно до міжнародних договорів України поширений статус військовослужбовців, та осіб, яких вказує вчений С.О. Бухонський, через те, що кожна із них має пряме відношення до порядку несення військової служби, який в свою чергу є об'єктом військових злочинів.

Таким чином, на нашу думку, до ознак військових злочинів належать: вичерпний перелік суб'єктів вчинення цього виду злочину, зокрема військовослужбовці та військовозобов'язані. Можуть бути вказані також резервісти, але не безумовно: резервістів можна вважати суб'єктами військових злочинів лише під час проходження зборів; об'єктом військових злочинів є військові службові відносини, а саме порядок проходження військової служби.

Щодо співвідношення міжнародних воєнних злочинів та військових злочинів, існують різні погляди вчених. Вчений С.О. Харитонов вважає, що «військові злочини характеризуються специфічним родовим об'єктом – суспільними відносинами, що складаються і функціонують під час несення військової служби» [89, с. 108]. Деякі вчені, досліджуючи особливості військових злочинів, стверджують, що «воєнні злочини прирівнюються до військових злочинів» [90, с. 25]. Мохончук С.М., досліджуючи історико-теоретичні засади визначення системи міжнародних воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, дійшов до висновку, що «до воєнних злочинів входять всі злочини, навіть загальнокримінальні, які скоєні військовослужбовцями» [91, с. 138].

Відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» має бути виключено ст. 432, 433, 435 ККУ, в яких мова йде про характеристику військових злочинів. Також цей акт пропонує внесення зміни до ст. 438, розширивши її переліком міжнародних воєнних злочинів» [92]. В «пояснювальній записці до проекту вищевказаного Закону зазначено, що виключення статей, які передбачають військові злочини, обумовлені тим, що передбачені у них діяння охоплені запропонованими статтями щодо міжнародних воєнних злочинів» [93]. Дійсно, такі зміни є доцільними, тому що таким чином

можна «уникнути дублювання протиправних діянь в різних статтях ККУ. Як наслідок, міжнародні воєнні злочини у вказаному Законі змістовно стають схожі на міжнародні воєнні злочини, які містяться в ст. 8 РС. Запропоновані ст. 438–438 *quinquies* ККУ охоплюють усі види міжнародних воєнних злочинів, які передбачені у ст. 8 РС.

Необхідно також відмітити, що наслідуючи ст. 8 РС в частині змісту, проєкт закону відрізняється в частині структури, – формулює зміст статей залежно від об'єкта злочину, і чому може завдати або завдає шкоду та передбачає виділення кваліфікованих складів злочинів. Подібний відступ видається виправданим у контексті юридичної техніки, що застосовується у ККУ, і спрямований на підвищення ефективності її правозастосування.

Щодо відмінності військових злочинів від міжнародних воєнних, то їхніми основними відмінними ознаками є такі положення:

«1) суспільні відносини, що виникають у зв'язку із порядком проходження військової служби, є безпосереднім об'єктом військових злочинів, натомість безпосереднім об'єктом міжнародних воєнних злочинів є суспільні відносини, обумовлені порядком ведення збройних конфліктів, який врегульований міжнародним правом;

2) беручи до уваги те, що об'єктом військових злочинів є порядок несення військової служби, хочемо підкреслити, що несення військової служби здійснюється з метою охорони безпеки держави. Концентруючись на об'єкті міжнародних воєнних злочинів, ми розуміємо, що метою цих злочинів є забезпечення охорони миру та безпеки всього світу. Як наслідок, виявляються різні масштаби прав та інтересів, які охороняються;

3) об'єктивна сторона міжнародних воєнних злочинів характеризується обов'язковою наявністю збройного конфлікту, для військових злочинців ця умова може існувати, але не є обов'язковою та характерною, оскільки їх можуть вчиняти як в момент збройного конфлікту, так і без нього;

4) у міжнародних воєнних злочинах суб'єкт може бути як загальним, так і спеціальним, а у військових злочинах суб'єкт лише спеціальний, в особі

військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів;

5) суб'єктивна сторона міжнародних воєнних злочинів у більшості випадків характеризується навмисністю діяння та усвідомленням наявності стану збройного конфлікту; у випадку військових злочинів сприйняття суб'єктом наявності стану збройного конфлікту не є обов'язковим;

б) міжнародні воєнні злочини порушують норми як міжнародного, так і національного права, на противагу цьому твердженню військові злочини порушують норми саме національного права, порушення норм міжнародного права не є обов'язковим;

7) за масштабом здійснення злочину міжнародні воєнні злочини можуть охоплювати велику кількість потерпілих осіб та здійснюватися на великій території, а військові злочини можуть здійснюватися і на невеликій частині місцевості з мінімальною кількістю потерпілих» [94, с. 225].

«Враховуючи відмінності військових злочинів від міжнародних воєнних, все ж таки вони співпадають в таких аспектах, як: можливий схожий суб'єкт (в особі військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів під час проходження зборів); можуть відбуватися під час збройного конфлікту. В деяких випадках може бути схожий об'єкт злочину» [94, с. 225].

Справедливо зазначити, що основними ознаками деяких видів міжнародних воєнних злочинів, не згаданими вище, є:

1) відповідність принципу пропорційності відносно військової переваги щодо до наслідків міжнародних воєнних злочинів;

2) нанесена шкода може характеризуватися масштабністю, довгостроковістю або серйозністю.

Тому, ми вважаємо, що «міжнародні воєнні злочини та військові злочини – це дві категорії, які можуть частково перетинатися, оскільки об'єктом міжнародних воєнних злочинів є порушення законів і звичаїв війни, а військових злочинів – порядок несення військової служби, який, в свою чергу, може також включати як складову частину порушення законів і звичаїв війни (зауважимо, що нормативно-

правовими актами України передбачений обов'язок дотримання військовослужбовцями міжнародних норм щодо правил ведення війни)» [94, с. 225].

Для забезпечення повноти імплементації положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально-правового переслідування за міжнародні злочини, насамперед за міжнародні воєнні злочини, а також забезпечення виконання міжнародних зобов'язань щодо запобігання юридичній та фактичній безкарності за вчинення таких злочинів 20.05.2021 було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який, однак, не був підписаний Президентом України. Цей Закон передбачив імплементацію інституту командної відповідальності, регламентованого ст. 28 РС. Оскільки ст. 438 ККУ ігнорувала порушення законів та звичаїв війни, закріплених у звичаєвому міжнародному праві, яке є основним джерелом міжнародного гуманітарного права для збройних конфліктів неміжнародного характеру, її було змінено. Під час регламентації відповідальності за міжнародні воєнні злочини було взято за орієнтир ст. 8 РС.

На сьогодні ст. 438–438 *quinquies*, що містяться в проекті закону від 27.12.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» охоплюють всі різновиди міжнародних воєнних злочинів, передбачені ст. 8 РС, а також інші серйозні порушення Женевських конвенцій від 12.08.1949 про захист жертв війни та Додаткових протоколів до них. Зупинимося на розгляді різновидів міжнародних воєнних злочинів більш детально.

1.3. Види міжнародних воєнних злочинів

Міжнародні воєнні злочини – це особливе явище в міжнародному праві. Будучи комплексним діянням, міжнародні воєнні злочини разом з геноцидом, злочинами проти людяності та злочином агресії належать до найбільш тяжких міжнародних злочинів. Аналізуючи основні види міжнародних воєнних злочинів в міжнародному кримінальному праві, необхідно брати до уваги склад

конкретного виду міжнародного воєнного злочину та конкретні критерії, на основі яких проводили класифікації міжнародних воєнних злочинів. Вчені виділяють декілька таких критеріїв, серед яких, як правило, такі: суб'єкт вчинення злочину, певні ознаки суб'єктивної сторони, об'єкт, на який посягає особа, яка скоїла злочин, деякі ознаки об'єктивної сторони та інші.

З позиції конструкції об'єктивної сторони складів міжнародних воєнних злочинів вчений К. Амбос зазначає, що їх в міжнародному кримінальному праві можна розділити на такі «види: формальні – в нормі міститься вказівка лише на діяння, без опису будь-яких наслідків. До них вчений зараховує катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти та інші; матеріальні – в нормі міститься вказівка на обов'язкові наслідки в результаті скоєного діяння, до яких вчений вважає належать серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у міжнародних збройних конфліктах, такі як вбивство чи поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався та інші» [95]. Як стверджує О.М. Миколенко, «поділ складів злочинів на матеріальні та формальні різними вченими обґрунтовують по-різному. Одні бачать специфіку формальних складів злочинів у відсутності наслідків (безнаслідковий злочин): таку думку висловлюють, наприклад, М.Д. Шаргородський, Я.М. Брайнін. Інші криміналісти, наприклад, Т.В. Церетелі, В.І. Курляндський, вважають, що в формальних складах наслідки існують, але їх спеціально не доказують під час кваліфікації злочинів судом. Опоненти поділу складів злочинів на формальні та матеріальні, наприклад, А.Н. Трайнін, Б.С. Нікіфоров, вважають шкідливі наслідки обов'язковим елементом складу, але визнають, що не в кожному злочині вони підлягають спеціальному доказуванню судом. Деякі автори вказують на те, що у формальних складах злочинів «досить доказати, що скоєне суспільно небезпечне діяння, закріплене кримінальним законом, щоб визнати таке діяння закінченим злочином» [96, с. 102]. У матеріальних складах злочинів, на їх думку, і ця точка зору здається нам найбільш обміркованою, необхідно ще доказати факт виникнення наслідків, які передбачені чинним законодавством. По суті, така точка зору означає, що необхідно доказувати

наявність тих наслідків, які передбачені складом злочину. А це означає, що поділ складів злочину залежить від того, чи передбачені наслідки у складі злочину. В.О. Навроцький цілком слушно вважає, що «злочинів, які б не мали ніяких наслідків, не існує в природі, оскільки будь-яке діяння спричиняє зміни в навколишньому середовищі. При цьому, він робить висновок про те, що в злочинах з формальним складом умисел містить у собі психічне ставлення не тільки до діяння, але і до його наслідків» [96, с. 102].

Тому, МВЗПД справедливо віднести до першої групи класифікації вченого К. Амбос, тобто до злочинів із формальним складом, оскільки в пункті ст. 8(2)(b)(iv) РС міститься посилання на те, що злочин скоюють «...з усвідомленням того, що такий напад призведе до...шкоди», тобто її настання необов'язкове. Хоча скоріше за все без виникнення наслідків про притягнення до відповідальності за цей склад мова йти не буде [30, ст. 8].

Вчений А.В. Аллахвердієв виділяє такі чотири види міжнародних воєнних злочинів, беручи до уваги положення міжнародно-правових норм:

- 1) «серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., скоєні під час міжнародних збройних конфліктів;
- 2) інші серйозні порушення правил ведення міжнародних збройних конфліктів»;
- 3) серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р., скоєні під час неміжнародних збройних конфліктів;
- 4) інші серйозні порушення правил ведення неміжнародних збройних конфліктів » [97, с. 429].

Основним критерієм для розмежування вищевказаних категорії в класифікації міжнародних воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, яку надав вчений А.В. Аллахвердієв, є ознака об'єктивної сторони. В цьому розподілі на «види міжнародних воєнних злочинів наголошено на наявності збройного конфлікту.

Виокремлено два його види: збройний конфлікт міжнародного характеру та збройний конфлікт неміжнародного характеру. Наявність такої ознаки об'єктивної сторони в складі міжнародних воєнних злочинів як місце та обстановка в теорії

міжнародного кримінального права вважають факультативною ознакою» [42, с. 113]. Але вчений А.В. Аллахвердієв не даремно застосовує цю факультативну ознаку об'єктивної сторони злочину як критерій для класифікації. Оскільки, як нам відомо з Розділу 1.2., збройний конфлікт для кваліфікації злочину як саме воєнного є обов'язковим, а не факультативним елементом. Цікавим є той факт, що МВЗПД теоретично належить, відповідно до підходу вченого А.В. Аллахвердієва, до другої групи «інші серйозні порушення правил ведення міжнародних збройних конфліктів», хоча загалом в доктрині міжнародного права не виключена можливість здійснення МВЗПД під час неміжнародного збройного конфлікту також [98, с. 147], як наслідок виникає спірне питання щодо приналежності МВЗПД як до другої групи, так і до четвертої також.

Отже, вчений А.В. Аллахвердієв розрізняє міжнародні воєнні злочини, беручи за критерій основний контекстуальний елемент вказаного виду злочину – ознаку об'єктивної сторони. Йому на противагу вчена М.М. Пенроуз таким критерієм вважає суб'єкта вчинення міжнародного воєнного злочину. З огляду на таку позицію, М.М. Пенроуз вважає, що до «міжнародних воєнних злочинів належать:

1) порушення визнаних норм ведення воєнних дій самими військовослужбовцями;

2) незаконні акти під час війни, яких припустили особи, що не входять до складу збройних сил» [99, с. 20]. Зауважимо, що суб'єкт у вказаних злочинах може мати як загальні ознаки, так і поряд із загальними ознаками він може характеризуватися додатковими, які ґрунтуються на професійній діяльності та службовому становищі. Оскільки в першій категорії мова йде про військовослужбовців як суб'єктів вчинення міжнародних воєнних злочинів, вони поряд із представниками державної влади та іншими належать до спеціальних суб'єктів. Відповідно до ст. 27 та 28 РС до подібних суб'єктів належать голова держави чи уряду, член уряду чи парламенту, обраний представник чи посадова особа уряду, військовий командир або особа, що ефективно діє як військовий командир [30, ст. 27, 28].

Як справедливо зазначає вчений О. Шварц, що необхідно довести «зв'язок між злочинцем і однією з воюючих сторін збройного конфлікту. Відповідно до цього окрема цивільна особа може нести відповідальність лише за воєнні злочини, коли вона пов'язана зі стороною конфлікту. Крім того, обмеження суб'єкта воєнних злочинів особливим статусом є недоречним з огляду на положення Женевських конвенцій 1949 р., які вимагають від держав-учасниць переслідувати та карати всіх «осіб», які вчиняють серйозні порушення» [44]. Відповідно до РС також не міститься чіткої примітки щодо категорії злочинців, не вказано, що суб'єктом міжнародних воєнних злочинів можуть бути лише комбатанти. Отже, як здається, цивільні особи також можуть бути суб'єктами міжнародних воєнних злочинів.

У свою чергу «особи, які не входять до складу збройних сил» й підпадають під характеристику ст. 26 РС, тобто досягли 18-річного віку, під час здійснення міжнародного воєнного злочину, входять до категорії загальних суб'єктів, можуть бути як цивільні особи, так і комбатанти. Такий вид суб'єкта міжнародних воєнних злочинів не міститься у ст. 8 РС, де вказано перелік всіх міжнародних воєнних злочинів. Тому що в цій статті міститься опис протиправних діянь, які кваліфіковано та визначено як міжнародні воєнні злочини, але не має конкретної вказівки на суб'єкта здійснення такого виду міжнародного злочину [30, ст. 26].

У дослідженні МКЧХ «Звичайне міжнародне гуманітарне право», в I томі під назвою «Норми», яке опублікувало видавництво Кембриджського університету в 2009 році, міститься класифікація міжнародних воєнних злочинів, де основними критеріями виступають ознаки об'єктивної сторони, суб'єкт вчинення злочину та суб'єктивна сторона.

Вже з назви першого критерію стає зрозуміло, що міжнародні воєнні злочини розділені на дві групи:

- 1) міжнародні воєнні злочини, що складаються з дії, наприклад, умисне вбивство [30, ст. 8];
- 2) міжнародні воєнні злочини, які ґрунтуються на бездіяльності. Наприклад, в пункті 2 а. vi та пункті 2 с. iv ст. 8 РС такий злочин як ненадання справедливого

судового розгляду і ненадання їжі або необхідної медичної допомоги особам, які є під владою протилежної воюючої сторони [30, ст. 8].

За суб'єктом вчинення міжнародного воєнного злочину їх можна поділяти на:

- 1) міжнародні воєнні злочини, які чинять військовослужбовці;
- 2) міжнародні воєнні злочини, які чинять цивільні особи;

Як цивільні особи, так і комбатанти можуть порушувати закони і звичаї, які застосовуються в міжнародному збройному конфлікті або збройному конфлікті неміжнародного характеру.

За суб'єктивною стороною міжнародного воєнного злочину – на:

- 1) міжнародні воєнні злочини, які вчинені навмисно;
- 2) міжнародні воєнні злочини, які вчинені з необережною формою вини [100, с. 574].

Щодо МВЗПД, вони можуть бути зараховані «за суб'єктом як до першої групи, так і до другої, оскільки суб'єктом здійснення цього виду злочину може бути будь-яка фізична особа, яка досягла 18-річного віку, така характеристика надана РС» [30, ст. 26]. Зазвичай МВЗПД належать до групи злочинів, які вчинені умисно, цей факт підтверджено у положенні ст. 8(2)(b)(iv) РС «...умисне вчинення нападу...» [30, ст. 8].

Як правило, більш точно визначити форму вини в суб'єктивній стороні можливо лише за наявності конкретного складу міжнародного воєнного злочину. Зі згаданих вище класифікацій, ми бачимо, що вчені приділяють особливу увагу такому критерію як суб'єкт, і П.С. Наглер не є виключенням. Автор підкреслює значимість загального суб'єкта вчинення міжнародних воєнних злочинів в особі цивільних осіб, тому, класифікуючи міжнародні воєнні злочини, він бере за основу об'єкт злочину, що стосується саме цивільного населення. Зазначений вчений вперше надав класифікацію, структуровану за цим критерієм. Класифікація П.С. Наглера ґрунтується на двох галузях міжнародного гуманітарного права: «праві Женеви», і «праві Гааги». До неї входять такі групи міжнародних воєнних злочинів.

За об'єктом міжнародні воєнні злочини «поділяються на:

1) ті, що посягають на життя, здоров'я і статеву недоторканість цивільних осіб;

2) ті, що посягають на особисту власність і майно цивільних осіб;

3) ті, що посягають на права і свободи цивільних осіб» [101, с. 79–80].

Проаналізувавши класифікацію міжнародних воєнних злочинів, яку представив П.С. Наглер, ми гадаємо, що категорії злочинів згруповані доречно, але неповно. Тому що, як ми згадували на початку розділу, міжнародним воєнним злочинам притаманна наявність двох видів суб'єктів: загального та спеціального. Науковець П.С. Наглер приділяє увагу не суб'єкту, а об'єкту, але розглянутого через призму загального суб'єкта. Під час поділу міжнародних воєнних злочинів за критерієм об'єкта, краще розглянути цей об'єкт всебічно й виділити такі групи, в яких було б згадано міжнародні воєнні злочини, об'єкти яких характерні й спеціальним суб'єктам також. У такому б випадку з подібної класифікації можна зрозуміти про існування не лише загального суб'єкта. Вчена А. Хей, провівши аналіз об'єктів міжнародних воєнних злочинів, дійшла висновку, що «об'єкт – це суспільні відносини щодо дотримання конкретного правила ведення збройного конфлікту, врегульованого нормами гуманітарного права» [102, с. 98]. Отже, ці суспільні відносини є критерієм в класифікації А. Хей та інших.

Існують думки щодо виокремлення таких груп протиправних діянь, які кваліфікують як «міжнародні воєнні злочини:

1) жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;

2) депортація цивільного населення;

3) розграбування національного майна на окупованій території;

4) застосування в збройному конфлікті засобів і методів, заборонених міжнародними договорами.

До першої групи належать міжнародні воєнні злочини, що набувають таких форм:

а) умисне вбивство зазначених категорій осіб, тортури і нелюдське поводження, біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань, заподіяння серйозного каліцтва або нанесення шкоди здоров'ю, видалення тканин або органів для пересадки, а також яка б то не було медична процедура, яка не

передбачена за станом здоров'я зазначеної особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам;

б) примус військовополоненого або цивільної особи служити в збройних силах держави, яка виступає противником в ході ведення збройного конфлікту, позбавлення військовополоненого або цивільної особи прав на неупереджене і нормальне судочинство, передбачене конвенціями, незаконний арешт цивільної особи, взяття заручників» [103, с. 596].

Приклади першої форми міжнародних воєнних злочинів щодо жорстокого поводження з військовополоненими або цивільним населенням, містяться також в ст. 50 Женевської конвенції I, в ст. 51 Женевської конвенції II, знаходять своє відображення в ст. 130 Женевської конвенції III та в ст. 147 Женевської конвенції IV [26, ст. 50; 104, ст. 51; 74, ст. 130; 65, ст. 147]. Приклади другої форми вказаних вище міжнародних воєнних злочинів містяться в ст. 130 Женевської конвенції III та в ст. 147 Женевської конвенції IV [74, ст. 130; 75, ст. 147].

«До другої групи щодо депортації цивільного населення належать: переміщення державою-окупантом її власного цивільного населення на окуповану нею територію; депортація або переміщення населення окупованої території в межах цієї території або за її межі; невинуватена затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; застосування практики апартеїду, інших негуманних і принизливих дій, що ображають гідність особистості, заснованих на расовій дискримінації; переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом» [103, с. 597].

До третьої щодо розграбування національного майна на окупованій території – розбій, грабїж, протизаконне відібрання майна, що становить національне надбання народу окупованої країни.

Четверта категорія міжнародних воєнних злочинів за вказаною класифікацією щодо застосування в збройному конфлікті засобів і методів, заборонених міжнародними договорами, «включає заборону використання проти будь-кого зброї або методів ведення воєнних дій, здатних заподіяти зайву шкоду

або надмірні страждання» [100, с. 170]. Такий склад злочину також міститься в ст. 23 Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни [60, ст. 23].

Дійсно деякі вчені беруть за основу об'єкт міжнародного воєнного злочину, але не вважають його основним критерієм. Серед таких вчених А. Кассезе.

Він виділяє класифікацію міжнародних воєнних злочинів, «серед яких:

1) злочини, що скоєні проти осіб, які не беруть або припинили брати безпосередню участь у воєнних діях і перебувають під владою осіб, які вчиняють злочини. Цей тип злочинів включає в себе вбивство, катування та інші види жорстокого поводження, включаючи біологічні експерименти, злочини проти статевої недоторканності, розграбування і знищення власності тощо. Вчений зазначає, що цей вид міжнародних воєнних злочинів трапляється найчастіше;

2) злочини проти цивільних осіб і комбатантів противника, скоєні в ході застосування заборонених методів ведення війни. Вчений наводить приклади цього виду міжнародних воєнних злочинів, уточнюючи, що вони включають навмисний напад на цивільне населення або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. До цієї категорії класифікації входять такі міжнародні воєнні злочини:

а) вчинення насильницьких дій або загроза вчинення насильницьких дій з первинною метою здійснення терору щодо цивільного населення;

б) навмисне здійснення нападу невибіркового характеру, коли відомо, що він призведе до надмірних втрат життя серед цивільного населення, поранень цивільних осіб або він призведе до збитку цивільних об'єктів;

в) навмисний напад на осіб з усвідомленням того, що вони перестали брати участь в бойових діях;

г) навмисний напад на медичний персонал та медичні об'єкти;

д) навмисне використання голоду серед цивільного населення як методу ведення війни;

е) знищення об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення;

є) використання «живих щитів»;

ж) заява про знищення всіх живих (тобто, що всі ворожі комбатанти будуть вбиті, включаючи тих, що вийшли зі строю та здалися в полон);

з) використання боєприпасів, які за своєю природою можуть причинити надмірних ушкоджень або зайвих страждань, використання отрути, хімічної чи бактеріологічної зброї тощо;

3) злочини проти особливо захищених осіб і об'єктів, тобто медичного персоналу і об'єктів, персоналу і об'єктів, задіяних в наданні гуманітарної допомоги, персоналу та об'єктів місій ООН з підтримки миру, довілля тощо;

4) злочини, що виражені в неналежному використанні міжнародно визнаних захисних ознак і емблем, таких як білий прапор перемир'я, емблеми, що зазначені в Женевських конвенціях, форми персоналу ООН тощо» [93]. МВЗПД входять до третьої групи, оскільки за класифікацією МКЧХ довілля є об'єктом з особливим захистом [93].

Вчений А. Кассезе також вирізняє як критерій для поділу на види міжнародних воєнних злочинів потерпілих учасників збройного конфлікту, він відзначає конкретні особливості потерпілих, їх приналежність до певної сфери життєдіяльності, та поділяє цих осіб на три категорії. Перша категорія видалась більш загальною, до неї вчений зараховує будь-яких осіб, які не є активними учасниками збройного конфлікту. До другої категорії належать особи, які також не є активними учасниками збройного конфлікту, але їх особливість визначена в тому, що вони мають відношення або до цивільної сфери, або до військової.

Властивістю потерпілих, які перебувають в складі третьої категорії, є наявність їх особливого захисту. Отже друга та третя групи, які виокремлює вчений А. Кассезе, є більш конкретизованими. Як здається, з усіх наведених класифікацій міжнародних воєнних злочинів, класифікація, запропонована вченим А. Кассезе, є чіткою та такою, що охоплює всі складові.

Серед об'єктів міжнародних воєнних злочинів – захищені міжнародним гуманітарним правом будівлі, споруди, цивільні особи, природа, військовополонені чи комбатанти, що склали зброю та беззастережно здалися. Ці

та інші об'єкти міжнародних воєнних злочинів містяться у другому пункті відповідного складу міжнародного воєнного злочину в «Елементах злочинів» [48].

Ці об'єкти потребують правової охорони та захисту від спричинення їм будь-якої шкоди. Тому із міжнародними воєнними злочинами бореться вся міжнародна спільнота. Для ефективної боротьби з ними треба розрізняти міжнародні воєнні злочини та правильно їх кваліфікувати. Для такої мети важливо розуміти, на що саме посягає особа, яка вчиняє протиправне діяння та чому вона може завдати шкоду. Саме тому класифікація міжнародних воєнних злочинів за об'єктом займає особливе місце серед інших класифікацій.

Під час розгляду об'єкта міжнародних воєнних злочинів як основного критерію поділу на види, доцільно звернутися до джерел міжнародного права, а саме до ст. 8 РС, в якій міститься перелік міжнародних воєнних злочинів. Важливо розглянути перелік міжнародних воєнних злочинів, який міститься саме в цьому джерелі, оскільки враховуючи те, що притягнути до відповідальності МКС може лише за статтями РС.

Серед об'єктів, на які посягають міжнародні воєнні злочини за «РС:

- 1) життя та здоров'я людини;
- 2) гідність людини та ставлення до неї;
- 3) власність та присвоєння майна;
- 4) військова служба у збройних силах ворожої держави;
- 5) право на справедливе та нормальне судочинство;
- 6) незаконне позбавлення волі;
- 7) об'єкти, які не є військовою ціллю;
- 8) об'єкти, задіяні у наданні гуманітарної допомоги;
- 9) довкілля» [30, ст. 8].

МКЧХ надає класифікацію міжнародних воєнних злочинів щодо об'єму захисту. На думку комітету, існують такі групи міжнародних воєнних злочинів, в яких об'єкт користується звичайним об'ємом захисту та особливим захистом. Останній термін не є цілком нормативно визначеним, але, як зазначають, «деяким об'єктам міжнародного гуманітарного права МКЧХ надає спеціальний захист або

через їхню особливу важливість для захисту жертв збройних конфліктів, цивільного населення або людства в цілому, або через їхню особливу вразливість до руйнування і пошкодження під час збройного конфлікту» [105, с. 64]. МКЧХ виокремлює осіб та об'єкти, які користуються особливим захистом, серед них:

- 1) медичний персонал, священнослужителі, медичні та релігійні об'єкти;
- 2) персонал та об'єкти організацій, які надають гуманітарну допомогу;
- 3) персонал та об'єкти, задіяні в місії з підтримки миру;
- 4) журналісти;
- 5) зони, що перебувають під захистом;
- 6) культурні цінності;
- 7) установки та споруди, що містять небезпечні сили;
- 8) довкілля.

На нашу думку, особливий захист означає заборону нападу на перелічених осіб, об'єкти та те, що сторони конфлікту мають приділяти спеціальну увагу їхньому збереженню під час військових дій.

Довкілля перебуває під особливим захистом відповідно до норм 43, 44 та 45 звичаєвого міжнародного гуманітарного права [106]. «Загалом, це дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права є авторитетною доктринальною кодифікацією звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, яка, як правило, відсутня в інших галузях міжнародного права. Це дослідження зайняло майже десять років праці авторитетних експертів – фахівців з міжнародного гуманітарного права за загальною координацією МКЧХ» [107]. «До довкілля застосовано загальні принципи ведення воєнних дій, наголошено на належному прийнятті до уваги захисту довкілля під час проведення воєнних операцій, вказано на заборону у використанні методів та засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або можуть завдати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю. Також заборонено використовувати знищення довкілля як зброю» [106].

Класифікація міжнародних воєнних злочинів була зроблена для того, щоб їх систематизувати, дослідити основні критерії розподілу на групи та виявити, яке місце у кожній із груп посідають МВЗПД. Отже, міжнародні воєнні злочини

поділяються за чотирма основними критеріями: суб'єктом, суб'єктивною стороною, об'єктивною стороною та об'єктом. Важливим є той факт, що серед видів міжнародних воєнних злочинів, які поділяють за об'єктом, особливої уваги заслуговують злочини проти особливо захищених об'єктів. Одним із таких об'єктів є саме довкілля.

РОЗДІЛ 2. ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ: СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Розділ 2.1. Поняття та ознаки міжнародних воєнних злочинів проти довкілля

З часів античності закони та звичаї війни походили із «звичайних правил поведінки військовослужбовців на полі бою і існували в різних формах. Навіть у стародавніх цивілізаціях можна знайти приклади заборон таких явищ, як отруєння джерел води та вирубка лісу. З плином часу з'явилися важливі загальноприйняті норми, деякі з них зараз також представляють норми міжнародного звичаєвого права. Як відомо, основною метою міжнародного гуманітарного права є захист тих, хто постраждав від збройного конфлікту, та регулювання ведення бойових дій» [108, с. 181]. Це відображає «необхідність створення системи регулювання для мінімізації неминучих наслідків, які можуть бути завдані людям, майну та довкіллю в результаті збройного конфлікту» [109, с. 1523].

Незважаючи на те, що положення IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 не стосуються конкретно нанесення шкоди довкіллю, ст. 22 цієї конвенції регламентує, що «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди супротивнику» [35, ст. 22]. Положення цієї статті, справедливо вважати, на нашу думку, підставою для обмеження руйнування довкілля під час збройного конфлікту. Крім того, ст. 23 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі безпосередньо стосується охорони довкілля під час ведення збройного конфлікту, забороняючи використання «отрути або отруєної зброї». Інші положення цієї статті також передбачають охорону власності, зокрема знищення «власності противника», якщо це не виправдано «військовою необхідністю» [35, ст. 23]. Звичайно, виникає питання, що може входити до складу «власності» у розумінні ст. 23 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907. Хоча існують невизначеності щодо того, що може становити «власність», – це не поширюватиметься, наприклад, на такі об'єкти як клімат чи атмосфера, вони не можуть входити до

складу подібного поняття. Заборона, ймовірно, стосується конкретних територій, знищення яких спричинило б екологічну шкоду. Загальні заборони, передбачені ст. 23 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі, стали основою звинувачень, висунутих німецьким військовослужбовцям та іншим особам після закінчення Другої світової війни. «Генерал Лотар Рендуліч був звинувачений на військовому трибуналі США у Нюрнберзі в безглуздому знищенні майна, ґрунтуючись на «політиці випаленої землі», яка була реалізована під його керівництвом» [110, с. 12]. «У рішенні по справі щодо генерала Лотара Рендуліча, військовий трибунал США у Нюрнберзі, враховуючи умови ст. 23(g) IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, відхилив звинувачення, зробивши висновок, що дії Лотара Рендуліча були виправдані військовою необхідністю за умов, що склалися на той час» [111, с. 43].

Засудження А. Йодля, начальника оперативного штабу Верховного командування Збройних сил Німеччини, Нюрнберзьким трибуналом частково ґрунтувалося на «політиці випаленої землі» [112, с. 701].

Під час іншого «судового процесу в Нюрнберзі, проведеного Комісією з питань військових злочинів ООН, 10 німецьких громадян, які працювали в управлінні лісового господарства у період 1939–1944 рр., були звинувачені у міжнародних воєнних злочинах, що виникли внаслідок їх «нещадної експлуатації польського лісового господарства». Комісія ООН з питань військових злочинів дійшла висновку, що вперше був продемонстрований випадок МВЗПД. Отже, дев'ять обвинувачених були долучені до категорії воєнних злочинців» [113, с. 538].

Деякі інші положення IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 також можуть мати значення щодо питання навмисного знищення довкілля. В ст. 55 вказаної Конвенції визначено «зобов'язання держави-окупанта зберігати капітальну цінність майнових об'єктів і управляти ними згідно з правилами узуфрукта, включаючи «ліси та сільськогосподарські угіддя», що розташовані на окупованій території держав, а також розпоряджатися ними відповідно до правил користування» [35, ст. 55]. Положення цієї статті

передбачають, що «держава-окупант може використовувати таку власність, але не повинна її знищувати або остаточно змінювати» [114, с. 254].

При цьому заборонено застосування «зброї, снарядів або речовин, здатних завдати зайвих страждань» [35, ст. 23]. До подібної заборони можна віднести дії, які завдають шкоду довкіллю.

Тим не менш, очевидно, що IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі прямо не передбачає широкий спектр захисту довкілля або заборони навмисного знищення довкілля під час збройного конфлікту. Скоріше, деякі положення зазначеної Конвенції можуть бути застосовні до завдання шкоди довкіллю, якщо вона виникає безпосередньо внаслідок дій, заборонених цією Конвенцією. «IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі» від 18.10.1907 також прямо не передбачає міжнародної кримінальної відповідальності, що виникає внаслідок порушення її норм.

Звертаючи увагу на те, що ЖК, серед яких Женевська конвенція I, Женевська конвенція II, Женевська конвенція III, Женевська конвенція IV, є основою міжнародного гуманітарного права за твердженням МКЧХ [115], вважаємо за необхідне розглянути вказані міжнародно-правові документи в контексті МВЗПД. Кожна з конвенцій стосується різних, але пов'язаних між собою аспектів ведення бойових дій, прав та захисту жертв під час збройного конфлікту.

На відміну від норм, що містяться в IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, які зосереджуються переважно на методах та засобах ведення війни, норми, закріплені в ЖК, спрямовані на «гуманітарні аспекти збройного конфлікту», зокрема, стосуються захисту як безпосередніх учасників бойових дій, так і комбатантів. Також особливістю ЖК є те, що вони застосовуються навіть у тих випадках, коли воюючі сторони не є державами-учасницями цих конвенцій [116, ст. 2]. Подібний підхід відображає тенденцію до гуманізації захисту довкілля.

Женевська конвенція IV є найважливішою з чотирьох ЖК стосовно питання навмисного нанесення шкоди довкіллю в ході збройного конфлікту [61]. Ст. 53

Женевської конвенції IV містить таке положення: «будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій» [61, ст. 53]. Але це положення поширюється лише на окуповану територію і тому не має значення для нанесення шкоди довкіллю, яке територіально розташоване не на окупованій території, але все ще є зоною ведення збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 35(3) Протоколу I «забороняється застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або завдадуть масштабну, довготривалу і серйозну шкоду природному середовищу» [23, ст. 35].

Також міститься положення про відношення «до довкілля під час ведення збройного конфлікту в ст. 55 Протоколу I. В цій статті вказано, що при веденні воєнних дій проявляється турбота про захист природного середовища від масштабної, довготривалої та серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, які мають на меті завдати або завдадуть подібну шкоду природному середовищу і тим самим завдадуть шкоду здоров'ю населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій забороняється» [23, ст. 55].

Оскільки в «міжнародному кримінальному праві головне місце відводиться правам та інтересам людей, необхідно забезпечувати охорону довкілля загалом для здійснення життєдіяльності населення. Отже, забезпечити таку охорону покликані положення щодо захисту довкілля під час ведення збройних конфліктів, які містяться в Протоколі I, тому що безпосередньо стосуються тих небезпек, якими сучасна війна загрожує природі. Порівнюючи положення статей 35 та 55 Протоколу I, ми дійшли висновку, що норма права, закріплена у ст. 55, більш вужча за межами застосування, оскільки вона захищає цивільне населення від наслідків воєнних дій для довкілля. Натомість в ст. 35 міститься норма права, яка може бути застосована до будь-якого акту війни, тобто ця норма є загальною».

«Вузьке тлумачення п. 3 ст. 35 та ст. 55 Протоколу I, яке переважало у 1977 р., може, сьогодні варто було б розглядати як застаріле, особливо враховуючи той факт, що поняття велика, довготривала і серйозна шкода в тому вигляді, в якому воно тлумачилося під час підготовчих робіт, юридично невизначено в самому Протоколі I, через що його характер залишається відносним, схильним до змін і еволюції, залежно від оцінки кваліфікуючого органу.

Положення, яке має на меті заборонити воєнне або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на природне середовище, міститься також в ст. 1 Конвенції ENMOD». Оскільки у вказаній статті зазначено, що «кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язана не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на довкілля, які мають масштабні, довготривалі або серйозні наслідки, як способів руйнування, нанесення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» [117, ст. 1].

Як зазначає А. Робертс, вказана вище конвенція – це перше договірне зобов'язання, яке безпосередньо стосується питання навмисного маніпулювання довкіллям під час бойових дій [118, с. 49]. Умови конвенції не обмежені війною або збройним конфліктом. Її застосовують за більш широких обставин – «військовому або будь-якому іншому ворожому використанні». Важливо зазначити, що конвенцію можна також застосовувати в мирний час, хоча це не стосується методів впливу на довкілля, що використовують «у мирних цілях».

У конвенції характеризуються наслідки способів руйнування та нанесення «шкоди довкіллю будь-якій із її держав-учасниць як масштабні, довготривалі або серйозні. Попри те, що заборона використання природних сил як засобу ведення війни є першочерговою, про що свідчать положення вказаної вище конвенції, вона неминуче ставить поза законом шкоду, нанесену довкіллю в результаті використання таких засобів ведення війни». У положеннях Конвенції ENMOD зазначено, що «під засобами впливу на довкілля розуміють будь-які засоби «для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору» [117, ст. 2].

Відповідно до положень Гаазької конвенції 1954 р., «культурні об'єкти, які не мають «екологічного» характеру, перебувають під охороною, проте навмисне знищення довкілля може поставити під загрозу ці об'єкти» [119].

Обов'язки щодо охорони культурних цінностей, зазначені у вказаній конвенції, були доповнені «Протоколом про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14.05.1954 [120] та Другим протоколом до Гаазької конвенції 1954 р. від 26.03.1999 [121]. Але важливим є той факт, що зобов'язання за Гаазькою конвенцією 1954 р. підпадають під «випадки неминучої військової необхідності» [119, ст. 11]. Більше того, будь-який спеціальний захист, який надається притулкам або центрам, що містять культурні цінності, під час збройного конфлікту, застосовується лише за умови, що вони «не використовуються у військових цілях» [119, ст. 8].

У Статуті МТКЮ мова про МВЗПД взагалі не йдеться. У ст. 3(b) Статуту МТКЮ зазначено «безглузде руйнування міст, селищ чи сіл або розорення, не виправдане воєнною необхідністю» [122, ст. 3], а отже, оскільки в місті, селі звичайно є природне середовище, можна вважати, що в цій статті тлумачиться про захист довкілля, але в досить віддалених аспектах. Статут Міжнародного трибуналу щодо Руанди також взагалі не містить положень щодо МВЗПД, навіть загальних, оскільки він є більшою мірою гомоцентричним.

В Статуті Міжнародного трибуналу по Руанді визначення МВЗПД не міститься. Доречно розглянути місце МВЗПД в РС, оскільки, незважаючи на те, що категорія МВЗПД може міститись в різних джерелах міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, але, як вже зазначено в попередньому розділі, притягнути до відповідальності за вчинення МВЗПД може лише МКС за порушення статей РС. Хоча РС не містить конкретного злочину під назвою «злочин проти довкілля», але встановлюються обставини, за яких певний рівень шкоди «природному середовищу» може становити міжнародний воєнний злочин, який в свою чергу належить до юрисдикції МКС. Це перший випадок, коли шкоду, завдану навколишньому природньому середовищу, згадують в установчих документах одного із міжнародних

кримінальних судів і трибуналів, які були створені, починаючи з Нюрнберзького трибуналу.

У ст. 8(2)(b)(iv) РС описано «протиправні дії, які належать до серйозних порушень законів та звичаїв ведення війни, що застосовано в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, і як наслідок, кваліфіковано як міжнародні воєнні злочини, а саме, умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої та серйозної шкоди, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [30, ст. 8].

Як в РС МКС, так і в Протоколі I, у визначенні МВЗПД акцентовано увагу саме на погіршений стан навколишнього природного середовища як наслідок протиправних дій, що становлять серйозні порушення звичаїв та законів ведення війни. Натомість у Конвенції ENMOD йдеться про навмисне використання засобів впливу на довкілля.

У 2005 році видавництво Кембриджського університету опублікувало дослідження МКЧХ «Звичаєве міжнародне гуманітарне право». Крім того, база даних цього дослідження є в онлайн-версії на офіційному сайті МКЧХ. Публікація 2005 р. складається з двох томів: у томі I подано норми, у томі II – практика. Таким чином була розроблена кодифікація звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Вказані вище два підходи до визначення нанесеної «шкоди довкіллю містить також звичаєве міжнародне гуманітарне право в нормі 45 «Заподіяння значної шкоди навколишньому природному середовищу», розглядаючи знищення довкілля як зброю, так і як наслідки від використання методів і засобів ведення війни, метою яких є нанесення масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю [122].

Доцільно розглянути більш детально ключові ознаки МВЗПД, що містяться, зокрема, в характеристиці їх об'єктивної сторони, яка полягає у необхідності усвідомлення суб'єктом злочину можливості спричинення масштабної, довготривалої та серйозної шкоди для довкілля, а також непропорційності такої

шкоди, «порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою».

Щодо визначень понять масштабних, довготривалих та серйозних наслідків, тексти Протоколу I та Конвенції ENMOD не дають конкретних вказівок щодо відповідної дефініції. Втім, в доктрині міжнародного права, зокрема, в коментарях МКЧХ до цих міжнародних договорів, сформульовані підходи, що дозволяють встановити їх можливе значення.

Отже, з підготовчих документів Конвенції ENMOD та Протоколу I, які використовуються з метою їх тлумачення та доктринального визначення, стає очевидним, що масштабна шкода у розумінні Конвенції ENMOD – це нанесена шкода, яка охоплює район в кількасот квадратних кілометрів [123, с. 392]. Проте, в підготовчих документах до Протоколу I з цього приводу не міститься жодних пояснень.

У докладі Генерального секретаря ООН «Охорона навколишнього середовища у період збройних конфліктів» було розглянуте питання про те, що «становить масштабну, довготривалу та серйозну шкоду довкіллю, але зазначено, що це питання відкрите для тлумачення. В цьому докладі вказано, що існують причини тлумачити термін «довготривала», який міститься в Протоколі I, як такий, що займає десятиліття, а не місяці. Вказано на неможливість передбачити масштаби і тривалість деяких шкідливих для довкілля воєнних актів» [124, п. 20].

Виходячи з цього, вчений Д. Дженсен робить висновок, що під «довготривалою» шкодою, яка підпадає під дію Конвенції ENMOD, варто розуміти шкоду, що триває один сезон або період в декілька місяців. Досліджуючи серйозність шкоди в розумінні Конвенції, вчений стверджує, що вона обумовлена, значним збитком, який завдано «людському життю, природним та екологічним ресурсам або іншим багатствам» [125, с. 33]. «Відповідно до ст. 55 Протоколу I, серйозність заподіяної шкоди полягає у шкоді здоров'ю або виживанню населення» [23, ст. 55]. До більш детального вивчення цього питання ми перейдемо у наступному підрозділі.

Важливою ознакою МВЗПД є те, що шкода є непропорційною, порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. Розглядаючи цю ознаку, варто звернутися «до загальних принципів ведення воєнних дій, а саме, до принципу співмірності та принципу пропорційності. Під час пояснення цих принципів МКЧХ, зазначено, що у Консультативному висновку про ядерну зброю в 1996 р. Міжнародний суд ООН вказав, що держави повинні брати до уваги екологічні міркування при оцінці того, що є необхідним і пропорційним в ході досягнення законних воєнних цілей» [126].

При цьому, суддя Міжнародного суду ООН Р. Аго, в доповненні до восьмого доповіді про відповідальність держав, підкреслює, що «цілком можливо, що заходи, які потрібні для закінчення агресії, повинні здійснюватися в масштабах, які не відповідають масштабам здійсненої агресії. В цьому питанні важливий результат, який мають на меті «оборонні» заходи, а не форми і масштаби самого діяння... Вимога так званої пропорційності діяння, яке здійснюється в стані законної самооборони, має... відношення до зв'язку між цим діянням та його метою, а саме ... призупинити агресію» [127, с. 280 – 281]. «Комітет, заснований для розгляду бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославії, висловив думку, що для дотримання принципу пропорційності необхідно, щоб напад на воєнні об'єкти, який, як відомо або цілком можна припустити, завдасть серйозної шкоди навколишньому середовищу, приніс істотну військову перевагу, для того щоб визнати його законним» [128, п. 63].

«Ми звернули увагу на те, що в досліджених нормах права, в яких міститься положення про нанесення шкоди довкіллю, визначені ознаки, що характеризують таку шкоду. Тому для наявності складу МВЗПД всі ці ознаки мають бути присутні. Жодна з проаналізованих норм права не надає альтернативу в ознаках шкоди, нанесеної довкіллю. Отже, шкода, нанесена природі внаслідок воєнних актів, не може бути масштабна, але недовготривала та несерйозна, і навпаки. Хоча, не всі вчені погоджуються з такою позицією». Зокрема Е. Дінельт, досліджуючи тему «Збройні конфлікти та навколишнє середовище», «пропонує

мінімізувати масштаб можливої шкоди довіллю навіть у тих випадках, коли вона неточно відповідає суворому тлумаченню критеріїв масштабності, довготривалості та серйозності» [129, с. 34].

Дійсно, такий підхід до визначення МВЗПД значно розширив би можливість кваліфікації протиправних діянь, які завдають шкоду природі на практиці. Також, проаналізувавши твердження, що містяться в Конвенції ENMOD та Протоколі I, ми дійшли висновку, що в тлумаченні ознак шкоди, нанесеної довіллю під час збройного конфлікту, немає єдності. Тому, досить складно кваліфікувати протиправне діяння, виражене в серйозному порушенні законів та звичаїв війни, внаслідок якого завдано шкоду довіллю, основувшись на ознаках, які є в описі міжнародного воєнного злочину в джерелах міжнародного права. Ми вважаємо, що виявлення МВЗПД ускладнено саме через відсутність єдності в характеристиці ознак нанесеної шкоди природі та через те, що обидва міжнародні договори встановлюють дуже високий поріг порушення заборон.

Тому суперечка щодо визначення цих ознак в доктрині міжнародного кримінального права триває. Наслідком цього є те, що більшість воєнних дій, навіть завдаючи шкоди довіллю, не будуть відповідати вищевказаним ознакам масштабності, довготривалості та серйозності. Хоча більшість офіційних заяв, які засуджують нанесення шкоди довіллю під час збройного конфлікту, носять загальний характер, зауважимо, що Протокол I та Конвенції ENMOD стосуються захисту довілля під час збройного конфлікту виключно міжнародного характеру.

Отже, знищення довілля під час збройного конфлікту є міжнародним воєнним злочином, але на практиці довести наявність саме такого виду міжнародного воєнного злочину досить складно. Хоча правовий захист довілля від нанесення шкоди існує, але він є непослідовним та неуніфікованим. Виходячи з цього, де-юре більшість діянь, скоєних під час воєнних дій, не мають у повному обсязі ознак МВЗПД, які містяться в РС, в Протоколі I та Конвенції ENMOD. Але де-факто, внаслідок збройного конфлікту завдають значну шкоду довіллю. Однак, через «високий поріг порушення заборон ці протиправні дії не можуть

кваліфікуватися як МВЗПД» [108, с. 182], що заважає притягнути винних осіб до відповідальності за національним або міжнародним правом.

Отже, на наш погляд, МВЗПД – це передбачене міжнародним кримінальним правом протиправне діяння, що посягає на довкілля або окремі його компоненти та здійснюється під час збройного конфлікту.

Сучасному міжнародно-правовому регулюванню притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД характерні такі ознаки:

- 1) діяння порушує норми міжнародного гуманітарного права;
- 2) протиправне діяння здійснюється під час міжнародного збройного конфлікту;
- 3) наслідки цього злочину повинні відповідати принципу пропорційності, порівняно із військовою перевагою;
- 4) шкода нанесена довкіллю має бути масштабною, довготривалою та/або серйозною.

Подібна характеристика МВЗПД може бути надана з урахуванням сучасного правового регулювання. Аналіз цього поняття відбувається, спираючись на ЖК та протоколи до них, Гаазькі конвенції 1954 р. та протоколи до них, РС та інші. У РС визначення МВЗПД не містить більш конкретних ознак складу злочину, детальна інформація про них буде наведена в наступному підрозділі.

Розділ 2.2. Склад міжнародних воєнних злочинів проти довкілля

Незважаючи на те, що в джерелах міжнародного кримінального права визначаються ознаки, що характеризують те чи інше діяння як злочин, термін «склад злочину» в таких джерелах не вживається. При цьому подібні ознаки можуть «носити об'єктивний характер, тобто опис діяння, наслідків, способів вчинення діяння, обстановки його вчинення тощо. Ці об'єктивні ознаки визначаються як *«actus reus»*. Також вони можуть мати суб'єктивний характер та визначатися як *«mens rea»*. Наприклад, вина, намір, мета й мотиви поведінки винного належать до *«mens rea»*. Як справедливо зазначає вчений А. Сінгх,

сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин, традиційно розуміється як склад злочину» [130, с. 446].

Натомість В.П. Пилипенко стверджує, що складом злочину прийнято називати «логіко-юридичну абстракцію, яку містить норма права» [37, с. 110].

Допускається говорити про застосування в доктрині міжнародного кримінального права положення про склад злочину, тому що це підтверджено і самим міжнародним правом. У ст. 20(1) РС «згадується про склад злочину як про характеристику самого злочину» [30, ст. 20]. Ми розглядаємо склад МКЗПД саме за РС, хоча положення щодо заборони стосовно вчинення певних протиправних дій щодо довілля містяться в Протоколі I, але ані Протокол I, ані ЖК не передбачають механізму притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД, на відміну від РС. Аналіз елементів складу МВЗПД ми проводимо, спираючись на національний доктринальний підхід до складу злочину, при якому до нього належать «об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона». Оскільки в наступному розділі ми намагаємось надати рекомендації щодо змін у національному кримінальному законодавстві, саме тому доречно використовувати національний підхід.

Перш за все, вважаємо за необхідне охарактеризувати об'єкт МВЗПД. Основним об'єктом є правила ведення війни. Як вказує МКЧХ, «правила ведення війни – це набір міжнародних правил, які визначають, що можна та що не можна робити під час збройного конфлікту» [131]. Лу Д. у статті під назвою «Правила війни» порушуються. Що вони значать?» висвітлює історію правил ведення війни, наголошуючи на тому, що «розвиток сучасних правил ведення війни можна простежити ще від стародавніх цивілізацій і релігій, але саме А. Дюнан, засновник МКЧХ, розпочав процес кодифікації подібних правил, а саме звичаїв, у міжнародне гуманітарне право. У 1864 р. він допоміг створити першу Женевську конвенцію, міжнародний договір, який вимагав від армій піклуватися про хворих і поранених на полі бою. Його прийняли 12 європейських країн. Протягом наступних 85 років дипломати обговорювали та ухвалювали додаткові поправки

та договори щодо поводження з комбатантами на морі та військовополоненими, а не лише з комбатантами на полях битв. У 1949 р., після жахів Другої світової війни, дипломати знову зібралися в Женеві, щоб ухвалити чотири договори, які підтверджували та оновлювали попередні договори та розширювали правила захисту цивільного населення. Наразі вони спільно відомі як ЖК 1949 р. та містять найважливіші правила ведення війни» [132]. Так, деякі положення Конвенцій закріплюють правила поводження з довіллям під час збройних конфліктів [35, ст. 23], але постає питання, чи використовують ці правила на практиці. Вивчаючи питання розслідування міжнародних воєнних злочинів, вчинених на території України, вчений М.Д. Вільямс, проаналізувавши матеріали щодо порушення правил ведення війни Росією у міжнародному збройному конфлікті з Україною, виклав власне бачення у статті «Які правила ведення війни і як вони діють в Україні?». Більш формально правила ведення війни відомі як право збройних конфліктів або міжнародне гуманітарне право, ці правила визначають, як країни ведуть збройні конфлікти, і намагаються збалансувати військову мету послаблення ворога з повагою до людської гідності. Як стверджує М.Д. Вільямс, правила війни, розроблені різними договорами та угодами після Женевської конвенції I, стосуються того, як ведеться війна, а не законності конкретної війни, яку охоплює окремий збір правил, втілений у Статуті ООН. «Правила ведення війни обмежують типи зброї та тактику, яку можуть використовувати збройні сили. Навмисне націлювання на цивільних осіб і цивільні будівлі, наприклад, заборонено. Крім того, збройні сили не можуть використовувати конкретну зброю невибіркового характеру, таку як касетні бомби та хімічну зброю» [133].

Як вже зазначалося, додатковим безпосереднім об'єктом МВЗПД є довілля. Тлумачення терміну довілля не міститься ані в РС, ані в Елементах злочинів, що містяться в РС. Як наслідок, питання, що потребує особливої уваги, – це визначення терміну «довілля». Як здається, воно є дуже широким та таким, що включає в себе різноманітні за фізичними якостями та їх міжнародно-правовим режимом складові.

Відповідно до визначення, що міститься у тлумачному словнику, «довкілля – це навколишнє середовище у відношенні до особи чи групи осіб, які в ньому перебувають» [134]. Тобто довкілля є синонімом терміну навколишнє середовище, яке включає в себе не лише природне середовище, а й штучно змінене середовище.

В словнику біологічних термінів зазначається, що довкілля складається з фізичного, хімічного та біологічного середовищ. Фізичне середовище охоплює навколишні умови та елементи, з якими взаємодіє жива істота. Отже, навколишнє середовище містить усі біотичні та абіотичні фактори, які відіграють роль у виживанні, еволюції та розвитку організму, що його населяє. Масштаби довкілля варіюються — від найдрібніших, «мікро» масштабів до найбільших, глобальних масштабів. Терміни «екосистема» і «оточення» є загальними синонімами слова «довкілля». Однак, вони відрізняються таким чином, що термін «екосистема» включає взаємодію між організмом і його оточенням. Оточення, в свою чергу, належить до того, що оточує організм або популяцію. У цьому відношенні навколишнє середовище є досить широким поняттям, а терміни «екосистема» і «оточення» є більш вузькими поняттями. Ще один споріднений термін – природне середовище. «До природнього середовища належать всі живі та неживі істоти на Землі, це середовище є природною сутністю. Це відрізняє його від штучних об'єктів, що створюються не природою, а людиною, хоча такі об'єкти також входять до складу навколишнього середовища» [135].

Також зазначено, що довкілля – це «сукупність навколишніх умов, ресурсів, з якими організм взаємодіє. Це також може стосуватися зовнішнього оточення, включаючи всі біотичні та абіотичні фактори, які оточують і впливають на виживання та розвиток організму чи популяції. З точки зору екології визначення навколишнього середовища – це місце, де живуть організми, або місце, яке займає жива істота протягом певного часу. Воно включає всі фізико-хімічні та біологічні компоненти екосистеми» [135].

Важливо звернути увагу на те, що довкілля включає в себе як природне середовище, так і антропогенне. «Природне середовище — це тип середовища, що

зустрічається в природі. Воно включає в себе все, що існує в природі, як живе, так і неживе. Як наслідок, в природньому середовищі містяться складні взаємозв'язки погоди, клімату, живих видів і природних ресурсів. Антропогенне середовище, на відміну від природного, створюється людьми, наприклад, сільськогосподарське або міське середовище. З нинішнім розмахом людського втручання багато природніх середовищ набули певного ступеня або рівня «забудованості». Зрозуміло, що людина є частиною довкілля, однак її втручання створює штучне середовище. Люди розробили вдосконалені інструменти для зміни компонентів довкілля, відповідно до своїх потреб. Деякі види тварин також здатні використовувати такі інструменти, як сировину, для будівництва гнізд, курганів, дамб і житла. Однак їхні інструменти відносно примітивні, і часто вплив не такий великий, як людські інструменти та технології. Людські технології стали широко розповсюдженими в усьому світі, прямо чи опосередковано впливаючи на всі аспекти довкілля» [135].

Отже, довкілля складається з декількох елементів. На основі компонентів його можна класифікувати: 1) водне середовище, зокрема морське (океани та моря) та прісноводне (озера та річки); 2) сухопутний простір (земля); 3) атмосфера (повітря); 4) космос [135].

Вчений А. Паве стверджує, що «довкілля складається з таких компонентів: біологічний та фізичний. Біологічний компонент довкілля складається з усіх живих організмів. Фізичним компонентом довкілля є нежива частина. Абіотичні фактори, які включають такі складові, як: повітря, воду, ґрунт і клімат. Трьома основними категоріями фізичних елементів є атмосфера, гідросфера та літосфера. Літосфера – це тверда частина землі. Земля оточена газовими шарами, які утворюють атмосферу. Атмосфера складається з газів, включаючи кисень, азот, вуглекислий газ та інші. Величезний об'єм води, який становить більшу частину земної поверхні, відомий як гідросфера. Ця вода присутня у вигляді рідини, льоду та водяної пари» [136, с. 53].

За думкою І. Петерсон, довкілля у широкому розумінні – це «екологічні умови, в яких люди живуть природним шляхом, у тому числі ті умови, які

створені штучно, модифіковані або іншим чином рекультивована природа. Таке тлумачення відповідає розумінню того, що довкілля складається не просто із сукупності певних елементів природного середовища, але й з елементів неживої природи, які разом впливають і визначають біологічне життя людей» [137].

Ст. 2 Конвенції ENMOD визначає, що «термін засоби впливу на природне середовище стосується будь-яких засобів для зміни – шляхом навмисного керування природними процесами – динаміки, складу та структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу та атмосферу, чи космічного простору. Варто зазначити, що у науковій літературі також часто підкреслюють, що об'єктом охорони міжнародного права навколишнього середовища є не тільки природне середовище, тобто жива і нежива природа, але й штучно створені людиною об'єкти, які також належать до живої чи неживої природи, але мають іншу соціальну цінність, зокрема, історичні, культурні, природні пам'ятки тощо» [117, ст. 2]. Вчений М. Покрант, надаючи визначення довкіллю, говорить про нього як про «сукупність усіх живих і неживих елементів, які впливають на життя людини. Вказуючи на те, що до біотичних елементів належать тварини, рослини, риби та птахи, до абіотичних елементів належать вода, земля, сонячне світло, каміння та повітря» [138, с. 274].

У низці країн в національному законодавстві існує визначення поняття довкілля, для прикладу, згідно зі ст. 1 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017, вказано, що «вплив на довкілля – це будь-які наслідки планованої діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни, біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів» [139, ст. 1].

Розглядаючи навколишнє середовище в контексті зобов'язань *erga omnes* О.О. Нігреева, констатує, що «різні його складові, як-то: атмосфера, космос, морське середовище, біорізноманіття, дощові тропічні ліси, кліматична система

тощо, мають різні економічні та юридичні характеристики. Наприклад, атмосфера може розглядатися як глобальне публічне благо. У той самий час, відкрите море та космос традиційно зараховують до *global commons*. Що ж до дощових тропічних лісів, то вони взагалі розташовані у межах державної території цілої низки держав, а отже, зобов'язання держав щодо їх збереження обумовлені, перш за все, фактом наявності територіального верховенства та суверенних прав відповідних держав. Отже, варто наголосити, що охорона навколишнього середовища потребує дієвих засобів забезпечення, до яких, зокрема, належать зобов'язання *erga omnes*. Однак зарахування до них також зобов'язань щодо довкілля потребує виокремлення складових цього комплексного об'єкта правового регулювання, визначення їх правової природи, розмежування зобов'язань держав щодо об'єктів, які перебувають в межах територій із різним міжнародно-правовим режимом тощо» [14, с. 143].

Ми схильні вважати, що довкілля у широкому значенні – це природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти. Довкілля за компонентами поділяється на: водне, наземне та атмосферне середовище. У цьому зв'язку в роботі ми використовуємо поняття довкілля, оскільки воно є найбільш ємним та включає в себе окрім природніх об'єктів, ще й штучно створені об'єкти, які є вже невід'ємною частиною природи.

Синонімічним поняттям довкілля є навколишнє середовище. «Навколишнє середовище – це та частина земної природи, з якою людське суспільство безпосередньо взаємодіє у своєму житті й виробничій діяльності. Середовище, яке оточує людину, формувалося мільйони років. Воно складається з природного середовища, яке розвивалося в процесі еволюції Землі і життя на ній; природних ресурсів, без яких неможливе існування та розвиток суспільства; штучного середовища, створеного людьми в процесі розвитку і створення господарських інфраструктур» [140]. Як видається, таке розуміння терміну «довкілля» має знайти свій відбиток у правовому регулюванні притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. До цього питання ми звернемося у наступному розділі.

Переходячи до наступного елементу, як вже було згадано, склад МВЗПД за конструкцією об'єктивної сторони складів злочинів, на нашу думку, можна зарахувати до формальних. Як було зазначено в підрозділі 1.2, «шкідливі наслідки вважаються обов'язковим елементом складу, але не у кожному злочині вони підлягають спеціальному доказуванню судом. Деякі автори вказують на те, що у формальних складах злочинів досить доказати, що скоєне суспільно небезпечне діяння, закріплене кримінальним законом, щоб визнати таке діяння закінченим злочином». У матеріальних складах злочинів необхідно ще довести факт виникнення наслідків, які передбачені чинним законодавством. По суті, така точка зору означає, що необхідно доводити наявність тих наслідків, які передбачені складом злочину. А це означає, що поділ складів злочину залежить від того, чи передбачені наслідки у складі злочину». Оскільки настання шкоди не обов'язкове, склад є формальним. Це стосується й ст. 8(b)(iv) РС, де міститься: «... умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною ... масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [30, ст. 8]. Отже, вказана норма містить вказівку на те, що шкода може настати невідомо коли, адже є довготривалою.

Як правило, «об'єктивна сторона містить як основні, такі факультативні ознаки. До основних належать: суспільно небезпечне діяння, його наслідки (загроза їх настання), причинно-наслідковий зв'язок. До факультативних ознак належать: час, місце, обстановка, спосіб вчинення злочину, використані знаряддя та засоби вчинення злочину» [141, с. 250].

Стосовно першої основної ознаки об'єктивної сторони МВЗПД в документі під назвою «Елементи злочинів», який було ухвалено на Оглядовій конференції РС МКС 31 травня – 11 червня 2010 р., вказується характеристика окремих елементів складу цього виду міжнародних воєнних злочинів у ст. 8(b)(iv) «Воєнний злочин у вигляді заподіяння непорівнянної випадкової загибелі, каліцтва чи шкоди». «Беручи до уваги, що у міжнародному кримінальному праві

серед форм злочинного діяння допускається як дія, так і бездіяльність, ми схильні вважати, що об'єктивна сторона МВЗПД характеризується наявністю дії, тобто активною поведінкою суб'єкта, оскільки ст. 8(b)(iv) РС вказує, що виконавець здійснив напад» [142, с. 51].

Наслідки суспільно-небезпечного діяння також зазначено у вищевказаному документі: « ... напад носив такий характер, що він став причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам або масштабної, довготривалої і серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, і така загибель, каліцтво або шкода були за своїм характером явно непорівнянні з очікуваною конкретною і безпосередньою воєнною перевагою» [52].

У випадку МВЗПД, для виявлення складу злочину необхідно розуміти, чи були злочинні наслідки. У випадку, якщо наслідки настали, необхідно встановити причинний зв'язок між діянням або діяннями та наслідками. «Загалом, існує безліч «ланок» між діянням та наслідками, через це доречно підкреслити, що такий елемент об'єктивної сторони, як причинний зв'язок є досить складним. Оскільки у ст. 8(b)(iv) РС вказано, що такий напад стане причиною» [30, ст. 8], тому справедливо вважати, що має бути встановлений причинний зв'язок між діянням та наслідками.

Такі ознаки об'єктивної сторони, що традиційно розцінюються як факультативні – місце, зняряддя, час, засоби, обстановка та спосіб вчинення злочину – у багатьох складах міжнародних воєнних злочинів набувають юридичного значення. МВЗПД не є виключенням. «Як приклад, ЖК і Додаткові протоколи до ЖК спеціально обумовлюють ситуацію міжнародного збройного конфлікту, з одного боку, і збройного конфлікту неміжнародного характеру – з іншого. При цьому ситуація вчинення багатьох міжнародних воєнних злочинів одночасно і нерозривно характеризується часом, місцем і обстановкою їх здійснення» [61, ст. 3].

«Така факультативна ознака об'єктивної сторони, як обстановка за якої вчиняються протиправні дії, знайшла своє відображення в Елементах злочинів й проявляється в умові обов'язкової наявності збройного конфлікту. В самому

документі вказано, що діяння мало місце в контексті міжнародного збройного конфлікту і було пов'язане з ним» [48]. Тобто наявність збройного конфлікту – це контекстуальний елемент, мова про який йшла в підрозділі 1.2. Однак «в доктрині міжнародного кримінального права існує позиція відповідно до якої відсутність поняття неміжнародного збройного конфлікту в описі об'єктивної сторони МВЗПД, що міститься в РС, є прогалиною» [137, с. 223].

«Потрібно звернути увагу на те, що ця прогалина РС була врахована вітчизняними науковцями у сфері кримінального права та заповнена у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», що був прийнятий 20.05.2021. Так, у ст. 438 bis згадується зв'язок «умисного вчинення відповідних актів як із міжнародним збройним конфліктом, так і зв'язок зі збройним конфліктом неміжнародного характеру» [92, ст. 438 bis].

Водночас, особливе значення в складі МВЗПД мають також засоби здійснення цього протиправного діяння. В положеннях Конвенції ENMOD тлумачиться вираз «засоби впливу на природне середовище», під яким «розуміють будь-які засоби для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічний простір» [117, ст. 2]. На вказане положення може бути звернено увагу у перспективі розвитку концепції МВЗПД.

Місцем вчинення МВЗПД є певна територія, на якій відбуваються бойові дії. Знаряддям вчинення МВЗПД можуть бути будь-які види зброї. Про деякі з них мова йде в Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію [143]. У ст. 1 Протоколу II до цієї конвенції зазначено такі знаряддя як міна та міна-пастка. У ст. 2 Протоколу III до вказаної конвенції мова йде про запальну зброю, до якої відноситься ракети, гранати, бомби, вогнемети тощо [144].

Інформації щодо таких факультативних ознак об'єктивної сторони, як час та спосіб, в джерелах міжнародного права не міститься.

Особливої уваги потребує характеристика нанесеної шкоди довкіллю під час збройного конфлікту, оскільки тлумачення подібних ознак не містить ані РС, ані Елементи злочинів, що містить РС.

Як вказує вчена Ш. Дафт, коли «Комісія з міжнародного права опублікувала свій звіт, присвячений питанню захисту довкілля під час збройного конфлікту, від 08.08.2019, це надихнуло вчених на відкритий лист під назвою «Не дозволяйте воєнним конфліктам руйнувати довкілля» в журналі «*Nature*», адже проєкт принципів Комісії з міжнародного права від 2019 р. не містив нових принципів права, а містив лише ті, які вже існували в правовій базі. На жаль, у проведених роботах і надалі використовують ознаки шкоди довкіллю як «масштабна, довготривала та серйозна» без жодних роз'яснень щодо тлумачення цих ознак. Але вони підтверджують, що всі фундаментальні принципи правил ведення війни застосовуються до довкілля і повинні тлумачитися «з метою його захисту». Довкілля не має бути мішенню, а вплив на нього необхідно враховувати під час військових операцій. Вчена Ш. Дафт наголошує на тому, що Комісія з міжнародного права повинна інформувати уряди про тлумачення чинного законодавства. З урахуванням цього, уряди мають приділяти більше уваги довкіллю в оперативних інструкціях, які використовують їхні військові» [43].

Така шкода у відповідності із РС є: «1) масштабною; 2) довготривалою; 3) серйозною; 4) непропорційною, порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [30, ст. 8].

Як вже було зазначено раніше, у підготовчих документах до Конвенції ENMOD, у Докладі конференції комітету по роззброєнню Генеральної Асамблеї ООН № 27 (A/31/27) 1976 р. містились такі визначення: «масштабна – охоплює територію в кілька сотень квадратних кілометрів; довготривала триває протягом кількох місяців або приблизно сезону; серйозна – пов'язана із значним порушенням або заподіянням шкоди людському життю, природним та економічним ресурсам або іншим активам» [145, с. 91].

Лейблер Е. припустив, що значення термінів, використаних у ст. 35(3) і 55(1) Протоколу I, може бути таким: «масштабна – охоплює принаймні весь регіон протяжністю кілька сотень кілометрів; довготривала – щонайменше кілька десятиліть; серйозна – спричинення смерті, погіршення здоров'я або втрати засобів для існування тисячі людей, зараз або в майбутньому» [146, с. 72].

В публікації юридичних консультантів МКЧХ В. Мерфі та Х. Обрегон щодо довкілля під час збройного конфлікту, яка була видана спільно з Обсерваторією конфліктів і навколишнього середовища, міститься огляд оновлених Керівних принципів МКЧХ стосовно захисту природного середовища під час збройних конфліктів. Під час переговорів щодо Протоколу I низка держав зрозуміли, що тлумачення умов Протоколу I не збігається з подібними, але некумулятивними умовами Конвенції ENMOD.

Як наслідок нормативної невизначеності, часто саме вчені надають визначення поняттям: «масштабна», «довготривала» та «серйозна» шкода довкіллю. Так, під терміном «масштабна» розуміється така шкода довкіллю, що поширюються на кілька сотень квадратних кілометрів. Зокрема, про це зазначено в пункті 60 Керівних принципів МКЧХ. Як вказано у публікації, подібне визначення ґрунтується на кількох факторах, у тому числі на значенні, яке потрібно надавати «постраждалій території», відповідно до пар. 57 та встановлення трансрегіонального характеру наслідків шкоди, що можуть виходити за межі території, на яку безпосередньо впливає використання методів або засобів ведення війни. «Довготривала» охоплює шкоду між діапазоном тієї, що не вважають короткостроковою або тимчасовою, як, наприклад, артилерійський обстріл, та шкодою в діапазоні від 10 до 30 років. Але варто враховувати тривалість непрямих наслідків використання певних методів чи засобів ведення війни, таких, як здатність певних речовин зберігатися в певному природному середовищі. Під «серйозною» шкодою треба розуміти порушення або пошкодження екосистеми, або шкоду здоров'ю чи виживанню населення у великому масштабі, причому, звичайні пошкодження, спричинені переміщенням

військ і артилерійським вогнем під час звичайних бойових дій, зазвичай виходять за рамки цієї заборони [147].

В свою чергу «вираз конкретна та безпосередня військова перевага означає військову перевагу, яку передбачає виконавець в конкретний момент часу. Така перевага може бути чи не бути за часом або географічно пов'язана з об'єктом нападу. Той факт, що в положенні про цей злочин допускається можливість заподіяння на законних підставах випадкової загибелі або супутньої шкоди, жодним чином не виправдовує будь-яке порушення права, застосовуваного в збройному конфлікті. У ньому також не розглядають питання про виправдання дій у воєнний час або про інші норми, пов'язані з *jus ad bellum*. Це положення відображає вимогу пропорційності, яку обов'язково враховують під час визначення правомірності будь-яких військових дій під час збройного конфлікту» [148, с. 59].

На офіційному сайті МКЧХ в базі даних з міжнародного гуманітарного права міститься Норма № 14, в якій йдеться мова про «заборону нападу, який, як очікується, попутно спричинить за собою ... шкоду цивільним об'єктам ..., що перевищувало б по відношенню до конкретної і безпосередньої військової переваги, яку передбачається таким чином отримати» [149, н.14].

Згідно з коментарями до Додаткових протоколів до ЖК, вираз «конкретна і безпосередня» військова перевага було використано, щоб показати, що перевага повинна бути «значною і відносно швидкою, що слід нехтувати перевагами, які майже не відчутні або проявляються лише в довготривалій перспективі» [150, с. 684].

Отже, основними ознаками об'єктивної сторони МВЗПД є: суспільно небезпечне діяння у формі дії, оскільки існує вказівка на здійснення нападу; настання наслідків не є обов'язковою умовою, але суб'єкт має усвідомлювати, що негативні наслідки у формі шкоди докільню можуть наступити. До факультативних ознак об'єктивної сторони МВЗПД належать: обстановка, яка характеризується обов'язковою наявністю збройного конфлікту; засоби здійснення МВЗПД в РС не містяться, але вираз «засоби впливу на природне середовище» знайшов своє відображення в Конвенції ENMOD, на яке можна звернути увагу у перспективі розвитку концепції МВЗПД, виходячи з цього, такими засобами можуть бути «будь-

які засоби для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу, і атмосферу, або космічний простір»; місцем вчинення МВЗПД є певна територія, на якій відбуваються бойові дії; знарядям можуть бути будь-які види зброї, зокрема, ракети, гранати, бомби, вогнемети тощо. Інформації щодо часу та способу МВЗПД здійснення в джерелах міжнародного права не міститься.

Відзначимо, що наступним елементом складу злочину є суб'єкт. Спробуємо охарактеризувати його. При цьому важливе значення в цьому питанні займають положення Нюрнберзького процесу, які стосуються принципу індивідуальної відповідальності за міжнародним правом [151, с. 55].

Відповідно до ст. 25(1) РС, притягнутими до відповідальності за міжнародним кримінальним правом можуть бути тільки фізичні особи [30, ст. 25]. При цьому загальним суб'єктом МВЗПД «може бути будь-яка осудна фізична особа, що досягла 18-річного віку» [30, ст. 26].

За міжнародним кримінальним правом особа несе відповідальність у разі, якщо вона є виконавцем або іншим співучасником МВЗПД, в цьому полягає принцип індивідуальної відповідальності [152, с. 982].

Розглядаючи питання щодо віку суб'єкта, важливо зазначити, що існує невідповідність вікового цензу суб'єкта відповідальності за МВЗПД в міжнародному кримінальному праві та національному кримінальному праві значної кількості країн.

Ми беремо до уваги національне кримінальне право деяких країн через те, що встановлення віку кримінальної відповідальності залежить від національного законодавства держави, що здійснює юрисдикцію щодо такої особи з огляду на специфіку правовідносин і їх реалізації в міжнародному кримінальному праві. Оскільки судовий розгляд справ стосовно МВЗПД здійснюється не лише міжнародними судовими установами, зокрема МКС, а й національними судами також.

Як вже згадувалось, в ст. 26 РС міститься припис щодо 18-річного віку суб'єкта. Але, зауважимо, цей припис стосується лише юрисдикції МКС, тому він не

заважає здійснювати національну юрисдикцію щодо осіб іншого віку, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за національним кримінальним правом. Навіть якщо такий вік менший 18-річного, наприклад, «в національному кримінальному законодавстві України кримінальній відповідальності «підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років, МВЗПД також підпадають під 16-річний віковий ценз» [82, ст. 22]. У національному кримінальному законодавстві Польщі «кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося сімнадцять років» [153]. При цьому треба особливо підкреслити, що в ситуаціях, коли можливе здійснення юрисдикції щодо особи декількома національними правозастосовувачами, сумніви в допустимості можливості визнання особи суб'єктом злочину повинні бути витлумачені на користь такої особи.

Тому, ми вважаємо, що можливим загальним суб'єктом МВЗПД може бути будь-яка людина, яка вчинила цей вид злочину і може бути притягнута до відповідальності за міжнародним кримінальним правом (з огляду на принцип індивідуальної відповідальності осіб за міжнародним кримінальним правом). Водночас вона повинна розцінюватися як суб'єкт МВЗПД, не приділяючи уваги демографічним, соціальним, майновим та іншим подібним характеристикам.

Зазвичай, в джерелах міжнародного кримінального права, коли мова йде про суб'єкта будь-якого із видів злочинів застосовуються такі поняття як «особа, обвинувачувана у вчиненні злочину» [30, ст. 12], «осіб, обвинувачених в кримінальних злочинах» [61, ст. 45], «осіб, обвинувачених у міжнародних воєнних злочинах» [23, ст. 75].

Отже, суб'єктом МВЗПД може бути лише людина. Неможливо не погодитися з позицією вченого В.В. Налуцишина, що під «особою» як суб'єктом злочину треба розуміти «будь-яку людину, яка: 1) сама здійснила злочинне діяння; 2) використала для вчинення злочинного діяння іншу людину (як приклад, виконання незаконного наказу)» [154, с. 283].

Другою важливою ознакою суб'єкта МВЗПД є здатність особи розуміти фактичний характер своєї поведінки та вільно керувати нею – осудність фізичної особи. «Відповідно до ст. 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права людини 1966 р., міжнародний стандарт ООН у галузі захисту прав людини «визнає кожну людину осудною, поки не доведено протилежне» [155, ст. 16].

Отже, в міжнародному кримінальному праві діє презумпція осудності особи, яка досягла віку настання відповідальності: будь-яка людина, яка досягла віку відповідальності за міжнародним кримінальним правом, вважається осудною, тобто розуміє характер своїх дій (бездіяльності) і може керувати ними, поки не доведено протилежне.

Цікавим є той факт, що, незважаючи на відсутність визначення «неосудність» в джерелах міжнародного кримінального права, саме стан неосудності фізичної особи з будь-яких медичних показань на момент вчинення протиправного діяння, є підставою виключення відповідальності з міжнародного кримінального права. Підтверджується вище вказане твердження у ст. 31(1)(a) РС, де зазначено, що «особа не може нести відповідальність, якщо страждає психічним захворюванням чи розладом, який позбавив її можливості усвідомлювати протиправність або характер своєї поведінки, або погоджувати свої дії з вимогами закону» [30, ст. 31]. Отже, друга ознака суб'єкта МВЗПД полягає в осудності фізичної особи, що здійснила МВЗПД.

У доктрині міжнародного кримінального права, під час дослідження міжнародних воєнних злочинів, сказано про наявність, поруч із загальним суб'єктом, спеціального суб'єкта [154, с. 76]. Вказується, що спеціальним суб'єктом міжнародних воєнних злочинів є особа, яка володіє додатковими юридично значущими ознаками. При цьому вказівка на ці ознаки має міститися в самій нормі міжнародного кримінального права. Вивчаючи загалом міжнародні воєнні злочини, в РС можна знайти приклади спеціальних суб'єктів – це ст. 28, 33 РС. В них вже у самому змісті міститься назва спеціального суб'єкта – «воєнний командир» [30, ст. 28], «начальник» [30, ст. 3]. Ми спробуємо проаналізувати, чи

можливий спеціальний суб'єкт у випадку МВЗПД, як одного із видів міжнародних воєнних злочинів.

Вочевидь, «саме на комбатантів покладається безпосередній обов'язок втілювати в життя норми міжнародного гуманітарного права, оскільки лише вони мають законне право вести воєнні дії. Крім комбатантів обов'язок дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права покладається на інших осіб, що можуть віддавати їм безпосередні накази» [46, с. 124].

Як вже зазначалось вище, цей вид міжнародних злочинів міститься у ст. 8(2)(b)(iv) РС: « ... умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною ... масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою» [30, ст. 8]. Як наслідок, конкретної вказівки на спеціального суб'єкта у ст. 8(2)(b)(iv) РС не міститься, загалом, у вказаному пункті не має інформації щодо будь-якого із видів суб'єктів міжнародних воєнних злочинів. Але ми схильні вважати, що наявність спеціального суб'єкта у МВЗПД не варто виключати, оскільки в ст. 28 РС, в якій мова йде про відповідальність командирів та інших начальників, вказано, що воєнний командир або особа, яка ефективно діє як «воєнний командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчинені силами, що перебувають під його ефективним командуванням і контролем або, в залежності від обставин, під його ефективною владою та контролем, в результаті нездійснення їм контролю належним чином над такими силами». Оскільки МВЗПД, безумовно, підпадають під юрисдикцію МКС, до них також, на нашу думку, можуть бути застосовані положення ст. 28 РС. У вищезгаданій статті міститься перелік можливих умов, за наявності яких воєнний командир може бути притягнутий до відповідальності за міжнародним кримінальним правом, серед них такі: 1) він знав або за сформованих на той момент обставин, повинен бути обізнаний у тому, що ці сили здійснювали подібні злочини; 2) він не вжив всіх необхідних та справедливих заходів, в межах його повноважень для запобігання або припинення вчинення злочинів. При цьому, детально описані випадки, коли

начальник підпадає під відповідальність за міжнародним кримінальним правом за злочини, що були вчинені підлеглими. Серед таких випадків: 1) «начальник або знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі здійснювали або мали намір здійснити такі злочини; 2) злочини зачіпали діяльність, що підпадає під відповідальність і контроль начальника; 3) начальник не вжив усіх необхідних і справедливих заходів, в межах своїх повноважень, для запобігання або припинення вчинення злочинів» [30, ст. 28].

Так, суб'єктом МВЗПД є осудна фізична особа. Ґрунтуючись на РС, загальним суб'єктом МВЗПД може «бути будь-яка осудна фізична особа, що досягла 18-річного віку», спеціальним суб'єктом МВЗПД можуть бути комбатанти.

Нарешті, звернемося до характеристики суб'єктивної сторони МВЗПД. «Відзначимо, що у зв'язку із різноманітністю джерельної бази міжнародного кримінального права ознаки суб'єктивної сторони можуть визначатися у різних міжнародно-правових актах, причому одночасно в декількох чинних документах» [156, с. 34]. «Основною ознакою суб'єктивної сторони є наявність вини, факультативні ознаки складаються з мети і мотиву» [157, с. 312]. Підкреслимо, що намір як ознака суб'єктивної сторони злочину також виокремлюється у міжнародному кримінальному праві. «Натомість у національному кримінальному праві намір згадується лише іноді як стадія вольового психічного процесу, коли людина чітко усвідомлює предмет, на який направлено потяг, усвідомлює мету, виникає установка на їх реалізацію, впевненість у їх досягненні і направленість на оволодіння відповідними засобами» [158].

Зокрема, в «Елементах злочинів» зазначено, що «виконавець знав, що напад стане причиною ... масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довікллю і що така ... шкода була за своїм характером явно непропорційна порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. Тобто виконавець усвідомлював фактичні обставини, які свідчили про існування збройного конфлікту» [41, с. 13].

Натомість в ст. 30 РС закріплено, що злочин було скоєно навмисно і свідомо. Положення ст. 30 РС мають стосуються всіх міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, МВЗПД включно. «Також надається перелік випадків, коли особа має намір, а саме: 1) щодо діяння: ця особа збирається зробити таке діяння; 2) щодо наслідку: ця особа збирається заподіяти цей наслідок або усвідомлює, що він настане при звичайному ході подій. При цьому РС надає пояснення поняттю свідомо. Визначаючи його як усвідомлення того, що обставина існує або що наслідок настане при звичайному ході подій» [30, ст. 30].

Як зазначено в «Академічному тлумачному словнику української мови», «намір – це характеристика вольової сфери психіки людини, що означає задум, бажання зробити що-небудь» [159]. «Отже, бажання як вольова характеристика може відноситься як до діяння, так і до наслідку (при передбачуваній усвідомленості фактичного характеру своїх дій). Коли особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечних наслідків і бажає їх настання, можна охарактеризувати такий стан як прямий умисел, якщо до уваги взяти національне кримінальне право деяких країн, зокрема України, Польщі, Чеської республіки, в теорії національного кримінального права яких фігурує такий термін. Одним із варіантів форми вини є непрямий умисел, який передбачає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки, не бажає, але свідомо припускає їх настання. Отже, формулювання ст. 8(2)(b)(iv) РС передбачає обидва варіанти умислу» [156, с. 35]. У рішенні МТКЮ по справі № ІТ-03-68-Т від 30.06.2006 «Прокурор проти Насер Орїч» стверджується, що «намір містить пізнавальний елемент знання і вольовий елемент прийняття, і що цей намір повинен відноситись і до власної поведінки учасника, і до основного злочину, в якому він бере участь» [160].

Як визначено в доктрині міжнародного кримінального права, конструктивними ознаками суб'єктивної сторони МВЗПД є мета та мотив [154, с. 118]. «Мотив – це підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку» [156, с. 35].

За думкою деяких вчених, «мотив – це фактор, що детермінує поведінку, а мета її регулює. Внаслідок цього вбачається взаємозв'язок зазначених категорій: мотив є підставою, приводом, спонуканням до формування наміру заради відповідної мети» [161, с. 858]. «Мотивом МВЗПД може бути як помста, так і корисливі спонукання» [156, с. 35]. Отже, «мотиви міжнародних злочинів проти довілля є переважно раціональними, тобто заснованими на прагматичних потребах винних осіб» [162, с. 41]. Отже, «про навмисний характер поведінки обвинуваченого завжди свідчить наявність мети. Мета присутня саме при прямому умислі, при непрямому умислі – виконавець припускає настання таких наслідків. Ми схильні вважати, що метою МВЗПД може бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди задля отримання військової переваги. При цьому в суб'єктивній стороні цього виду злочину повинен бути присутнім як намір на напад, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довіллію, яка є явно непропорційною порівняно з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою, так і намір обвинуваченого здійснювати цей напад або брати участь в ньому» [160, с. 35].

Характеризуючи суб'єктивну сторону міжнародних воєнних злочинів «деякі вчені вживають термін нерозсудливість. Зауважимо, що вказується різниця між навмисністю та нерозсудливістю, із яких перше поняття означає бажання вчинення певної дії та бажання настання певних наслідків, то друге означає елемент знання в сенсі «усвідомлення виконавцем передбачуваності ймовірних наслідків дії» [163, с. 56].

За подібністю формі вини у вигляді «нерозсудливості» у «міжнародному кримінальному праві відповідає конструкція непрямого умислу у національному праві ряду країн, серед яких також і Україна». МКС у справі № ICC601/04601/06 «Прокурор проти Томаса Лубанга Дійло» від 29.01.2007 тлумачить ст. 30 РС як: «Особа усвідомлює можливість того, що в результаті її дій чи бездіяльності може наступити злочинний результат, що відповідає об'єктивним ознакам об'єктивної сторони злочину, приймає такий результат, або допускаючи, або погоджуючись на нього» [164]. Отже, на нашу думку, у міжнародному кримінальному праві

можливе паралельне існування «наміру» і «нерозсудливості» щодо наслідків під час здійснення одного й того ж злочину.

Традиційно в кримінальному праві України іншою формою вини поряд із умислом є необережність. «Загалом, у міжнародному кримінальному праві необережність як форма вини – явище виняткове. Кассезе А. стверджує, що можлива наявність такої форми вини як «злочинна недбалість (іноді – злочинна самовпевненість). Вчений, вказуючи на існування цієї форми вини, говорить про неї як про стандарти провини, передбачені для випадків відповідальності командирів. У випадку, коли командир не знав, але повинен був знати, що його підлеглі збираються зробити, здійснюють або вчинили міжнародні злочини. У цьому випадку командир зобов'язаний був бути обізнаний про такі злочини, перевіряючи всю необхідну інформацію, яка могла б вказати йому на можливість злочинів, і контролювати дії і поведінку підлеглих». Якщо він ігнорує цей стандарт поведінки, то діє зі злочинною халатністю і, відповідно, несе за неї відповідальність» [165, с. 171]. Звичайно, вчений А. Кассезе, «досліджуючи необережність як форму вини, говорить про неї в аспекті міжнародних злочинів загалом» [165, с. 171]. Справедливо зауважити, що подібне твердження можна віднести до МВЗПД також, оскільки, як було зазначено вище, МВЗПД характерний спеціальний суб'єкт в особі командира або начальника.

У рішенні МТКЮ по справі № ІТ-95-14-Т «Прокурор проти Тіхомира Бласкич» від 03.03.2000 вказується, що якщо командир виявив належне старання у виконанні своїх обов'язків і все ж він не був обізнаний про підготовлювані або вчинені злочини, така нестача знань не може бути поставлена йому за провину. Однак, беручи до уваги викладене положення командира і сформовані в конкретний час обставини, таке невігластво не може бути захистом в ситуації, коли відсутність знань – результат недбалості у виконанні його обов'язків» [166].

Отже, основною ознакою суб'єктивної сторони є наявність вини, в свою чергу, факультативними ознаками є наявність мети і мотиву. Суб'єктивна сторона МВЗПД складається із вини у формі умислу, прямого та непрямого, метою може

бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди для отримання військової переваги. Мотивом може бути «як помста, так і корисливі спонукання.

Отже, узагальнимо наші висновки щодо складу МВЗПД відповідно до РС. Основним безпосереднім об'єктом МВЗПД є правила ведення війни, тобто набір міжнародних правил, які визначають, що можна та що не можна робити під час збройного конфлікту. Додатковим об'єктом є довкілля. Синонімом поняття довкілля є – навколишнє середовище. Воно складається з природного середовища, яке розвивалося в процесі «еволюції Землі і життя на ній; природних ресурсів, без яких неможливе існування та розвиток суспільства» [142, с. 51], та штучного середовища, створеного людьми в процесі розвитку і ускладнення господарської інфраструктури. Основними ознаками об'єктивної сторони МВЗПД є: суспільно небезпечне діяння у формі дії, тобто активної поведінки суб'єкта, та можливість настання злочинних наслідків. До факультативних ознак об'єктивної сторони МВЗПД належать: обстановка, яка характеризується обов'язковою наявністю збройного конфлікту; засоби здійснення МВЗПД в РС не містяться, але вираз «засоби впливу на природне середовище» знайшов своє відображення в Конвенції ENMOD, на яке можна звернути увагу у перспективі розвитку концепції МВЗПД, виходячи з цього, такими засобами можуть бути «будь-які засоби для зміни – шляхом навмисного управління природними процесами – динаміки, складу або структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічний простір» [142, с. 52]; місцем вчинення МВЗПД є певна територія, на якій відбуваються бойові дії; знаряддям можуть бути будь-які види зброї. Ґрунтуючись на РС, загальним суб'єктом МВЗПД може «бути будь-яка осудна фізична особа, яка досягла 18-річного віку» [30, ст. 26], спеціальним суб'єктом МВЗПД можуть бути комбатанти. Основною ознакою суб'єктивної сторони є наявність вини, вона можлива як «у формі умислу, прямого чи непрямого, так і у формі необережності» [156, с. 35] у тих випадках, коли відповідальність стосується командирів. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони складаються з мети і мотиву. Метою МВЗПД може бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди для отримання військової переваги.

2.3. Розмежування міжнародних воєнних злочинів проти довкілля із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням шкоди довкіллю

МВЗПД необхідно розмежовувати із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням екологічної шкоди, оскільки, незважаючи на те, що вказані злочини мають відмінні ознаки, вони також мають і подібні ознаки, з огляду на які ці злочини можуть неправильно кваліфікуватися, тому необхідно чітко розмежовувати МВЗПД, для того, аби надати рекомендації щодо їх відображення в РС так, щоб у подальшому була можливість у МКС притягувати винних осіб до відповідальності за вчинення МВЗПД.

Вчена Л.П. Брич вказує на те, що до «суміжних відносять ті злочини, які мають як подібні, так і відмінні ознаки» [167, с. 43]. Це означає, що один із суміжних складів злочинів має ознаки, які відсутні в іншому, але при цьому інший склад має ознаки, відсутні в першому. Ми вважаємо, що до суміжних МВЗПД логічно було б віднести злочини, які також у той чи інший спосіб посягають на безпечне довкілля чи його елементи, а саме: екоцид, торгівлю дикими тваринами, невибірково вирубку лісів, скидання відходів у водойми тощо.

Одним із важливих злочинів, який посягає на безпечне довкілля та має подібні ознаки із МВЗПД, є екоцид. Доречно розглянути його характеристику більш детально. У РС не містяться положення щодо злочину екоциду [168, с.147], хоча питання щодо екоциду як самостійного виду міжнародних злочинів виникло ще під час війни у В'єтнамі. Як наслідок, особливе місце в теоретичній розробці поняття екоциду як міжнародного злочину та способів його здійснення в умовах агресивної війни належить в'єтнамським юристам.

На рівні наукової доктрини професор Р. Фальк, «грунтуючись на руйнуванні довкілля у Індокитайській війні, запропонував прийняти Міжнародну конвенцію проти злочину екоциду» [169, с. 198]. На тлі серйозних екологічних збитків у В'єтнамі під егідою ООН у 1976 р. була схвалена Конвенція ENMOD. У ст. 1 Конвенції ENMOD встановлена така мета: «кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не брати участь у військовому або будь-якому іншому ворожому використанні методів впливу на навколишнє середовище, що мають

масштабні, довготривалі або серйозні наслідки, як засоби руйнування, руйнування або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» [170, ст. 1]. Отже, було створено певний зв'язок між необхідністю збереження довкілля та міжнародним гуманітарним правом.

Також дослідженням «геноциду» займалась підкомісія з питань запобігання дискримінації та захисту меншин Комісії ООН з прав людини. Поняття екоциду також з'являється у доповіді вченого Уітакера у 1985 р. «Вчений не виділяв екоцид як окремий злочин, а розглядав його як складову частину геноциду, хоча у доповіді також зазначається, що є й прихильники інтеграції екоциду в концепцію злочинів проти людяності замість геноциду» [169, с. 200].

Варто виділити пропозиції британського юриста Хігінс П., яка навіть представила у Комісію міжнародного права ООН пропозицію інкорпорувати екоцид у чинну міжнародну практику [171, с. 151].

Незважаючи на те, що категорія «екоциду» почала свій розвиток ще з 1976 р., «юридичне визначення екоциду з'явилося відносно недавно, в контексті шкоди екосистемам та зміни клімату. Варто відзначити, що ще у 2016 р. МКС заявив, що також братиме до уваги злочини, пов'язані з руйнуванням довкілля, експлуатацією природних ресурсів, незаконним відчуженням землі тощо, – але в контексті злочинів проти людяності» [172].

Після цього у грудні 2019 р. рух до міжнародної криміналізації екоциду відновився. Причиною послугувала письмова заява члена парламенту Мальдів А. Саліма, в якій «містився заклик до держав-учасниць МКС визнати жертви зміни клімату невід'ємною частиною міжнародної системи кримінального правосуддя. Салім А. пояснив, що незважаючи на те, що такі країни, як Мальдіви, борються з часом, аби запобігти кліматичній катастрофі, найбільші в світі країни-джерела викидів залишаються бездіяльними». «Прийшов час, – заявив він, – розглянути поправку до РС, яка оголошувала б злочинними дії, рівнозначні екоциду» [173, с. 201].

Нещодавно, у 2021 р., група незалежних експертів на замовлення Фонду «Стоп екоцид» розробила нове юридичне визначення терміну «екоцид», з метою

закріплення у РС нового міжнародного кримінального злочину. «На їхню думку, «подібний вид міжнародного злочину міг би підпадати під юрисдикцію МКС. Автори групи незалежних експертів визначають екоцид як вчинення незаконних чи безчинних дій із усвідомленням значної ймовірності того, що ці дії спричинять серйозну або масштабну чи довготривалу шкоду навколишньому середовищу» [169, с. 198].

«Практикуючий юрист професор К. Амбос акцентував увагу на корисності окремого визначення «екоциду», дослідивши, чи буде додавання нового міжнародного злочину краще захищати довкілля, ніж основні існуючі міжнародні злочини, які мають екологічний компонент» [168, с. 147]. Професор К. Амбос посилається на ст. 8(2)(b)(iv) РС, в якій надано визначення МВЗПД [172]. Як наслідок, він розцінює екоцид як правове явище, рівнозначне МВЗПД за рівнем суспільної небезпеки. Проте, на його думку, «з огляду на позицію МКС екоцид може розглядатися як один із видів злочинів проти людяності та у перспективі підпадати під його юрисдикцію» [168, с. 147]. Тобто екоцид має розцінюватись як окремий вид міжнародних злочинів, який виходить за рамки МВЗПД.

Іспанський вчений Х.В. Баеза також говорить про можливість включення злочину екоциду до РС як одного із видів міжнародних злочинів. Він наголошує також на тому, що законодавчих реформ у внутрішньодержавному законодавстві, які криміналізують ці серйозні екологічні злочини, стає дедалі більше. На його думку, це також цікавий та додатковий шлях, який може, як наслідок, привести до внесення поправок у РС [169, с. 202]. Із цим важко не погодитись, адже наразі злочин екоциду закріплено у кримінальному законодавстві таких країн, як В'єтнам, Республіка Вірменія, Україна та інші. Відповідно до ст. 422 Кримінального кодексу В'єтнаму, екоцид входить до складу злочинів проти людяності «будь-яка особа, яка у воєнний або у мирний час здійснює акти масового винищення населення території, знищує джерело життя, руйнуючи культурне та духовне життя країни чи території, незалежної, суверенної, порушуючи основи суспільства з метою руйнування цього суспільства або вчинення інших актів геноциду, або вчинення актів біоциду або руйнування

природного середовища, карається позбавленням волі на строк від п'яти до 20 років, довічного позбавлення волі або страти» [174, ст. 422]. Згідно із ст. 394 Кримінального кодексу Республіки Вірменії, «екоцид» означає «умисне масове знищення рослинного чи тваринного світу, отруєння атмосфери, землі чи водних ресурсів, а також вчинення інших діянь, що спричинили екологічну катастрофу» [175, ст. 394]. Положення щодо екоциду у кримінальному законодавстві України за змістом схоже з положенням Кримінального кодексу Республіки Вірменії. Відповідно до ст. 441 ККУ, під «екоцидом розуміється масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» [82, ст. 441]. В ККУ «екоцид» входить до «розділу XX злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У науково-практичному коментарі до ст. 441 ККУ зазначено, що «під іншими діями слід розуміти інші шкідливі дії щодо тваринного і рослинного світу, атмосфери і водних ресурсів або дії щодо інших природних об'єктів наприклад, землі та її надр, або щодо навколишнього природного середовища взагалі, наприклад, руйнування озонового шару» [176]. Важливо зазначити, що кожній із вказаних дій у ст. 441 ККУ притаманна та властивість, яка може спричинити екологічну катастрофу. Для відмежування екоциду від МВЗПД це має принципове значення.

«Екологічна катастрофа – це особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням певних критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у довкіллі або їх невідворотність; 4) істотні негативні зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому» [176].

У тому випадку, якщо реалізовано будь-яке із вказаних у ст. 441 ККУ діянь, що могло вчинити екологічну катастрофу, злочин вважається закінченим. «Цей

склад злочину має особливу конструкцію, яка відрізняється: 1) від типових формальних складів – необхідністю практичного встановлення крім діяння ще й створення цим діянням у конкретному випадку реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи; 2) від типових матеріальних складів – необов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим. Спричинення наслідків у вигляді масового знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, яке в конкретному випадку не спричинило і не могло спричинити екологічну катастрофу, кваліфікується як злочин проти довкілля» [176].

Для прикладу, протиправні дії, внаслідок яких відбулась масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу та забруднення моря кваліфікуються за ч. 2 ст. 243 ККУ. «Суб'єктивна сторона цього злочину – умисел. Суб'єкт злочину – особа, яка досягла 16-річного віку» [176]. Загалом, загрозливий наслідок у вигляді екологічної катастрофи – поняття дуже ємне. Так, за визначенням деяких авторів, екологічна катастрофа – це серйозне порушення екологічної рівноваги в природі, яке тягне за собою руйнування стійкості видового складу живих організмів, повне або істотне знищення або скорочення їх чисельності, продуктивності, скорочення або втрату розподілу в просторі. А також порушення циклів сезонних змін біологічного кругообігу речовин і інших біологічних процесів в будь-яких природних співтовариствах [177]. За інформацією станом на жовтень 2023 р., в Україні відкрито двадцять п'ять проваджень за фактами екоциду, здійсненими з початку вторгнення 2022 року [178].

Погоджуючись із вище викладеним, Х. Фойгт в особистих роздумах про роботу зазначеної вище групи незалежних експертів зазначає, що «нинішнє посилення на РС щодо нанесення шкоди природному навколишньому середовищу, в тому числі й нанесення шкоди пов'язане з воєнними діями, є досить обмеженим, оскільки воно не враховує шкоду довкіллю, яка може бути завдана в мирний час» [173]. Як наслідок, важливою ознакою злочину екоциду мало б бути його здійснення як в мирний час, так і при наявності збройного конфлікту.

Отже, в доктрині міжнародного кримінального права існують різні думки щодо проблеми визначення злочину екоциду. Наприклад, Д. Робінсон вважає, що «екоцид – це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу» [179, с. 314]. Натомість Н. Кеніг вважає, що екоцид – це один із найтяжчих злочинів проти людства. Він наголошує на тому, що «світова громадська думка розглядає екоцид поряд із геноцидом як міжнародний злочин. Цей вид злочину, на думку вченого, зазіхає на мир і безпеку людства, пошкоджує навколишнє природне середовище як біологічну основу існування людини і різних живих організмів, підриває екологічну безпеку. У сукупності рослинний і тваринний світ, водні об'єкти, атмосфера, земля, її надра утворюють біологічне середовище для життєдіяльності людини. На його думку, цей злочин спрямований на те, щоб підірвати або знищити подібне середовище і таким чином викликати погіршення добробуту населення, його здоров'я, або спровокувати повне або часткове вимирання населення» [180].

У міжнародному праві також існує підхід, відповідно до якого «під екоцидом розуміється використання геофізичних, метеорологічних та інших засобів, з метою зміни динаміки, складу чи структури Землі, включаючи її біосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, а також космічний простір, що може потягнути або потягло масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів або інші тяжкі наслідки» [181, с. 1288].

Так, відповідно до ст. 1 «Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» встановлено обов'язок не вдаватися до воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє природне середовище, які мають масштабні, довготривалі або серйозні наслідки, як способів руйнування, нанесення шкоди або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці» [182, ст. 1]. Термін «засоби впливу на природне середовище» зараховують до «будь-яких засобів для зміни шляхом навмисного управління природними процесами динаміки, складу або структури

Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу і атмосферу, або космічного простору» [117].

Об'єктом цього потенційного міжнародного злочину вказано «безпека природи як середовище проживання людини. Його предметом є рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водне середовище, а також можуть виступати сухопутний простір (земля, надра) та космічний простір. З об'єктивної сторони злочин може проявитися у таких формах як: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу; 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів; 3) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Суб'єкт екоциду загальний» [181, с. 1290].

Зважаючи на вищевикладене, вчинення актів екоциду стало часто розцінюватися як «злочин проти безпеки людства незалежно від того, здійснений він у воєнний або мирний час, і без обов'язкової його «прив'язки» до збройного конфлікту, а сам екоцид з 1977 р. розцінюють в міжнародному праві як злочин, що загрожує безпечному існуванню людства в цілому» [179, с. 314].

Отже, «з огляду на позицію МКС екоцид може розглядатися як один із видів злочинів проти людяності та у перспективі підпадати під його юрисдикцію». Із цим можна погодитися, оскільки навмисне знищення середовища проживання або доступу до чистої води чи їжі у значних масштабах може, за певних обставин, являти собою порушення фундаментальних прав людини в межах цільової групи, як, можливо, і деякі інші акти завдання шкоди довкіллю. Посилання на такі середовища проживання можна знайти в Директиві Ради Європи 92/43/ЕЕС від 21.05.1992 «Про збереження природних типів оселищ (*habitats*) та видів природної фауни й флори» [183, с. 11].

Отже, аналіз викладених вище положень дозволяє дійти висновку про те, що екоциду характерні такі ознаки:

1) об'єкт цього міжнародного злочину – безпека природи як середовища проживання людини;

2) предметом є рослинний світ, тваринний світ, атмосфера, водні ресурси, а також ними можуть виступати земля, надра, інші компоненти екосистеми і космічний простір»;

3) об'єктивна сторона включає в себе наявність протиправного діяння у формі дії; наслідки – у вигляді екологічної катастрофи; обстановка здійснення злочину екоциду як факультативний елемент об'єктивної сторони полягає у можливості здійснення екоциду як у мирний час, так і при наявності збройного конфлікту;

4) суб'єкт може бути загальним та спеціальним;

5) суб'єктивна сторона проявлена у формі умислу.

Цікавою є думка, що одним із видів екоциду є біоцид [184, с. 13], хоча в джерелах кримінального законодавства деяких країн його визначають окремим від екоциду злочином [185, ст. 399]. Тому, одним із суміжних злочинів МВЗПД можна розглядати також біоцид, який часто плутають із злочином екоциду. Поняття злочину «біоциду» не міститься в джерелах міжнародного права, хоча, для прикладу, кримінальне національне законодавство деяких країн не лише характеризує цей вид злочину, а й безпосередньо використовує цей термін. Подібне положення містить ст. 399 Кримінального кодексу Республіки Таджикистан, яка тлумачить цей вид злочину так – «використання ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), кліматичної чи іншої зброї масового ураження з метою знищення людей та навколишнього середовища» [185, ст. 399].

У науці біоцид часто розглядається як міжнародний злочин, який виділився з екоциду. Але від екоциду він відрізняється своєю спрямованістю безпосередньо проти людини. Існують точки зору, що «біоцид означає навмисне масове знищення людей та інших живих істот, живих організмів, біосфери за допомогою зброї масового знищення з метою досягнення військової переваги над противником і перемоги у збройному конфлікті» [186, с. 18].

Біоцид більш цілеспрямований, ніж екоцид. Умовно про нього можна говорити як про застосування ядерної зброї: атомної, водневої бомби, які знищують все навколо, і нейтронної бомби, яка вбиває лише людину. Як приклад,

це може бути також хімічна зброя, спрямована на людину. «Такими можуть бути бомби або снаряди, ракети, начинені вакциною бруцели, яка наносить шкоду людям і тваринам, не зачіпаючи інших елементів довкілля. Біоцид, як і екоцид, – пряме вираження агресивної війни. Біоцид можливий і у випадках, коли: 1) мова йде про загрозу міжнародній безпеці; 2) він виступає як підготовча стадія до агресивної війни» [186, с. 17].

За переконанням окремих науковців, біоцид – це «протиправне, необоротне руйнування навколишнього природного середовища, пов'язане з порушенням міжнародної безпеки і заподіянням шкоди добробуту і здоров'ю не тільки сьогодення, а й наступним поколінням людства» [186, с. 21].

Загальний об'єкт злочину біоциду полягає у безпеці людства. «Безпека людства – це стан, за якого відсутня загроза війни, екологічної катастрофи, дій, наслідком яких може бути масове знищення людей та умов для існування населення земної кулі».

Натомість, деякі науковці акцентують увагу на такому елементі об'єктивної сторони злочину біоциду, як засіб здійснення цього виду злочинів. Він вказує на те, що під час здійснення біоциду застосовуються засоби уповільненої дії, які не відразу вбивають, але калічать людей, цим самим шкідливо впливають на потомство. До них можна віднести: генетичну, бактеріологічну, хімічну та інші подібні види зброї, у тому числі й отруйні речовини. Як і під час характеристики екоциду, біоцид варто відрізнити від злочинного забруднення довкілля, насамперед, за елементами об'єктивної сторони, такими, як засоби здійснення цього виду злочину. Такими засобами може бути зброя масового ураження.

Міжнародне кримінальне право має «давній зв'язок із зусиллями за контролем над застосуванням зброї масового ураження, який почався ще в кінці дев'ятнадцятого століття із розробки договірних заборон на використання отруйного газу під час війни» [187, с. 41].

Історично склалось, що використання міжнародного права, у зв'язку із застосуванням зброї масового ураження, відбувалось за допомогою договорів про контроль над озброєнням – міжнародних угод, спрямованих на заборону або

обмеження розробки, володіння та використання ядерної, хімічної та біологічної зброї. Вчений Д.П. Фідлер вказує на те, що за «допомогою договорів про контроль над озброєнням, які стосувались розробки та використання зброї масового ураження, держави та міжнародні організації розробили звід міжнародного права, що стосується безпосереднього контролю над зброєю масового ураження» [187, с. 41].

Цей звід міжнародного права відображає «підхід до контролю над озброєнням» за допомогою угод між державами, що регулюють використання і розвиток зброї масового ураження. На думку вченого Б. Келлмана, підхід до контролю над озброєнням включає «заходи по усуненню небезпечної загрози для міжнародної безпеки: вертикальне та горизонтальне поширення зброї серед національних збройних сил як ймовірність того, що війна між народами може вибухнути, і якщо війна дійсно вибухне, наслідки будуть катастрофічними» [188, с. 722]. При цьому Б. Келлман, досліджуючи міжнародний злочин – застосування зброї масового ураження, називає його «біотероризмом».

Відповідно до ст. 2 Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення, яка була прийнята в Парижі 13.01.1993, вказано, що хімічна зброя означає: «токсичні хімікати та їх прекурсори, за винятком тих випадків, коли вони призначені з метою, яка не заборонена цією конвенцією, за тієї умови, що їх види і кількості відповідають такій меті; боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей; токсичні хімікати, які вивільняються в результаті застосування таких боєприпасів та пристроїв; будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням боєприпасів та пристроїв» [189, ст. 2].

Як зазначає вчений М. Сосай, «зброя масового ураження – це зброя невибіркової дії, застосування якої здатне заподіяти смерть невизначеному колу осіб. Традиційно до зброї масового ураження належить: ядерна (атомна), хімічна, біологічна (бактеріологічна) та токсична зброя» [190, с. 214]. Ядерна зброя є, безумовно, найбільш руйнівною зброєю масового ураження. У 1981 р. спеціальною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація

про запобігання ядерній катастрофі [191]. 12.06.1968 був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН текст Договору про нерозповсюдження ядерної зброї», який був розроблений Комітетом з роззброєння ООН з метою, щоб якомога менша кількість держав були власниками ядерної зброї. Як наслідок, це забезпечило «міжнародний контроль за виконанням державами узятих за умовами договору зобов'язань щодо обмеження можливості виникнення збройного конфлікту із застосуванням такої зброї» [192]. Незважаючи на те, що ядерна зброя продовжує існувати та її розвиток породжує великий ризик небезпеки для людства, вона все одно не є забороненою. Проте, у Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН про правомірність застосування або загрози застосування ядерної зброї від 1996 р., який обґрунтовує попереднє твердження, міститься, що «існує зобов'язання вести в дусі доброї волі і довести до кінця переговори, що ведуть до ядерного роззброєння у всіх його аспектах під суворим і ефективним міжнародним контролем. Таке зобов'язання вимагає, щоб держави активно здійснювати заходи щодо скорочення кількості ядерної зброї, і розуміли важливість їх ролі у військових силових структурах» [193].

Що ж до інших видів зброї, відповідно до ст. 1 Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення, кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не виробляти та не зберігати: мікробіологічні або інші біологічні агенти або токсини, яке б не було їх походження або метод виробництва; таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичної, захисної або іншої мирної мети; зброю, обладнання або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів з ворожою метою або у збройних конфліктах» [169, ст. 1].

Суб'єктом застосування зброї масового ураження, за думкою науковця М. Соссай, може бути спеціальний суб'єкт, такий, як посадові особи органів військового управління, командири військових формувань або підрозділів, «інші учасники військового конфлікту». Однак, міжнародне право не обмежує коло осіб, здатних нести відповідальність за вчинення цього потенційного злочину

шляхом вказівки на властиві їм ознаки спеціалізації суб'єкта – отже, якщо потенційно злочин застосування зброї масового ураження буде закріплено, то міжнародній кримінальній відповідальності за його вчинення може підлягати загальний суб'єкт [190, с. 215].

Суб'єктивна сторона застосування зброї масового ураження, забороненого міжнародним договором, потенційно може бути вираженою в прямому умислі винного [190, с. 214].

Отже, якщо резюмувати викладені вище положення, можна дійти висновку про те, що біоциду притаманні такі ознаки як:

1) об'єкт полягає у безпеці людства;

2) об'єктивна сторона полягає у наявності суспільно-небезпечної дії та наслідку у вигляді «непоправного руйнування» живих елементів довкілля. Особливість суспільної небезпеки цього злочину полягає в тому, що його вчинення завдає шкоди не лише довкіллю, «життю і здоров'ю людей, а й негативно впливає на генетичну програму людини, інших живих істот»;

3) факультативний елемент об'єктивної сторони – засоби вчинення цього виду злочину – полягає у застосуванні засобів уповільненої дії, які не відразу вбивають, а калічать живих істот, цим самим шкідливо впливають на потомство. До них можна віднести: генетичну, бактеріологічну, хімічну та інші подібні види зброї, у тому числі й отруйні речовини. Така зброя масового ураження використовується для невибіркового знищення невизначеного кола осіб;

4) суб'єкт може бути як загальний, так і спеціальний;

5) суб'єктивна сторона виражена в прямому умислі винного.

Для повноти розгляду питання про злочини, спрямовані проти довкілля, необхідно зупинитися на злочинах, які не мають статусу міжнародних злочинів та за які МКС не може притягати до відповідальності. Це так звані транснаціональні злочини, до відповідальності за які притягують національні суди. Наприклад, торгівля дикими тваринами, невибіркова вирубка лісів, погане поводження з електронними відходами, скидання відходів у водойми тощо. Розглянемо деякі з них.

Торгівлю дикими тваринами Інтерпол вважає третім за величиною незаконним бізнесом у світі після торгівлі наркотиками та зброєю. Вона створює серйозну загрозу для виживання світового біорізноманіття. Чим більш зникаючий вид, тим вища ціна за нього. Але торгівля тваринами має на меті не лише продати їх як живих тварин, але й використовувати їх з іншою метою. Існують випадки, коли диких тварин продають задля отримання кістки слонів чи носорогів на чорному ринку, які використовують для виготовлення предметів декору та/або в традиційній китайській медицині. Загалом, міжнародне співтовариство виявляє бажання захистити диких тварин та рослин. З цього приводу була укладена низка міжнародних договорів: 13.12.1968 прийнято Європейську конвенцію про захист тварин під час міжнародних перевезень [194]; 03.03.1973 – прийнято Конвенцію про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [195]; 18.03.1986 – Європейську конвенцію про захист хребетних тварин, які використовують для дослідної та іншої наукової мети [196].

Відповідно до ст. 8 вказаної конвенції, «сторони вживають відповідних заходів для забезпечення виконання положень цієї конвенції та заборони торгівлі зразками з порушенням положень конвенції. Ці заходи включають: покарання за торгівлю чи володіння такими зразками або ж те й інше; та конфіскацію і повернення таких зразків державі, що експортує. Також сторона може, якщо вважатиме за необхідне, передбачити будь-який спосіб матеріальної компенсації витрат, що були спричинені конфіскацією зразка, який став предметом торгівлі з порушенням заходів, вжитих у зв'язку з застосуванням положень цієї конвенції» [195, ст. 8].

У доповіді ООН про злочини у сфері дикої природи, опублікованій у 2016 році, зазначено, що злочинці здійснюють незаконну торгівлю продуктами, отриманими від понад 7000 видів диких тварин та рослин у всьому світі [197].

У ККУ подібного виду злочину стосується ст. 299 «Жорстоке поводження з тваринами», в якій зазначено: «знущання над тваринами, що належать до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів» [82, ст. 299]. У вказаній статті мова йде

загалом про всіх звірів, не лише про диких, а й про свійських тварин також. Стаття 35 Кримінального кодексу Польщі висвітлює положення щодо вбивства, умертвіння або забій тварин з порушенням правил, щодо конфіскації тварин, заборони володіння тваринами, заборони на здійснення певної діяльності [153, ст. 35]. Як зазначено у науково-практичному коментарі до ст. 299 ККУ, «закон однаково охороняє тварин, які утримуються в домашніх умовах, в зоопарках, на фермах, тих, які використовуються в сільському господарстві, у цирках, і тих, які безпритульні чи перебувають у природному середовищі» [198, с. 522]. Отже, дикі тварини також перебувають під захистом ККУ. «Об'єктивну сторону злочину утворює діяння – знущання над твариною. Знущання має місце у разі вчинення діяння, що завдає тварині істотного болю, страждання, має характер мучення. Ознакою злочинного знущання є застосування жорстоких методів його вчинення, тобто таких, які вчиняються особливо болючими способами, шляхом заподіяння травм, переломів кінцівок, калічення, термічного чи хімічного впливу тощо. Знущанням визнається законом і діяння, що має характер мучення. Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Хуліганський мотив під час знущання над тваринами є альтернативною ознакою. Корисливі мотиви визначені в законі як обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони. Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку» [198, с. 523]. ККУ не містить статті, яка передбачала би саме «торгівля дикими тваринами». Але під час торгівлі цілком можливе жорстоке поводження з дикими тваринами.

Отже, для цього складу злочинів характерні такі ознаки, які відрізняють його від МВЗПД, а саме: об'єктом є суспільні відносини щодо захисту диких тварин; об'єктивна сторона включає в себе суспільно-небезпечне діяння, у формі дії, зокрема знущання над твариною; «суб'єктом цього злочину може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку»; суб'єктивна сторона полягає в наявності вини у формі умислу, присутні корисливі мотиви.

Ще одним суміжним із МВЗПД злочином є невивіркова вирубка лісів. Неконтрольована вирубка деревини для виробництва меблів чи інших товарів – або

навіть для сільськогосподарських угідь – є найсерйознішою причиною цього екологічного злочину. Інші землі, наприклад індонезійські ліси, зникають через надмірне вирощування пальмової олії. Ліси підпадають під охорону у межах дії Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 року. Незважаючи на те, що у Конвенції немає згадки про ліси, але оскільки ця угода спрямована на охорону біологічного різноманіття, стале використання його компонентів, то можна зробити висновок, що ліси та дерева підпадають під категорію «біологічне різноманіття». Саме тому вони перебувають під захистом цієї конвенції [199, ст. 1]. Деревина є найціннішим у світі товаром дикої природи. За оцінками Організації харчування та сільського господарства, загальна вартість світового експорту продукції з деревини у 2016 р. склала приголомшливі 227 мільярдів доларів США. Під час законного та стабільного управління торгівля деревиною може стати безцінним джерелом доходу як для місцевих громад, так і для цілих націй. Однак, у деяких країнах, особливо в Африці та Південній Америці, від 50 % до 90 % деревини заготовляють та продають нелегально. Погане управління урядом, слабе правозастосування та корупція – це всі фактори, що призводять до небезпечного рівня вирубки лісів, втрати середовища існування та прибутку [200]. Важливим документом, спрямованим на збереження лісів та їх адаптацію у мінливих умовах, стала опублікована 01.23.2010 «Зелена книга про захист лісів та інформації про ліси в Європейському Союзі: підготування лісів до кліматичних змін». У Зеленій книзі розглядають ключові питання лісової політики Європейського Союзу, зокрема, наводять провідні напрями лісоохоронної діяльності, розглядають основні засоби та підходи до захисту лісів. В українському кримінальному законодавстві вказаний вид злочину міститься у ст. 246 ККУ «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, в якій передбачено покарання за незаконну порубку дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду» [82, ст. 246].

Відповідно до науково-практичного коментаря ККУ, злочинам щодо невідбиркової вирубки лісів характерні такі ознаки: «1) об'єктом злочину є науково обґрунтоване, раціональне використання лісів, їх охорона та відтворення для теперішніх та майбутніх поколінь. Предметом злочину є ліс, зокрема дерева

і чагарники у лісах, захисних та інших лісових насадженнях в природному стані, а також у заповідниках, або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах України; 2) об'єктивна сторона злочину виражена в незаконній порубці лісу, тобто це всі випадки відділення дерев і чагарників, які є в лісі, від кореня незалежно від використовуваних засобів і способів (сокира, пила чи інші предмети); 3) суб'єкт – особа, яка досягла 16 років; 4) суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом» [201].

Звернімо увагу, на ще один злочин, який має екологічний характер, – це погане поводження з електронними відходами. У так званих розвинених країнах щороку накопичується до 50 мільйонів тонн електронних відходів (комп'ютерів, телевізорів, мобільних телефонів, побутової техніки тощо). І, за оцінками, до 75 % усього цього залишає офіційний оборот, і значна частина з них нелегально експортується до Африки, Китаю чи Індії [202].

«Електронні відходи є достатньо небезпечними для довкілля та здоров'я людини. За оцінками організації *«Electronics Take Back Coalition»* до складу електронної продукції входить близько 1000 різних хімічних речовин та з'єднань в тому числі хлорвмісні розчинники, бромовані антипірени, полівінілхлорид, важкі метали, пластмаси і гази. Наприклад монітори та телевізори з електронно-променевими трубками містять від 1 до 3 кілограмів вільного свинцю на кожен. Побудовані на базі рідкокристалевих та плазмових панелей телевізори і монітори вільні від свинцю, але містять з'єднання ртуті в складі ламп підсвічування матриць» [203].

У низці країн світу приділено велику увагу цьому питанню. Наприклад, 30.10.2019 в Україні був прийнятий проєкт Закону «Про батарейки і акумулятори та поводження з їх відходами» [204]. Як зазначається в Пояснювальній записці до вищевказаного проєкту Закону, «у складі відходів батарей та акумуляторів містяться такі небезпечні речовини як ртуть, кадмій, магній, свинець, нікель, цинк, літій, марганець тощо. Якщо такі відходи потрапляють у контейнер для змішаних відходів, то, як наслідок, вони опиняються на міських сміттєзвалищах. І так як, значна частина сміттєзвалищ та полігонів не оснащені захистом фільтрації

від шкідливих домішок і важких металів, всі ці надшкідливі речовини потрапляють у ґрунтові води та ґрунт. Разом з водою такі речовини потрапляють в організм людини, накопичуються в ньому, та сприяють різноманітним захворюванням. Одна лише портативна батарея може забруднити шкідливими компонентами близько 400 літрів води і 20 квадратних метрів/кубометрів ґрунту. Отже, відходи батарей та акумуляторів повинні збирати та обробляти окремо від інших відходів. В Україні відсутні окремі статистичні дані щодо утворення відходів батарей та акумуляторів. Однак, варто зазначити, що відповідно до статистичних даних в період 2006–2016 р. в середньому 3000 тонн портативних батарей, 12 000 тонн промислових батарей та 260 000 тонн автомобільних акумуляторів щороку були розміщені на українському ринку. На сьогодні в національному законодавстві відсутні правові та організаційні засади для організації ефективної та стійкої системи управління відходами батарей та акумуляторів. Завдяки високій рентабельності переробки свинцю, багато компаній мають збирають свинцево-кислотні акумулятори в Україні. Існує декілька сучасних підприємств, які здійснюють їх оброблення. Інші установки потребуватимуть модернізації та впровадження нових технологій» [204].

Закон України «Про управління відходами» «визначає правові, організаційні, економічні засади діяльності щодо запобігання утворенню, зменшення обсягів утворення відходів, зниження негативних наслідків від діяльності з управління відходами, сприяння підготовці відходів до повторного використання, рециклінгу і відновленню з метою запобігання їх негативному впливу на здоров'я людей та навколишнє природне середовище» [205]. Вищевказаний Закон України зараховує «відходи електричного та електронного обладнання, відходи батарей та акумуляторів» до побутових відходів [205, ст. 1]. Погане поводження з електронними відходами в українському національному законодавстві передбачено ст. 239 ККУ «Забруднення або псування земель». «Кримінальна відповідальність настає за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило

небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля» [82, ст. 239]. Як наслідок, злочину щодо поганого поводження з електронними відходами характерні такі ознаки: «1) об'єктом злочину є екологічно безпечний стан земель, який визначає придатність для їх використання за призначенням. Предметом є земля у прямому розумінні, як поверхневий ґрунтовий шар, який виконує екологічні (взаємозв'язок живої і неживої природи) та інші функції; 2) об'єктивна сторона передбачає порушення спеціальних правил стосовно раціонального і науково обґрунтованого використання земель, що виражається в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами або іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля. Злочин може бути вчинений як способом активної дії, так і бездіяльності; 3) суб'єктом злочину є особа, яка досягла 16 років і здійснює господарську чи іншу діяльність, пов'язану із вказаними в ч. 1 ст. 239 ККУ речовинами; 4) суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною або необережною формою вини. При цьому варто враховувати, що забруднення землі з прямим умислом залежно від мети, мотиву та інших обставин може являти собою більш небезпечний злочин проти особи, держави або власності» [206].

Варто наголосити, що можна казати й про інші приклади суміжних із МВЗПД злочинів, що пов'язані із захистом довкілля, але їх детальний розгляд є неможливим в межах цього дисертаційного дослідження. У зв'язку з цим спробуємо дійти до загальних висновків щодо розрізнення розглянутих вище злочинів та МВЗПД.

Вищевказані злочини є транснаціональними і відрізняються від МВЗПД тим, що:

1) мають різний суб'єкт, тобто міжнародна кримінальна відповідальність у випадку МВЗПД настає для фізичної особи, яка діє від імені держави. Натомість, у випадку вищезгаданих транснаціональних екологічних злочинів, кримінальна відповідальність настає для фізичної особи, яка діє особисто. «При цьому відсутня ознака приналежності такої фізичної особи до органів державної влади або інших посадових осіб, функцією яких є реалізація інтересів держави»;

2) різний ступінь суспільної небезпеки: наприклад, для торгівлі дикими тваринами характерна загроза безпеці певної частини тварин, а саме диких, для МВЗПД характерна загроза сукупності всіх життєво важливих інтересів світової спільноти, пов'язаних із довкіллям;

3) диспозиція транснаціональних злочинів проти довкілля міститься як у джерелах національного кримінального права, так й у міжнародно-правових джерелах, натомість диспозиція МВЗПД може міститися лише в джерелах міжнародного права, зокрема в РС. Наявність положення щодо МВЗПД у національному кримінальному праві можлива, але необов'язкова;

4) судовий розгляд справ стосовно МВЗПД здійснюють як національні суди, так і МКС, розгляд справ стосовно транснаціональних злочинів реалізують виключно національні судові установи.

Отже, з усіх розглянутих суміжних злочинів тільки екоцид може потенційно конкурувати із МВЗПД, адже він може претендувати у перспективі на статус міжнародного злочину за РС. Отже, важливо розрізняти екоцид і МВЗПД щонайменше за такими ознаками:

1) різний об'єкт вчинення злочину: для екоциду характерний об'єкт у вигляді безпеки природи як середовища проживання людини, для МВЗПД – правила ведення збройних конфліктів і додатковий об'єкт – довкілля;

2) екоцид може бути підготовчою стадією початку ведення агресивної війни, натомість МВЗПД здійснюють вже під час самої війни, безпосередньо під час збройного конфлікту. Це не виключає того факту, що екоцид може здійснюватися під час збройного конфлікту також, але подібна умова не є обов'язковою для екоциду, на відміну від МВЗПД, оскільки збройний конфлікт є контекстуальним елементом МВЗПД та елементом об'єктивної сторони – обстановкою;

3) МВЗПД відображає вимогу про пропорційність, яку обов'язково враховують під час визначення правомірності будь-яких воєнних дій під час збройного конфлікту. Нанесена шкода довкіллю має бути непропорційною

військовій перевазі. Для екоциду вимога пропорційності щодо військової переваги не застосовується.

МВЗПД є важливим видом міжнародних злочинів і потребують чіткого та конкретного відмежування від суміжних та інших злочинів, а також закріплення в міжнародному кримінальному праві для його ефективною кваліфікації. Як наслідок, це створює необхідність також у подальшому вдосконаленні норм міжнародного гуманітарного права щодо охорони довкілля протягом збройних конфліктів та модернізації РС, адже, як вже зазначалося, його актуальні положення не дають реальної можливості притягнути до відповідальності за вчинення МВЗПД.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

3.1. Розвиток джерел міжнародного гуманітарного права щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів

Норми міжнародного кримінального права є комплементарними, тобто вторинними, які обслуговують первинні норми, що встановлюють певні заборони і правила погодження. Для того щоб зробити більш ефективним кримінальне переслідування за МВЗПД, перш за все, необхідно удосконалити первинне правове регулювання поведінки учасників воєнних конфліктів щодо довкілля, а отже, для цього потрібно вдосконалити норми міжнародного гуманітарного права.

Довкілля, як зазначає МКЧХ, користується і загальним захистом, як цивільний об'єкт, і особливим захистом, про що вже йшлося раніше. «Норми міжнародного гуманітарного права захищають довкілля від масштабної, довготривалої та серйозної шкоди. Зокрема, договірне та звичаєве право забороняють застосування під час міжнародних збройних конфліктів методів та засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу» [207, с. 81].

Як вже було зазначено, основними міжнародними багатосторонніми угодами у галузі законів і звичаїв війни є ЖК і протоколи до них. Доречно розглянути варіант внесення змін до цих джерел міжнародного права щодо захисту довкілля, тим паче, що ЖК взагалі не містять положень щодо захисту довкілля, подібне положення міститься у Протоколі I, який стосується лише міжнародних збройних конфліктів. ЖК сфокусовані саме на захисті прав окремих груп людей, залучених до збройного конфлікту. Отже, додавши нове положення щодо захисту довкілля під час збройного конфлікту до Протоколу I, ми тим самим залишимо без захисту довкілля у випадках збройного конфлікту неміжнародного характеру. До того ж кількість норм, пов'язаних із захистом довкілля у Протоколі I досить мала, і тому буде необхідність у внесення великого об'єму нових положень. Доречно зауважити, що ЖК є загальними джерелами міжнародного гуманітарного права, а до Протоколу I та Протоколу II певні країни навіть не приєднались.

Також необхідно звернути увагу на те, що усі Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років, ЖК, і протоколи до них, є антропоцентричними, тобто такими, в яких довкілля захищається не само по собі, а воно захищається через призму потреб людини, коли людина вважається основною цінністю. Тим не менш, на сьогодні не існує навіть міжнародного договору або механізму боротьби із злочинами проти довкілля, які можуть мати транснаціональні наслідки [208, с. 188].

У тих випадках, коли людина не страждає, потреби у захисті довкілля нібито не виникає. Наразі треба відмовлятися від такого антропоцентричного підходу до довкілля, оскільки воно є само собою цінністю, незалежно від людини. Як наслідок, щоб змінити подібний підхід до захисту довкілля, треба вносити досить серйозні корективи. І тому, на нашу думку, щоб відійти від антропоцентричного підходу і сфокусуватися на довкіллі як на самостійному об'єкті захисту, який має бути захищений не обов'язково із прив'язкою до людини, необхідно розглянути варіант прийняття окремої Женевської конвенції.

Оскільки довкілля є об'єктом, який потребує особливого захисту, доцільно розглянути можливість прийняття П'ятої Женевської конвенції щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів. У випадку, коли є правила ведення війни та існує певна систематизація норм міжнародного гуманітарного права з питань захисту довкілля, це дозволить конкретизувати склад злочину МВЗПД. Зауважимо, що ця дисертаційна робота не направлена на розробку повного змісту П'ятої Женевської конвенції, а лише на ті положення вказаної конвенції, які впливають на удосконалення норм РС з питання захисту довкілля під час збройних конфліктів. Тому, на наш погляд, прийняття П'ятої Женевської конвенції посприє удосконаленню міжнародного кримінального права.

У такому ж дусі вчена С.М. Дюрант «закликає уряди включити чіткі гарантії для біорізноманіття та використати рекомендації Комісії з міжнародного права, щоб нарешті прийняти П'яту Женевську конвенцію для захисту довкілля під час таких протистоянь. Незважаючи на заклики до П'ятої Женевської конвенції два десятиліття тому, збройні конфлікти і надалі знищують мегафауну, підштовхують види до вимирання та отруюють водні ресурси. Неконтрольований

обіг зброї погіршує ситуацію, наприклад, через нестійке полювання на диких тварин. П'ята Женевська конвенція може бути багатосторонньою угодою, яка включатиме правові інструменти для захисту важливих природних ресурсів. С.М. Дюрант підкреслює «важливість співпраці товариств та урядів задля урегулювання, зокрема, передачі зброї, наголошуючи на тому, що військова промисловість має нести більшу відповідальність за вплив своєї діяльності» [209].

Загалом, ініціатива щодо підписання П'ятої Женевської конвенції була висунута ще у 1991 р., «після того як нафтові пожежі під час війни в Персидській затоці та відповідні збитки для довкілля стали приводом для численних юридичних обговорень. У червні того ж року «*Greenpeace International*», Лондонська школа економіки та Центр оборонних досліджень підняли на Лондонській конференції питання щодо необхідності підписання П'ятої Женевської конвенції. За розпорядженням Генеральної Асамблеї ООН був підготовлений відповідний звіт, але ентузіазм і пропозиції конференції 1991 р. незабаром потрапили в приголомшливу суміш юридичної казуїстики та консерватизму. У своїй доповіді Генеральній Асамблеї 1992 р. МКЧХ дійшов висновку про те, що, прийняття П'ятої Женевської конвенції буде контрпродуктивним рішенням» [210].

Як вже було згадано в розділі 2.2, 08.08.2019 «в журналі *Nature* був опублікований відкритий лист двох десятків видатних вчених з усього світу, які звернулися до Комісії міжнародного права ООН з проханням визнати шкоду довкіллю в зонах конфлікту воєнним злочином» [168, с. 147]. У листі під назвою «Завадьте воєнним конфліктам руйнувати довкілля» Комісію міжнародного права ООН просять ухвалити П'яту Женевську конвенцію. Як вважають вчені, «пошкодження заповідних територій під час збройного конфлікту необхідно вважати воєнним злочином нарівні з порушенням прав людини. Якщо країни-учасниці приймуть ці пропозиції, вони будуть включати заходи щодо притягнення урядів до відповідальності за шкоду, завдану їхніми збройними силами, а також законодавство для стримування міжнародної торгівлі зброєю. В листі йдеться про заклик вчених до уряду включити чіткі гарантії біорізноманіття

та використати рекомендації комісії, щоб нарешті підготувати П'яту Женевську конвенцію, аби захистити навколишнє середовище під час військових зіткнень» [211]. Міжнародні установи, усвідомлюючи необхідність у захисті довкілля під час збройного конфлікту, почали роботу над розробленням та вдосконаленням приписів щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів. Результати цієї роботи, на нашу думку, можуть лягти в основу П'ятої Женевської конвенції.

Так, усвідомлюючи актуальність та своєчасність питання, 06.06.2019 Комісія з міжнародного права почала працювати над «проектом Принципів про захист навколишнього середовища у зв'язку із збройними конфліктами». У доповіді «Комісії міжнародного права про роботу її шістдесят третьої та шістдесят п'ятої сесій було запропоновано, щоб Комісія визначила, чи і надалі у ситуаціях збройного конфлікту застосовуватимуться положення міжнародно-правових договорів з питань довкілля» [212, п. 55].

Декілька делегацій до Генеральної Асамблеї взяли до уваги намір Спеціального доповідача комісії розглядати цю тему з розбивкою на три темпоральних етапи: до, під час та після збройного конфлікту. Однак було наголошено, що така відмінність повинна проводитися лише з аналітичною метою, оскільки ця тема є дуже складною і було б важко провести різницю між цими етапами. У той час як деякі делегації висловили задоволення з приводу рішення Спеціального доповідача сконцентрувати увагу на першому та третьому етапах, також прозвучав аргумент щодо того, що найбільшій увазі заслуговує другий етап [212, п. 56]. Результатом роботи комісії після майже десятилітньої роботи над темою «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами» 07.12.2022 стало прийняття тексту «Принципів про захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами», який був ухвалений також у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/77/104 [213]. Зміст Резолюції «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами» важливий для формування положень щодо захисту довкілля у П'ятій Женевській конвенції, оскільки принципи, які містяться в цій резолюції охоплюють різні питання, від розграбування природних ресурсів до депортації

населення. Також у вказаному документі мова йде про те, що шкоду довкіллю необхідно компенсувати у тому випадку, якщо вона викликана міжнародним протиправним діянням під час збройного конфлікту.

Крім того, у 2020 році МКЧХ удосконалив Керівні настанови захисту довкілля під час збройних конфліктів, прийняті ним уперше у 1994 р. Вони встановлюють правила та рекомендації щодо захисту довкілля відповідно до міжнародного гуманітарного права. Керівні принципи є довідковим посібником для держав загалом та сторін збройних конфліктів зокрема. Керівні принципи захисту довкілля під час збройних конфліктів складаються з чотирьох частин. Перша частина включає в себе правила міжнародного гуманітарного права, які забезпечують захист довкілля як такого, друга частина охоплює загальні правила міжнародного гуманітарного права, третя частина містить правила щодо конкретних видів зброї, четверта частина охоплює правила міжнародного гуманітарного права про дотримання та розповсюдження правил захисту довкілля. Вони призначені для полегшення використання конкретних заходів щодо зменшення впливу збройних конфліктів на довкілля та частково можуть бути включені до П'ятої Женевської конвенції.

Ухвалення зазначених вище документів є більш ніж своєчасним, адже, як вже було зазначено, до 1977 р., коли був прийнятий Протокол I, довкілля як таке міжнародне гуманітарне право не захищало, а тому не йшлося й про прийняття обов'язкових нормативних документів. Проте, як здається, наразі цей момент настав, тому державам та міжнародному співтовариству необхідно прийняти заходи, спрямовані на захист довкілля під час збройного конфлікту, та, зокрема, укласти відповідний міжнародний договір.

Ми також схильні вважати, що П'ята Женевська конвенція має містити положення щодо захисту довкілля саме під час збройного конфлікту будь-якого з видів, як міжнародного, так і неміжнародного характеру, але не включати в себе положення щодо захисту довкілля до збройного конфлікту чи після нього, оскільки такі норми виходили б за межі міжнародного гуманітарного права.

Проаналізувавши положення зазначених вище актів «м'якого права», спробуємо надати деякі загальні рекомендації щодо змісту П'ятої Женевської

конвенції. Відповідно до принципу 3 Резолюції «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами», на «виконання своїх зобов'язань з міжнародного права держави мають прийняти ефективні законодавчі, адміністративні, судові та інші заходи для посилення захисту довкілля у зв'язку із збройними конфліктами. Крім того, у належних випадках державам варто приймати подальші заходи для посилення захисту довкілля у зв'язку із збройними конфліктами» [213, п. 3]. Отже, до таких заходів належать профілактичні заходи, спрямовані на уникнення або на мінімізацію шкоди довкіллю під час збройного конфлікту, та заходи, які мають на меті відшкодувати шкоду, яка вже була заподіяна в результаті збройного конфлікту.

Заходи щодо уникнення шкоди довкіллю стосується насамперед «ситуації до та під час збройного конфлікту, а посилення на пом'якшення та відновлення в основному стосуються постконфліктної фази. Варто зазначити, що держава може вжити заходів для відновлення довкілля навіть до закінчення збройного конфлікту» [213, п. 2]. Але фактично реалізувати будь-які заходи для відновлення довкілля під час ще незакінченого збройного конфлікту дуже складно, як правило подібні заходи здійснюють у постконфліктній фазі збройного конфлікту, оскільки країна, яка є стороною збройного конфлікту, не має достатніх економічних можливостей щодо реалізації заходів з відновлення довкілля. Країні, яка постраждала будуть виплачені репарації, після чого вона зможе почати здійснювати заходи з відновлення довкілля. Так, наприклад, «у 1991 р. Компенсаційна комісія ООН була створена як допоміжний орган Ради Безпеки ООН відповідно до Резолюції Ради Безпеки № 687 (1991) для розгляду претензій і виплати компенсації за збитки, які були спричинені в результаті незаконних дій Іраку, зокрема вторгнення та окупація Кувейту, у 1990–1991 роках. Цей орган зареєстрував, оцінив та присудив компенсацію щодо очищення та відновлення пошкодженого ґрунту, води, прибережних екосистем, а також щодо інших збитків» [214, с. 49].

У принципі 4 Резолюції «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами» зазначено, що важливо позначити «зони, які будуть охороняти на підставі угод. Тобто державам необхідно позначити райони, які

мають важливе значення для довкілля в цілому. Як наслідок, вказані райони будуть охоронятися у разі настання збройного конфлікту» [213, п. 4].

Нерідко території отримують особливий правовий статус як засіб забезпечення їхнього захисту. Це можна зробити через міжнародні угоди або через національне законодавство. У деяких випадках такі зони є захищеними не тільки в мирний час, але також захищені від нападу під час збройного конфлікту. Як правило, це стосується демілітаризованих і нейтралізованих зон, які встановлено сторонами конфлікту. Сторонам збройного конфлікту заборонено поширювати воєнні операції на ці зони, якщо це передбачено в угоді. При цьому, вони можуть бути створені та запроваджені також в мирний час.

Відповідно до принципу 5 Резолюції «Захист навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами» вказано, що необхідний «захист довкілля корінних народів. Держави, міжнародні організації та інші відповідні суб'єкти у разі збройного конфлікту повинні вживати належних заходів для захисту довкілля на землях та територіях, які населяють або зазвичай використовують корінні народи» [213, п. 5]. Корінні народи є окремими соціальними та культурними групами, які мають колективні спадкові зв'язки із землями, на яких вони живуть. Земля та природні ресурси, від яких вони залежать, нерозривно пов'язані із їх самобутністю, культурою, засобами існування, а також із їх фізичним і духовним благополуччям. Багато корінних народів зберігають свою мову, відмінну від офіційної мови країни, в якій вони проживають [215]. Землі та території, які населяють корінні народи, потребують захисту під час збройного конфлікту, оскільки вони відіграють роль у збереженні біологічного різноманіття.

Наступним важливим твердженням є те, що «державам та міжнародним організаціям варто включати положення про захист довкілля у зв'язку із збройним конфліктом до угод щодо присутності військових сил. У таких положеннях необхідно передбачати заходи щодо запобігання, пом'якшення та усунення шкоди довкіллю» [213, п. 6].

Важливим є аспект стосовно «відповідальності держав та приватних суб'єктів під їх юрисдикцією. Міжнародно-протиправне діяння держави у зв'язку

із збройним конфліктом, що завдає шкоди довкіллю, тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави, яка зобов'язана надати повне відшкодування за такі збитки, включаючи збитки довкіллю» [213, п. 9]. З огляду на те, що потенційно створена П'ята Женевська конвенція буде міжнародним договором, в якому можуть бути закріплені норми міжнародного гуманітарного права щодо гуманного ставлення до довкілля під час збройних конфліктів, детальне положення щодо відповідальності має міститися у джерелах права міжнародної відповідальності та міжнародного кримінального права, але у загальному вигляді деякі статті потенційної конвенції могли бути присвячені опису того факту, що міжнародно-протиправне діяння держави, що завдає шкоди довкіллю, під час збройного конфлікту тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави у вигляді репарацій.

Рекомендовано додати положення щодо належної «обачності з боку господарських товариств, а саме визначити, що державам необхідно вживати належних заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб господарські товариства, що здійснюють діяльність на їх території, виявляли належну обачність щодо захисту довкілля» [213, п. 10]. Також важливо охарактеризувати загальний захист довкілля під час збройного конфлікту, до якого входить «забезпечення повагою та захистом довкілля згідно із міжнародним гуманітарним правом. Відповідно до міжнародного права, рекомендовано виявляти турботу про захист довкілля від масштабної, довготривалої та серйозної шкоди» [213, п. 13]. В національному законодавстві деяких країн, для прикладу, в Україні в ст. 12 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначені «обов'язки громадян у галузі охорони довкілля, серед них а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище» [216, ст. 12].

Але подібні зобов'язання існують в мирний час, необхідно, щоб комерційні підприємства виключити нанесення шкоди довкіллю внаслідок своєї діяльності під час збройного конфлікту також.

Ми не можемо повністю погодитися із таким описом шкоди довкіллю, що міститься в резолюції, тому що подібне трактування передбачає занадто високий поріг для відповідальності, що пояснюється відсутністю альтернативи в описі ознак завданої шкоди довкіллю. На наш погляд, доречніше говорити про альтернативу в описі шкоди і зазначити, що така шкода може бути масштабною, довготривалою або серйозною.

Окремо необхідно виділити положення, які застосовуються в ситуаціях окупації. «Загальні зобов'язання держави, яка окупує, щодо захисту довкілля полягають в такому: держава, яка окупує, поважає та захищає довкілля окупованої території відповідно до застосованих норм міжнародного права. Ця держава вживає належних заходів для запобігання заподіяння значної шкоди довкіллю окупованої території, включаючи й ту шкоду, яка може бути завдана здоров'ю та благополуччю осіб, що користуються захистом на окупованій території чи іншим чином порушити їхні права. Також ця держава має поважати право та інститути окупованої території, що стосуються захисту довкілля, та може вносити зміни в них лише в межах, передбачених правом збройних конфліктів» [213, п. 19]. Відповідно до ст. 42 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 «територія вважається окупованою, коли вона фактично перебуває під владою ворожої армії. Окупація поширюється лише на територію, на якій така влада встановлена і може здійснюватися» [218, ст. 42]. Загальна ст. 2 ЖК «застосовується до будь-якої території, окупованої під час збройного конфлікту» [116, ст. 2]. Законність будь-якої конкретної окупації регулює *jus ad bellum*, центром якого є Статут ООН. Як тільки виникає ситуація, яка фактично є окупацією, натомість застосовується *jus in bello*, тобто міжнародне гуманітарне право, незалежно від того, чи вважається окупація законною чи ні. Отже, для

застосування *jus in bello* не має значення, чи окупація отримала схвалення Ради Безпеки, яка її мета і чи дійсно вона називається «вторгненням», «визволенням» або «окупацією». Оскільки *jus in bello* насамперед мотивований гуманітарними міркуваннями, його застосування визначають лише фактами на місцях.

«Положення загального характеру щодо захисту довкілля під час збройного конфлікту» [209], базуючись на нормі 43 кодифікації міжнародного звичаєвого гуманітарного права МКЧХ «Навколишнє природне середовище», мають містити інформацію про те, що заподіяння шкоди довкіллю як репресалій заборонено. Важливо зазначити, що ніяка частина довкілля не може стати об'єктом нападу, за винятком випадків, коли вона є військовим об'єктом. Таке положення ґрунтується на проведенні різниці між цивільними та військовими об'єктами у міжнародному гуманітарному праві.

Відповідно до ст. 52 Протоколу I також проводиться «розмежування військових та цивільних об'єктів» [120, ст. 52]. Громадянські об'єкти перебувають під захистом, і об'єктом нападу можуть бути лише військові об'єкти. Корисно, на нашу думку, під час створення тексту П'ятої Женевської конвенції було б звернутися до зазначених вище Керівних настанов щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів МКЧХ. У правилі 5 цих настанов вказано на «принцип відрізнєння цивільних об'єктів від військових» [219, п. 5].

Наступним важливим положенням є «заборона невибіркових нападів», яке міститься в правилі 6 Керівних настанов захисту довкілля під час збройних конфліктів МКЧХ. «Невибіркові напади заборонені. Невибіркові напади це ті:

- 1) які не спрямовані на конкретну військову ціль;
- 2) які використовують такі методи або засоби ведення бою, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль» [219, п. 6].

Отже, в кожному такому випадку напади мають характер удару по військових цілях і цивільних особах або цивільних об'єктах, включаючи довкілля також. Згідно із ст. 51(4) Протоколу I «загальна заборона невибіркових нападів являє собою реалізацію принципу розрізнєння» [120, ст. 51], тобто захист, поширений цим правилом на довкілля, таким чином, впливає з цивільного

характеру довкілля. Дотримання цього правила найкраще забезпечується, коли збройні сили країн-учасниць збройного конфлікту обізнані в правилах ведення бойових дій та оснащені такою зброєю, яка може бути ефективно спрямована на конкретні військові цілі.

Важливо зазначити положення стосовно заборони щодо об'єктів, «які необхідні для виживання цивільного населення» [219 п. 10]. У вказаному твердженні є пряме посилання на довкілля. Схоже правило є загальним і було встановлено як норма 54 кодифікації міжнародного звичаєвого гуманітарного права МКЧХ «Навколишнє природне середовище» від 2005 р., що застосовується як у міжнародних, так і у неміжнародних збройних конфліктах [220]. Ця норма базується на зобов'язаннях, викладених у ст. 54(2) Протоколу I [120, ст. 54] та ст. 14 Протоколу II [73, ст. 14]. Ці положення ґрунтуються на принципі заборони спричинення голоду для цивільного населення.

У Протоколі III до Конвенції про конкретні види звичайної зброї вказано, що «забороняється перетворювати ліси або інші види рослинного покриття на об'єкт нападу із застосуванням запальної зброї, за винятком випадків, коли такі природні елементи використовуються для того, щоб укрити, приховати чи замаскувати комбатантів чи інші військові об'єкти, чи коли вони самі є військовими об'єктами» [221, с. 183].

«Зважаючи на те, що довкілля є додатковим об'єктом міжнародних воєнних злочинів, на нашу думку, доцільно у П'ятій Женевській конвенції про захист довкілля під час війни приділити увагу конкретним видам шкоди, які можуть бути нанесені довкіллю». Так, у ст. 2 Конвенції ENMOD уточняється, що «входить до динаміки, складу або структури Землі, зокрема це біота, літосфера, гідросфера, атмосфера або космічний простір» [117, ст. 2]. Отже, шкода під час збройного конфлікту може бути нанесена будь-якій складовій природного середовища.

Таким чином, на нашу думку, доречно додати положення, які б передбачали захист довкілля від:

- 1) руйнування або деградації водного середовища, його флори та фауни;
- 2) руйнування або деградації сухопутного простору, його флори та фауни;

- 3) забруднення атмосфери;
- 4) забруднення космічного простору;
- 5) деструктивної зміни клімату тощо.

Кожен із вище перелічених пунктів потребує більш детальної характеристики. По-перше, вивчаючи питання захисту водного середовища, його флори та фауни від руйнування та деградації під час збройних конфліктів, першочергово треба розглянути з чого складається водне середовище. Як стверджує Д.А. Коен у статті під назвою «Способи ведення війни та розвиток стандартів захисту довкілля згідно із міжнародним гуманітарним правом» «довкілля у широкому значенні загалом можна назвати «сукупністю всіх природних компонентів, складових світової екосистеми» [222, с. 491]. Отже, і водному середовищу притаманний комплексний характер.

Звісно, що воно охоплює річки, озера та інші об'єкти, що належать до внутрішніх вод держави. Але до нього належить ще й морський простір, який має більш складний правовий режим. Згідно з визначенням Міжнародного органу з морського дна, «морське середовище включає в себе фізичні, хімічні, геологічні та біологічні компоненти, умови та фактори, які взаємодіють та визначають продуктивність, становище, стан та якість морської екосистеми, води морів і океанів та повітряний простір над ними, а також дно морів і океанів та його надра» [223, с. 240]. Подібне визначення свідчить про комплексну природу морського середовища, це весь обсяг океанських вод, включаючи їхні фізичні та хімічні компоненти, мінеральні та живі ресурси, морські екосистеми та екологічні комплекси, у тому числі різноманітні види морських організмів.

«Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН з морського права забруднення морського середовища означає привнесення людиною, прямо чи опосередковано, речовин чи енергії в морське середовище, включаючи естуарій, що призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності на морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку» [224, ст. 1].

Як наслідок, таке широке визначення відображає розуміння та усвідомлення міжнародного співтовариства, що природоохоронну діяльність необхідно поширювати на різні ситуації, включаючи і збройні конфлікти також.

Роуч Д.Є. наголошує на застосуванні принципу обережності до морського середовища. Враховуючи незворотність і непередбачуваність забруднення морського середовища, тлумачення принципу обережності в міжнародному праві вимагає, щоб держави перед будь-яким застосуванням сили надавали оцінку впливу на довкілля зброї, засобів і методів ведення війни, включаючи хімічні компоненти, сферу дії зброї, а також управління небезпечними відходами, які необхідно викидати до, під час і після застосування сили. Атомні кораблі у випадку аварії є небезпекою щодо забруднення морського середовища. У наш час не лише кількість військових кораблів, таких як підводні човни, а й кількість цивільних кораблів з атомними двигунами зростає. Як наслідок, «збройні конфлікти на морі, із застосуванням сили проти ядерних військових кораблів цілком можливі. У випадку якщо такі кораблі піддаються атаці і радіоактивна речовина витікає або тоне, навколишнє морське середовище може бути надзвичайно забрудненим, і морський харчовий ланцюг може серйозно постраждати. Міжнародне гуманітарне право не містить спеціальних правил щодо військових кораблів з ядерною установкою, так само не існує й спеціальних правил щодо цивільних суден з атомною установкою» [223, с. 240].

Необхідно звернути увагу на руйнування або деградацію наземної фауни та флори, оскільки шкода для довкілля під час збройного конфлікту завжди досить масштабна та від вибухів снарядів і бомб порушується рельєф, значні масиви ріллі виводяться з ладу, руйнуються і просідають ґрунти, відбуваються підтоплення ділянок, знищується природне довкілля окремих популяцій. Ґрунти, що розміщені на територіях, де ведуть активні бойові дії, страждають від масового забруднення пально-мастильними матеріалами. Для мети нашого дослідження наземна територія включатиме також надра.

Розповсюдженим забрудненням в таких ситуаціях є металеві уламки від снарядів та мін. Для підвищення броньованої спроможності деяких боєприпасів

використовують уран, внаслідок такого використання уран також стає елементом забруднення ґрунтів. Тому такі ґрунти ще довгі роки можуть бути непригідними для розвитку флори на них. Внаслідок влучення ворожих снарядів зростає великий ризик лісових пожеж. Оскільки оперативно погасити спалах під час бойових дій досить складно, тому такі пожежі можуть неконтрольно поширюватись та знищувати значні ділянки лісової екосистеми. Тому положення щодо захисту флори в П'ятій Женевській конвенції, могли б стосуватися положень щодо захисту ґрунтів, лісів, степових угідь, заповідних територій.

Під загрозою знищення перебувають близько 200 територій земель Смарагдової мережі. Це природоохоронні території, визначені Конвенцією про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979. Метою вказаної конвенції є «охорона дикої флори та фауни і їхніх природних середовищ існування, особливо тих видів і середовищ існування, охорона яких вимагає співробітництва декількох держав, а також сприяння такому співробітництву. Особливу увагу приділяють видам, яким загрожує зникнення, та вразливим видам, включаючи мігруючі види, яким загрожує зникнення і які є вразливими. Вказано, що дика флора та фауна є природною спадщиною непересічної естетичної, наукової, культурної, рекреаційної та економічної цінності, яку необхідно зберегти і передати прийдешнім поколінням» [225, ст. 1].

У такому випадку, очевидно, що положення щодо фауни повинні містити захист від руйнування та деградації під час збройних конфліктів. З огляду на Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979, у П'ятій Женевській конвенції особливу увагу необхідно приділити вразливим видам тварин та тим, яким загрожує зникнення.

Варто зазначити, що важливим є питання щодо забруднення атмосфери. Загалом, забруднення атмосфери є проблемним питанням в доктрині міжнародного права, вирішення якого хвилює велику кількість держав у мирний час, наявність збройного конфлікту збільшує ризик подальшого розвитку забруднення атмосфери, тож ця проблема не може залишитись осторонь запропонованої нами конвенції. Так, вперше Комісія ООН з міжнародного права

включила у свою програму роботи тему «Охорона атмосфери» на своїй шістдесят п'ятій сесії у 2010 р. На третій доповіді про охорону атмосфери було розглянуто низку ключових аспектів, а саме обов'язки держав щодо запобігання атмосферному забрудненню та зменшення ризику атмосферної деградації, вимоги щодо належної обачності та оцінки екологічного впливу. Крім того, спеціальний доповідач Сінъя Мурасе досліджував питання «щодо стійкого та справедливого використання атмосфери, а також правові межі деяких видів діяльності, спрямованих на навмисну зміну атмосфери. Також спеціальний доповідач запропонував проекти Керівних положень щодо обов'язків держав охороняти атмосферу, оцінки екологічного впливу, сталого використання атмосфери, справедливого використання атмосфери та геоінженерії» [226, с. 333].

Звичайно, існує велика ймовірність того, що внаслідок бойових дій може бути нанесена шкода довкіллю в частині забруднення атмосфери. Прикладом слугує обстріл Авдіївського коксохімічного заводу. 13 березня 2022 року Офіс Генерального прокурора України повідомив про те, що «бойові дії поблизу коксохімічних підприємств України загрожують екологічною катастрофою. На Донеччині п'ять снарядів із реактивної системи залпового вогню «Град» потрапили на територію Авдіївського коксохімічного заводу. Генеральний директор Центру екології та розвитку Владислав Антипов заявив, що бойові дії поблизу коксохімічних підприємств України загрожують екологічною катастрофою Грузії, Туреччини, Молдови, Румунії, Болгарії через ризик потрапляння в атмосферне повітря коксового газу» [227].

Серйозні негативні наслідки для атмосфери в мирний час зумовлені переважно діяльністю фізичних та юридичних осіб. «У ході збройного конфлікту зазвичай такі негативні наслідки, спричинені переважно державами або неурядовими угрупованнями, які є сторонами збройного конфлікту. В екологічному праві існує принцип запобігання, який ґрунтується на концепції належної обачності. У зв'язку із цим принципом держави повинні домагатися того, щоб діяльність, що здійснюється в рамках їхньої юрисдикції або під їх контролем, не призводила до серйозних негативних наслідків шкоди» [226, с. 10].

Як наслідок, положення щодо захисту атмосфери від забруднення можуть стосуватися заборони таких дій як: пошкодження хімічних заводів, атомних електростанцій тощо, які не є військовими об'єктами.

Космічний простір також потребує захист від забруднення. Хоча його зараховують до міжнародних територій, наслідки діяльності держав у космосі важливі для всього довкілля. Космос можна розглядати як демілітаризований простір, посилаючись на ст. 4 Договору про принципи діяльності держав щодо дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1966 р., яка встановлює, що «держави-учасниці Договору зобов'язуються не виводити на орбіту навколо Землі будь-які об'єкти з ядерною зброєю або будь-якими іншими видами зброї масового знищення, не встановлювати таку зброю на небесних тілах і не розмішати таку зброю в космічному просторі будь-яким іншим чином. Місяць та інші небесні тіла використовуються всіма державами-учасницями Договору виключно з мирною метою. Забороняється створення на небесних тілах військових баз, споруд та укріплень, випробування будь-яких типів зброї та проведення військових маневрів...» [228, ст. 4]. Проте фактично космос може також використовуватись з воєнною метою, зокрема, для «враження супутників ракетами із Землі, в результаті чого піднімається велика хмара космічного сміття» [229]. Більш детально питання міжнародно-правового режиму космічного простору досліджено у роботі Нігреєвої О.О., яка аналізує його у контексті *global commons* [230, с. 26]. Для нашого дослідження важливим є усвідомлення того, що якщо космічний простір буде забруднюватися, то, як наслідок будуть страждати й інші елементи довкілля, такі як атмосфера, водний простір тощо. Тому космос також потребує захисту від забруднення під час збройних конфліктів.

Одним із вагомих положень щодо шкоди довкіллю, які необхідно зазначити у контексті прийняття П'ятої Женевської конвенції, є деструктивна зміна клімату, що спричинена в наслідок збройного конфлікту. В Рамковій конвенції ООН про зміну клімату від 09.05.1992 вказано, що «зміна клімату Землі і її несприятливі наслідки є предметом спільного занепокоєння людства». Звичайно,

у вказаній Конвенції немає жодного зв'язку деструктивної зміни клімату із збройними конфліктами, але є вказівка на те, що в «результаті людської діяльності відбулося істотне збільшення концентрації парникових газів в атмосфері, що таке збільшення посилює природний парниковий ефект і що це призведе, в середньому, до додаткового потепління поверхні і атмосфери Землі і може несприятливо вплинути на природні екосистеми і людство». В цій конвенції підкреслено «занепокоєння щодо глобальних викидів парникових газів, найбільша частка яких припадає на розвинуті країни, рівень викидів на душу населення

в країнах, які розвиваються, ще порівняно низький, а частка глобальних викидів, що здійснюються в країнах, які розвиваються, буде зростати відповідно до задоволення їх соціальних потреб і потреб у сфері» [231]. Наведений перелік факторів, які впливають на зміну клімату не є вичерпним. Наслідком забруднення атмосфери в глобальних масштабах під час збройного конфлікту може бути зміна клімату. Цілком зрозуміло, що подібне питання потребує детального дослідження, яке виходить за рамки нашого дисертаційного дослідження, але, на нашу думку, в П'ятій Женевській Конвенції положення щодо такої глобальної проблеми має займати певне місце, оскільки теоретично збройний конфлікт може сприяти розвитку таких змін. Термін «зміна клімату» міститься у ст. 1 Рамкової конвенції ООН про зміну клімату і означає «зміну клімату, яка прямо або непрямо обумовлену діяльністю людини, породжує зміни у складі глобальної атмосфери і накладається на природне коливання клімату, що спостерігаються протягом порівняльних періодів часу» [231, ст. 1].

Наслідки збройних конфліктів можуть породжувати зміни у складі глобальної атмосфери шляхом її забруднення хімічними сполуками, які є у боєприпасах, пошкодження небезпечних об'єктів, зокрема унаслідок пожеж на нафтобазах. Наприклад, «3 березня 2022 року у Чернігові під час обстрілу на території ДП «Комбінат Астра» снаряд влучив у нафтобазу» [232]. Внаслідок цього спалахнула «резервуарна група в 3000 кубічних метрів дизпалива. Під час пожежі сажа та продукти горіння потрапляли до атмосфери. Кількість подібних

пожеж численна, тож існує вірогідність того, що глобальна атмосфера може змінювати свій склад. Нагадаємо, що відповідно до Статуту ООН держави мають суверенне право використовувати свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі довкілля і розвитку і несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у рамках їхньої юрисдикції або контролю не завдавала шкоди довкіллю інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції» [233].

Перелік розглянутих вище видів шкоди, яка може бути спричинена довкіллю під час збройних конфліктів, не є вичерпним, але охоплює найбільш значущі ситуації.

Як показує практика та статистика зростання шкоди довкіллю внаслідок збройних конфліктів, наявність спеціального документу, який би містив правила поведінки щодо довкілля під час війни була б незайвою. На нашу думку, зміст конвенції міг би охоплювати такі питання:

а) сфера застосування положень – захист довкілля саме під час збройного конфлікту;

б) захист довкілля як в умовах міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру;

в) характеристика зон, що охороняються та мають велике екологічне і культурне значення;

г) рекомендації державам щодо прийняття належних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші комерційні підприємства, які здійснюють діяльність на їх території, виявляли належну обачність щодо захисту довкілля, коли вони діють у районі збройного конфлікту;

д) заборону заподіяння шкоди довкіллю у результаті репресалій;

е) питання охорони довкілля в ситуаціях окупації;

є) питання, що належать до відновлення та захисту довкілля, якому була завдана шкода внаслідок конфлікту.

Отже, на наш погляд, необхідно прийняти П'яту Женевську конвенцію про захист довкілля під час війни, яка б містила положення щодо захисту

навколишнього середовища як під час міжнародного збройного конфлікту, так й під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Прийняття цієї конвенції необхідне ще й тому, що її можна використовувати для вдосконалення норм міжнародного кримінального права, для їх тлумачення та більшої деталізації зобов'язань держав щодо захисту довкілля.

3.2. Вдосконалення положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду щодо притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля

Час від часу потрібно встановлювати «нові норми та стандарти», щоб реагувати на сучасні загрози, які виникають внаслідок руйнівної діяльності людей та протидіяти їй, особливо, коли шкода стосується довкілля. Міжнародний Суд ООН 24.09.1997 виніс рішення у справі щодо проєкту Габчіково-Надьямарош, в рамках якого висловився також щодо питань стосовно довкілля та концепції сталого розвитку: «Протягом століть людство з економічних та інших причин постійно втручалося в природу. У минулому це часто робилося без урахування впливу на довкілля. Завдяки новим науковим висновкам і зростаючому усвідомленню ризиків для людства, як для нинішнього, так й для майбутніх поколінь, здійснення таких втручань були необдуманими. Тому було розроблено нові норми і стандарти, викладені у великій кількості документів протягом останніх двох десятиліть. Такі нові норми необхідно враховувати, і таким новим стандартам надавати належну вагу не тільки тоді, коли держави розпочинають нові види діяльності, а й при продовженні діяльності, розпочатої в минулому» [234, с. 75].

Тим часом, під час розробки багатосторонніх екологічних угод, не приділяли значної уваги впливу на довкілля під час ведення збройного конфлікту. Вчений М.А. Драмбл стверджує, що останнім часом в «джерелах міжнародного гуманітарного права все більше уваги приділяють наслідкам збройних конфліктів, але все ще міжнародне співтовариство не створило ефективного правового регулювання щодо притягнення до кримінальної відповідальності за МВЗПД» [235, с. 123], в результаті чого взаємодія між

веденням збройного конфлікту та доквіллям є недостатньо вивченою. У контексті цього дослідження часто згадано ст. 8(2)(b)(iv) РС, оскільки це єдине положення РС, яке прямо посилається на нанесену шкоду доквіллю під час збройного конфлікту як на міжнародний воєнний злочин.

Тим не менш, за думкою С. Фріленда ст. 8(b)(2)(iv) РС і, власне, РС в цілому, не виконують тієї ролі, яку вони повинні виконувати стосовно захисту доквілля під час збройного конфлікту, і як стверджує автор, нездатні виконувати це в його нинішньому вигляді. Хоча у програмному документі Прокурора МКС від 2016 р., зазначено, що МКС «приділятиме особливу увагу переслідуванню за РС злочинам, які призводять до руйнування доквілля», чинна законодавча база не забезпечує достатнього захисту доквілля під час збройного конфлікту і, як наслідок, підводить людство у цьому питанні [236].

Ми погоджуємось із думкою вченого С. Фріленда і, з огляду на те, що РС був остаточно прийнятий 24 роки тому, а МКС почав діяти 20 років тому, ми вважаємо, що за останні роки вимоги щодо індивідуальної кримінальної відповідальності розширилися, і наразі доцільно переглянути більш детально питання умисного нанесення шкоди доквіллю під час збройного конфлікту.

З цього приводу, цікавою видається точка зору зазначеного вченого, який пропонує прийняти «ст. 8 ter РС «Злочини проти доквілля», яка б включала таке: для мети цього статуту «злочини проти доквілля» означають застосування, в контексті збройного конфлікту та пов'язаного із ним, методів або засобів ведення війни з наміром завдати масштабної, довготривалої або серйозної шкоди доквіллю. Фріленд С. наполягає, що у зв'язку із запропонованою новою ст. РС 8 ter «Злочини проти доквілля» до РС необхідні такі поправки: поправка до ст. 5(1) РС МКС: «Юрисдикція Суду обмежується найбільш серйозними злочинами, які викликають занепокоєння міжнародного співтовариства в цілому. Суд має юрисдикцію відповідно до цього Статуту щодо таких злочинів: (a) злочин геноциду; (b) злочини проти людства; (c) воєнні злочини; (d) злочин агресії; (e) злочини проти доквілля» [237, с. 289].

Ми не можемо цілком погодитися із такою позицією вченого, оскільки створення додаткової статті у РС ускладнить вже наявний «високий поріг» притягнення винних осіб до відповідальності за МВЗПД та вимагатиме значних додаткових зусиль, аби вмовити держави піти на внесення таких радикальних змін, що, скоріше за все, потребуватиме значного часу. Виявляється логічним структуроване розміщення видів міжнародних воєнних злочинів в межах однієї ст. 8 РС. Як наслідок кожен із видів міжнародних воєнних злочинів має рівнозначну цінність, тому виокремлення лише одного із видів міжнародних воєнних злочинів, а саме МВЗПД, в окрему статтю порушує рівнозначність, однакову цінність всіх міжнародних воєнних злочинів та зацікавленість у їх переслідуванні міжнародної спільноти. Звичайно, характеристики та опису МВЗПД необхідно приділити більше місця в ст. 8 РС, порівняно з нинішньою інтерпретацією цього виду міжнародного злочину, а саме, на нашу думку, доцільно було б доповнити ст. 8 РС в тих частинах, в яких мова йде як про міжнародний збройний конфлікт, так і про збройний конфлікт неміжнародного характеру положеннями про притягнення до відповідальності за вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довікілью. Цим самим з'явилась би можливість вдосконалити склад МВЗПД, що передбачений в РС. На поясненні цього підходу ми зосередимося нижче.

Завдяки комплексній дії таких джерел міжнародного кримінального та міжнародного гуманітарного права, як П'ята Женевська конвенція про захист довікілья під час війни, рекомендації про ухвалення якої ми розглядали раніше, РС, «Елементи злочинів», що передбачені в РС, як здається, можливо було б повноцінно описати та уточнити всі елементи складу МВЗПД для того, щоб притягнення до відповідальності винних осіб стало реалією.

Як вже було зазначено, С. Фріленд пропонує на одному рівні із злочинами проти людства, міжнародними воєнними злочинами, злочинами агресії виокремити злочини проти довікілья [237, с. 289]. У разі прийняття такої позиції міжнародним співтовариством щодо МВЗПД постало б проблемне питання щодо

того, до якої групи їх потрібно було б зарахувати. Наразі МВЗПД є видом міжнародних воєнних злочинів і не можуть бути продубльовані у групі «Злочини проти довкілля», оскільки їх об'єктом є правила ведення війни. Варто зазначити, що С. Фріленд, пропонуючи створити окремий вид міжнародних злочинів проти довкілля, зараховує до подібних злочинів також екоцид. У цьому зв'язку для повноцінного дослідження МВЗПД і обґрунтування внесення змін до РС необхідно розглянути також зазначену вище пропозицію.

У цьому зв'язку варто зазначити, що пропозиція Фріланда не є унікальною. Так, у 2021 р. було оголошено про нове юридичне визначення терміну екоцид після того, як «група незалежних експертів на замовлення Фонду «Стоп екоцид» розробила визначення з тією метою, щоб у перспективі такий злочин міг входити до РС. На їхню думку, подібний «вид міжнародного злочину міг би підпадати під юрисдикцію МКС. Ці експерти визначають екоцид як вчинення незаконних чи свавільних дій із усвідомленням значної ймовірності того, що ці дії спричинять серйозну, масштабну або довготривалу шкоду навколишньому середовищу» [238].

Також варто відмітити, що ще у 2016 р. МКС заявив, що «також братиме до уваги злочини, пов'язані з руйнуванням довкілля, експлуатацією природних ресурсів, незаконним відчуженням землі тощо, але в контексті злочинів проти людяності». Дійсно, екоцид можливо розглядати як один із видів злочинів проти людяності, оскільки навмисне знищення середовища проживання або доступу до чистої води чи їжі у значних масштабах може, за певних обставин, являти собою порушення фундаментальних прав людини в межах цільової групи, як, можливо, і деякі інші акти нанесення шкоди довкіллю. Такі середовища проживання вказані в Директиві Ради Європи 92/43/ЕЕС від 21.05.1992 «Про збереження природних типів оселищ та видів природної фауни й флори» [183, ст. 1].

Важливою ознакою злочинів проти людяності для виявлення зв'язку цього виду міжнародних злочинів із «умисним нанесенням шкоди довкіллю є характерний свідомий напад на будь-яких цивільних осіб» [30 ст. 7]. Тобто для вчинення злочину проти людяності необхідно продемонструвати, що цивільне

населення є «жертвою» або «основним об'єктом» такого свідомого нападу [239, с. 91]. Справді, «статус жертви як цивільної особи» є однією із характерних ознак злочинів проти людяності [166, п. 107]. Хоча умисне нанесення шкоди довкіллю під час збройного конфлікту часто розглядають як спосіб заподіяння шкоди певним групам населення, але саме із цієї причини положення статей РС, які стосуються злочинів проти людяності, не можна застосовувати до МВЗПД, тому що довкілля в такій ситуації виступає способом, а не об'єктом злочину проти людяності, на відміну від цивільного населення, яке є основним об'єктом у більшості злочинів проти людяності.

Отже, відповідь на питання чи потрібно доповнити РС новим складом злочину екоциду та до якого виду міжнародних злочинів віднести стає більш зрозумілою. Так, дійсно потрібно розглянути варіант віднесення екоциду до міжнародних злочинів проти людяності та, відповідно, доповнити ст. 7 (1) пунктом (к) РС, який би містив положення щодо екоциду та, перш за все, його визначення. Оскільки злочин екоциду виходить за рамки цього дисертаційного дослідження і беремо його до уваги лише для того, щоб зрозуміти та виокремити місце МВЗПД в міжнародному кримінальному праві, то ми не намагатимемося надати пропозиції щодо самого поняття екоциду у РС.

Звернемося до розгляду змін, які ми пропонуємо внести до РС стосовно МВЗПД. Положення у ст. 8(2)(b) РС, що є предметом дослідження, виглядають таким чином:

«... 2. Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає: ...b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь: ... iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою; ... e) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних

конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь: ... » [30, ст. 8]. Враховуючи те, що текст має такий вигляд, ми будемо розглядати послідовно кожну характеристику, яку ми вважаємо за необхідне змінити.

По-перше, як вже обговорювали в попередніх розділах, у доктрині міжнародного кримінального права існує два види збройних конфліктів: міжнародний збройний конфлікт та збройний конфлікт неміжнародного характеру. Кожен із вказаних видів збройних конфліктів визначено у ЖК та протоколах до них. У ст. 8 РС пункт (b) присвячений серйозним порушенням законів і звичаїв, які здійснюються під час міжнародних збройних конфліктів, натомість у пункті (e) ст. 8 РС йдеться про серйозні порушення законів і звичаїв, які здійснюються під час збройних конфліктів неміжнародного значення. На додаток до положень Женевських конвенцій та протоколів до них, важливо враховувати, що МТКЮ розглянув та роз'яснив відмінність між цими видами збройних конфліктів, розглядаючи справу від 07.05.1997 № IT-94-1-T «Прокурор проти Душка Тадича» [240].

Той факт, що згідно з міжнародним кримінальним правом існує два види збройних конфліктів, призвів до формування двох режимів регулювання, що в рамках *jus in bello* істотно різні. Коли у 1949 р. ЖК були «оновлені» укладанням двох Додаткових протоколів 1977 р., постала велика розбіжність у кількості положень, зазначених у кожному із цих міжнародних документів. Протокол I, який стосується міжнародних збройних конфліктів, складається з понад 100 статей, деякі з яких є досить детальними та «радикальними», натомість Протокол II, що стосується виключно неміжнародних збройних конфліктів, є набагато скромнішим: 28 статей, з яких лише 18 є предметними за змістом.

Хоча, звичайно, кількість положень не обов'язково вказує на зміст договору, проаналізувавши два вказаних протоколи, стає зрозумілим, що є багато питань, які не розглядалися у зв'язку з внутрішніми збройними конфліктами. Ця нормативна прогалина також відображена у регламентації міжнародних воєнних злочинів в РС, які стосуються шкоди довкіллю. Як обговорювалося у розділі 2, діяння, зазначені в ст. 8(2)(b)(iv) РС, заборонені лише в контексті міжнародного збройного конфлікту

[30, ст. 8]. Проте, як відзначає А. Кассезе, «збройні конфлікти все більше мають «внутрішній» характер, оскільки, за деякими очевидними винятками, природа війни значною мірою відійшла від традиційних конфліктів держави проти держави. Вчений говорить про сучасну тенденцію до розвитку єдиного зводу законів щодо регулювання правил та законів під час збройних конфліктів» [163, с. 64]. До останніх подій в Україні, як зазначав Б.Р. Фарлі, «шкода докільно під час збройного конфлікту неміжнародного характеру зустрічалася набагато більше, ніж шкода завдана докільно під час міжнародного збройного конфлікту» [241, с. 186].

Вчені-біологи охорони довкілля дійшли висновку, що «понад 80 % усіх великих збройних конфліктів у період з 1950 по 2000 роки відбувалися безпосередньо в гарячих точках біорізноманіття, а за даними Програми ООН з навколишнього середовища, принаймні 40 % неміжнародних збройних конфліктів у період з 1950 років пов'язані з природними ресурсами. Водночас країни, що переживають конфлікти, часто перебувають у стані боротьби зі зміною клімату: з 25 країн, найбільш вразливих до зміни клімату та найменш готових до адаптації, 14 охоплені конфліктами» [242].

Наведемо декілька прикладів завданої шкоди довкіллю під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. «В Іраці в районі Синджар в селах колодязі були залиті нафтою, засипані щебнем чи іншими сторонніми предметами» [242, с. 6]. «В Сирії були вирублені основні лісові масиви розташовані на заході країни. Вони сильно постраждали протягом 2011–2023 років. Відбувалася вирубка дерев для виробництва дров і деревного вугілля, а також були присутні часті лісові пожежі та навмисне знищення лісів, в яких розміщувалися військові» [243, с. 8]. Під час збройного конфлікту постраждала також Колумбія, в якій «відбулася незаконна вирубка лісу, захоплення землі та незаконний видобуток золота, а також тривале вирощування коки [243, с. 12], і таких прикладів дуже багато.

Згідно зі звичаєвим міжнародним правом, непропорційна шкода цивільним особам або цивільним об'єктам є «також злочином у неміжнародному збройному конфлікті» [244, с. 494]. Схоже положення міститься в багатьох документах міжнародного гуманітарного права, які також стосуються неміжнародних збройних

конфліктів, наприклад, в Меморандумі про взаєморозуміння щодо застосування МГП між Хорватією та Соціалістичною Федеративною Республікою Югославією [245], в Угоді про застосування МГП між сторонами конфлікту в Боснії та Герцеговині [246].

Крім того, у багатьох держав у національному кримінальному праві міститься положення, яке передбачає кримінальну відповідальність за умисне заподіяння «масштабної, довготривалої та серйозної шкоди довкіллю» під час будь-якого збройного конфлікту. Такими країнами є: Вірменія, Азербайджан, Боснія та Герцеговина, Колумбія, Хорватія, Іспанія тощо. Також більшість офіційних заяв із засудженням шкоди довкіллю під час збройних конфліктів мають загальний характер і, здається, не обмежуються міжнародними збройними конфліктами.

Отже, необхідний зв'язок лише з міжнародним збройним конфліктом означає, що, за подібну умисну шкоду довкіллю, винна особа, швидше за все, уникне кримінальної відповідальності. Крім того, певні форми серйозної, масштабної, довготривалої шкоди довкіллю, навіть якщо вони відбуваються в межах збройного конфлікту неміжнародного характеру, цілком можуть вплинути на довкілля країн за межами цих конкретних кордонів, оскільки екологічна шкода та її наслідки необов'язково будуть обмежуватися територією, де спочатку відбулися збройні дії. Наприклад, отруєння водних шляхів під час збройного конфлікту неміжнародного характеру може не обмежуватися територією однієї країни, на території якої ведуться подібні дії.

Отже, ми вважаємо, що не варто оминати увагою той факт, що шкода завдана довкіллю унаслідок збройного конфлікту неміжнародного характеру не менш важлива аніж та, що виникла під час міжнародного збройного конфлікту, і тому є необхідність у закріпленні цього положення в ст. 8(2)(e) РС. Ми не пропонуємо вносити зміни у п. 2(c), адже він містить тільки грубі порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій.

Наступною характеристикою, яку ми вважаємо доцільно розглянути на предмет необхідності внесення змін, це положення РС щодо суб'єктивної сторони МВЗПД. Зважаючи на те, що нанесену шкоду довкіллю під час збройного

конфлікту ми розглядаємо в дисертаційному дослідженні не з точки зору захисту довкілля у міжнародному праві навколишнього середовища, а з точки зору міжнародного кримінального права, це породжує необхідність розробки відповідних ефективних інструментів щодо удосконалення РС. Наслідком цього може стати більш ефективне притягнення до кримінальної відповідальності за дії, які представляють собою злочинну поведінку, на відміну від санкцій міжнародного права навколишнього середовища, які можуть носити більш загальний характер та, наприклад, передбачати відповідальність за правомірну діяльність.

У зв'язку з тим, що форма вини є складовою частиною суб'єктивної сторони складу МВЗПД, доцільно приділити їй особливу увагу. «Загалом, у міжнародному кримінальному праві необережність як форма вини – явище виняткове. Багато вчених, зокрема П. Гаєта та А. Кассезе, вказують на існування злочинної недбалості. Вказуючи на існування цієї форми вини, вони говорять про неї як про стандарти провини, передбачені для випадків відповідальності командирів» [163, с. 39].

Відповідно до ст. 30 РС особа підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за МВЗПД, «лише в тому випадку, якщо за ознаками складу злочину він учинений умисно та свідомо. Особа має умисел у тих випадках, коли стосовно діяння ця особа має намір вчинити таке діяння. Стосовно наслідку ця особа має намір спричинити цей наслідок або усвідомлює, що він настане за звичайного перебігу подій» [30, ст. 30].

За таких вимог наявність умислу в особі досить складно довести. Така прогалина породжує можливість винним особам уникати міжнародної кримінальної відповідальності. Але зважаючи на те, що весь РС побудований на умисному вчиненні міжнародних злочинів, ще зарано пропонувати вносити зміни в ст. 30 РС, доповнивши її ще однією формою вини «необережністю», оскільки у такому випадку необхідно буде вносити зміни у всі склади міжнародних злочинів. Тому, ми пропонуємо залишити цю характеристику, але із розумінням

того, що у перспективі можливо потрібно буде підвищити стандарти вини в цьому контексті.

Черговою важливою характеристикою, яку ми вважаємо за необхідне змінити, є опис шкоди довкіллю під час збройного конфлікту. Ми вже зверталися до цього питання у попередньому розділі, тому тут спробуємо резюмувати наші пропозиції.

Як вже зазначалося, «шкода має низку ознак, одними із яких є масштабність, довготривалість та серйозність одночасно. Вказані ознаки були введені спочатку у Протоколі I. Але серед вчених немає єдності думок з питання тлумачення ознак шкоди довкіллю. Відповідно до Протоколу I ці терміни означають: масштабна – така, що охоплює принаймні цілий регіон, довготривала – така, що триває кілька десятиліть, серйозна – така, внаслідок якої настає смерть або погіршується здоров'я до 1000 осіб» [23].

Характеристика шкоди довкіллю, вказана в підготовчих документах Конвенції ENMOD, що розглянута в попередньому розділі, передбачає такі визначення: «масштабна – така, що охоплює більше 100 кв. км, довготривала – така, що триває декілька місяців, серйозна – така, що завдає значні пошкодження» [123, с. 392]. Натомість, «характеристика шкоди довкіллю як «серйозної» вказана в Конвенції ENMOD як значне порушення або заподіяння шкоди життю людей, природним та економічним ресурсам або іншим активам» [238].

РС певним чином доповнює ЖК і Додаткові протоколи до них. Через це ті терміни, що містяться в РС, взяті із Протоколів до ЖК. У РС не має чітких визначень ознак шкоди довкіллю. Така ситуація є неприпустимою для застосування РС. Ці визначення не є ідеальними, що спонукає вчених досліджувати питання ознак шкоди довкіллю. До речі, комісія з правового визначення екоциду, яку скликав Фонд «Стоп Екоцид», наприкінці 2020 р. розтлумачила ознаки шкоди довкілля таким чином: «масштабна означає пошкодження, яке поширюється за межі обмеженої географічної області, за державні кордони, або така, від якої страждає ціла екосистема; серйозна означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елемента довкілля,

включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси; довготривала означає шкоду, яка є незворотною або у зв'язку з якою неможливо відновити довілля протягом розумного терміну» [238].

У тлумаченні норми 45 кодифікації міжнародного звичаєвого гуманітарного права МКЧХ «Навколишнє природне середовище» від 2005 р., «Заподіяння серйозної шкоди довкіллю» МКЧХ вказує на те, що під виразом «довготривалий» держави, які приймали Протокол II, розуміли десятиліття [100, с. 151]. У своєму «Заключному звіті в 2000 році Комітет, заснований для розгляду бомбардувань НАТО Федеративної Республіки Югославії, заявив, що цей поріг настільки високий, що ускладнює прийняття рішення щодо того, чи було порушення. У звіті вказано, що саме з цієї причини існувала розбіжність у думках про те, чи був цей поріг подоланий збитками, завданими довкіллю під час війни в Перській затоці» [247].

Дійсно поняття довготривалості у розумінні десятиліть робить поріг надзвичайно високим. У доповіді Конгресу 1992 р. міністерство оборони США засумнівалося у цьому, що шкода була «довготривалою» [248, с. 630]. На відміну від Протоколу I Конвенція ENMOD не містить кумулятивного стандарту, а вираз «довготривалий» визначений в цій Конвенції як «тривалий протягом декількох місяців або приблизно сезону». Проте конвенція ENMOD стосується навмисного маніпулювання довкіллям, а не наміченого чи очікуваного результату для довкілля. Важливо, що «в 1992 році держави-учасниці Конвенції ENMOD прийняли тлумачення конвенції, яке забороняє використання гербіцидів, якщо вони використовуються для зміни довкілля та мають наслідком порушення екологічного балансу регіону. Таке тлумачення ґрунтувалося на бажанні держав-учасниць не обмежувати конвенцію зброєю науково-фантастичного типу, і, отже, відображає зацікавленість у забезпеченні більшого захисту довкілля під час збройного конфлікту» [145]. Ця зацікавленість стосується виразу «довготривалість» також, через те, що в Конвенції ENMOD встановлені менші строки аніж у Протоколі I.

Окрім того, що ані РС, ані «Елементи злочинів» не містять визначення ознак шкоди довкіллю, ще й ці ознаки в сукупності складають «високий поріг» щодо притягнення винних до відповідальності, оскільки всі ознаки повинні бути наявні разом. На нашу думку, можливе існування альтернативи у характеристиці

нанесеній шкоді довкіллю під час збройного конфлікту, тобто подібна шкода може бути або масштабна, або довготривала, або серйозна. Ми схильні вважати, що найдоречнішими є визначення, що містяться в Конвенції ENMOD, оскільки вони є більш вузькими і конкретними, в інших досліджених джерелах ці визначення є оціночними і в перспективі їх буде складно застосовувати на практиці, оскільки вони потребують додаткового пояснення. Тому, тлумачення ознак шкоди довкіллю, на нашу думку, виглядає таким чином: масштабна шкода означає таку, що охоплює територію в масштабі не менше ста квадратних км, довготривала означає, що шкода триває принаймні протягом одного або декількох місяців, та серйозна тлумачиться як серйозне порушення або пошкодження.

Цікавим та дискусійним залишається питання щодо співвідношення шкоди довкіллю із очікуваною загальною військовою перевагою. Для МВЗПД шкода довкіллю повинна бути явно неспівмірна з «конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою». Тобто, у випадку, якщо буде здійснено напад, внаслідок якого нанесена шкода довкіллю під час збройного конфлікту буде масштабною, серйозною та довготривалою, і, на додаток, співмірна військовій перевазі, то такі дії не будуть підпадати під кваліфікацію МВЗПД. Було б корисно, якщо б в джерелах міжнародного кримінального права, зазначали, що значить та з чого складається військова перевага. Цілком зрозуміло, що така уточнювально-пояснювальна інформація не повинна міститися в самій ст. 8 РС, але вона може міститись в «Елементах злочинів».

МКЧХ надає визначення терміну «військова перевага», вказуючи, що це «перевага або вигода, яку очікує сторона збройного конфлікту отримати в результаті нападу. Цей термін використовувався, зокрема, для визначення пов'язаних між собою понять «військова ціль» і «пропорційність». Перевагу, яку очікують від нападу, повинна мати воєнний характер. Якщо ні, то порушується принцип воєнної необхідності» [249]. У цьому контексті воєнні цілі обмежуються тими «об'єктами, які: за своїм характером, розташуванням, призначенням або використанням роблять ефективний внесок у військові дії, та часткове чи повне знищення, захоплення чи нейтралізація яких, за обставин, що склалися в цей момент, дає певну військову перевагу» [250].

Щодо принципу пропорційності, він забороняє напади на військові об'єкти, які «імовірно можуть призвести до випадкових жертв серед цивільного населення, поранень серед цивільного населення, пошкодження цивільних об'єктів або їх поєднання, що було б надмірним щодо очікуваної конкретної і загальної військової переваги» [251]. Тобто, принцип пропорційності спрямований на обмеження шкоди, заподіяної військовими операціями, вимагаючи, щоб наслідки використуваних засобів і методів ведення війни не були непропорційні до бажаної військової переваги.

У судовій практиці існують думки щодо співмірності шкоди доквіллю із військовою перевагою. У висновку МС ООН щодо законності використання державою ядерної зброї під час збройного конфлікту та щодо законності поводження або використання ядерної зброї вказано, що «екологічні проблеми «зроблені другорядними» у порівнянні із військовими інтересами» [252, с. 623].

Але, на нашу думку, необхідно протидіяти тим діям, які демонструють повне ігнорування цінності доквілля. Якщо протиправне діяння завдає шкоди доквіллю та відповідає військовій перевазі, у такому випадку значення доквілля знецінюється.

Отже, на наш погляд, положення ст. 8(2)(b) та 8(2)(e) РС у питанні щодо правового регулювання притягнення до відповідальності за вчинення МВЗПД є недосконалими, оскільки містять високий поріг ознак, яким повинна відповідати шкода, спричинена доквіллю. Крім того, не приділяється жодної уваги завданню шкоди доквіллю під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Здається, що відповідні положення не визнають важливості доквілля як такого, а натомість демонструють традиційний та застарілий підхід, згідно з яким шкоду доквіллю треба розглядати як невдалий «побічний продукт» війни, навіть за обставин, коли шкода є свідомою та умисною.

До речі, переглянута редакція РС, яка згодом лягла в основу остаточних обговорень на Римській конференції 1998 р., містила три додаткові варіанти, крім версії, яка була остаточно прийнята як ст. 8(2)(b)(iv) РС, а саме:

1) «навмисне здійснення нападу, знаючи, що такий напад спричинить випадкову загибель чи поранення цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів чи масштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу, що не виправдовується військовою необхідністю»;

2) «навмисне здійснення атаки, знаючи, що такий напад спричинить випадкові втрати життя чи поранення цивільних осіб або пошкодження цивільних об'єктів або масштабну довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу»;

3) «без параграфа» – що означало б, що в РС МКС не було б заборони щодо масштабного, довготривалого та серйозного збитку навколишньому природному середовищу [253, с. 16].

Зрештою, компроміс був досягнутий. Як ілюстрація політичних проблем, пов'язаних із криміналізацією дій, які завдають шкоди довкіллю в контексті збройного конфлікту, остаточне положення вимагало збалансування шкоди та військової переваги. Як наслідок, постає питання щодо вилучення співвідношення військової переваги із завданою шкодою довкіллю із положення ст. 8(2)(b)(iv) РС. Адже шкода довкіллю явно неспівмірна з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою означає, що шкода довкіллю більша аніж військова вигода, яку очікувала сторона збройного конфлікту отримати в результаті нападу. Така глобальна шкода довкіллю заподіяна під час збройного конфлікту, що характеризується масштабністю, довготривалістю та серйозністю, не може бути виправдана будь-якою воєнною необхідністю. По суті, мета завдати шкоду довкіллю свідчить про тяжкість таких дій, і це треба розглядати в контексті міжнародного кримінального права. Видалення порівняння нанесеної шкоди довкіллю із конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою надасть можливість більше не розглядати подібні злочини як другорядні та випадкові, затьмарені загальними воєнними міркуваннями, які традиційно застосовуються у сфері воєнних злочинів. Натомість це посиляє сильний та чіткий сигнал про те, що знищення довкілля більше не можна розглядати просто як «воєнну здобич».

МКЧХ, пояснюючи правило 45 «Заподіяння серйозної шкоди довкіллю» кодифікації міжнародного звичаєвого гуманітарного права МКЧХ від 2005 р., також стверджує, що за умови, якщо заподіяна масштабна, довготривала та серйозна шкода або довкілля використовується як зброя, недоречно з'ясовувати, чи подібна поведінка або її результат можуть бути виправдані військовою необхідністю або випадкова шкода була надмірною [254, с. 151].

Отже, оновлене положення ст. 8(2)(b)(iv) РС, ми гадаємо, можна розглянути без посилання на будь-яку військову перевагу, яка може бути пов'язана з умисним нанесенням шкоди довкіллю. Це також впливає з основного обґрунтування злочину – протидії діям, які демонструють повне ігнорування цінності довкілля. З цього питання МКЧХ дійшов висновку, що: «умисний напад на довкілля, якого не вимагає військова необхідність, також буде вважатися міжнародним воєнним злочином, оскільки це фактично буде нападом на цивільний об'єкт» [249].

Дійсно у ст. 8(2)(b)(ii) РС міститься, що в контексті міжнародного збройного конфлікту міжнародним воєнним злочином може бути: «умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є військовими об'єктами» [30, ст. 8].

Однак це положення не є відповідним «доповненням» до ст. 8(2)(b)(iv) РС стосовно дій, вчинених з метою завдати шкоди довкіллю. Також у ст. 8(2)(b)(ii) РС немає жодних посилань на довкілля. Враховуючи наявність положення, яке конкретно стосується шкоди довкіллю, а саме ст. 8(2)(b)(iv) РС, малоімовірно, що на практиці за такі діяння буде порушено кримінальне переслідування за більш загальним положенням ст. 8(2)(b)(ii) РС. Справді, навіть якщо таке переслідування буде розпочато, велика ймовірність того, що передбачуваний суб'єкт злочину як захист згадає про військову перевагу, що потенційно не дозволить МКС кваліфікувати його протиправні дії як МВЗПД.

У джерелах міжнародного кримінального права важливо закріпити види шкоди довкіллю, які різняться за об'єктом. Ці види були розглянуті в попередньому підрозділі 3.1. По-перше, оскільки шкода для довкілля під час

збройного конфлікту завжди масштабна та від вибухів снарядів і бомб порушується рельєф, значні масиви ріллі виводяться з ладу, руйнуються і просідають ґрунти, відбуваються підтоплення ділянок, знищується природне довкілля окремих популяцій, тому відбувається руйнування або деградація наземної фауни та флори, надра. По-друге, наслідки збройних конфліктів можуть породжувати зміни у складі глобальної атмосфери шляхом забруднення її від хімічних сполук, які є у боєприпасах, від пошкодження небезпечних об'єктів, зокрема пожеж на нафтобазах. По-третє, відбувається руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни. Враховуючи незворотність і непередбачуваність забруднення водного середовища, тлумачення принципу обережності в міжнародному праві вимагає щоб держави перед будь-яким застосуванням сили надавали оцінку впливу на довкілля зброї, засобів і методів ведення війни, включаючи хімічні компоненти, сферу дії зброї, а також управління небезпечними відходами, які необхідно викидати до, під час і після застосування сили.

Щодо процедури внесення змін до ст. 8 РС, загалом, всі поправки до РС повинні бути запропоновані, прийняті та ратифіковані відповідно до ст. 121 та 122 РС. Згідно зі ст. 121 РС «через сім років з моменту набуття чинності РС будь-яка держава-учасниця може запропонувати поправки до нього» [30, ст. 121]. Отже, якщо одна із держав-учасниць РС запропонує внести зміни до ст. 8 РС, то «текст цієї поправки буде подаватися Генеральному Секретареві ООН, який негайно розповсюдить його серед усіх держав-учасниць. Не раніше ніж через три місяці з дати повідомлення Асамблея держав-учасниць на своїй наступній нараді більшістю голосів присутніх вирішує чи розглядати цю пропозицію. Асамблея може розглянути пропозицію безпосередньо або скликати Конференцію з огляду внесення змін до ст. 8 РС» [30, ст. 121]. Якщо із питання щодо «внесення змін до ст. 8 РС на нараді Асамблеї держав-учасниць або на Конференції з огляду цього питання не буде досягнуто консенсусу, то для остаточного прийняття цих змін необхідна більшість голосів держав-учасниць у дві третини. Поправка набирає чинності щодо всіх держав-учасниць через рік після здачі на зберігання

Генеральному Секретареві ООН ратифікаційних грамот. Поправка до ст. 8 РС набирає чинності для держав-учасниць, які ухвалили цю поправку, через рік після здачі на зберігання їх ратифікаційних грамот. Стосовно держави-учасниці, яка не прийняла цю поправку, МКС не здійснює своєї юрисдикції щодо злочину, охопленого такою поправкою, коли він вчиняється громадянами цієї держави-учасниці або на її території» [30, ст. 121].

Оскільки в РС є тільки одне положення, яке безпосередньо стосується «шкоди, нанесеної під час збройного конфлікту і це положення застосовується тільки в контексті міжнародного збройного конфлікту», ми вважаємо, що необхідно доповнити також ст. 8(2)(e) РС такими положеннями: «... хvi) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю». Ми схильні вважати, що такі зміни необхідні, тому що заборона відповідної протиправної поведінки за міжнародним кримінальним правом вказує на те, що міжнародне співтовариство вважає таку поведінку досить серйозною загрозою для того, щоб перенести розгляд справ на міжнародний рівень. Рішення МКС в подібних справах будуть застережливим сигналом для суб'єктів у всьому світі, які займаються екологічно шкідливою діяльністю під час збройних конфліктів будь-якого виду.

Отже, ми пропонуємо внести зміни до ст. 8(2)(b)(iv) РС, виключивши такі слова: «...чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу...». Натомість, варто доповнити ст. 8(2) РС пунктом (b) (xxvii), який би містив таке положення: «...вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю» (див. Додаток 2А). Варто зауважити, що поняття довкілля та його класифікація в залежності від компонентів розглянуто в підрозділі 2.2. Беручи до уваги, що довкілля складається із водного середовища, сухопутного простору, атмосфери та космосу, дуже важливим є питання щодо розгляду шкоди завданої конкретному виду середовища як складової частини довкілля. Оскільки «Елементи злочинів» є саме тим джерелом міжнародного кримінального права, в якому більш детально характеризуються склади міжнародних злочинів, що входять до юрисдикції МКС,

доречно розтлумачити види шкоди довкіллю саме в положеннях «Елементів злочинів».

У зв'язку із запропонованими вище змінами бажаємо пояснити, що запропоновані нами зміни, зокрема нумерація пунктів, базуються на поточній редакції РС від 29 листопада 2010 р., коли до ст. 8 РС були внесені додаткові зміни і вона була доповнена низкою додаткових складів злочинів. Вважаємо це пояснення важливим, адже в офіційному перекладі РС, який розташований на сайті Верховної Ради України [255], міститься переклад попередньої версії РС до внесення змін 2010 р., в якій у пункті (е) містилось менше складів злочинів.

Тож, ми вважаємо за потрібне доповнити «Елементи злочинів», а саме, ст. 8(2)(b) пунктом (ххvii) та ст. 8(2)(e) пунктом (хvi). У першому випадку мова йде про характеристику тих МВЗПД, за яких шкода довкіллю вчиняють під час міжнародного збройного конфлікту, а в другому випадку – під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Доповнення, що запропоновані, могли б мати такий вигляд:

«Вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю.

1) Довкілля – це природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос.

2) Характеристика завданої шкоди:

а) «масштабна» означає площу в масштабі не менше 100 кв. км;

б) «довготривала» означає, що шкода триває принаймні протягом одного або декількох сезонів;

в) «серйозна» «означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси» (див. Додаток 2 В).

Ми схильні вважати, що зміни до РС необхідні, тому що заборона відповідної протиправної поведінки за міжнародним кримінальним правом

свідчить про те, що подібну поведінку міжнародне співтовариство може вважати серйозною загрозою для того, щоб перенести розгляд справ на міжнародний рівень. Рішення МКС в подібних справах будуть застережливим сигналом для суб'єктів у всьому світі, які займаються екологічно шкідливою діяльністю, у час коли здійснюються збройні конфлікти. Захист навколишнього середовища відповідає цінностям, які закріплені у РС, це особливо важливо для майбутніх жителів планети Земля.

У преамбулі РС вказується, що РС призначений для захисту нинішнього населення світу та «майбутніх поколінь». Однією з найбільш нагальних проблем для майбутніх поколінь є стан довкілля. У цьому сенсі розширення положень ст. 8(2)(b) та 8(2)(e) РС щодо захисту довкілля як під час збройного конфлікту міжнародного характеру, так і під час збройного конфлікту неміжнародного характеру буде відповідати консенсусу, досягнутому в Римі в 1998 році.

3.3. Перспективи розвитку положень національного кримінального права про притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів проти довкілля

Наразі в Україні ситуація, коли країна не має змоги повноцінно контролювати деякі свої території, які перебувають під тимчасовою окупацією Російської Федерації, та тих територій, на яких безпосередньо тривають бойові дії. Ситуація, що склалася, кваліфікується за «міжнародним гуманітарним правом як міжнародний збройний конфлікт» [256, с. 59]. У рамках конфлікту скоєно велику кількість міжнародних воєнних злочинів, серед яких МВЗПД займають значне місце.

Так, «з доповіді міністра захисту навколишнього середовища та природних ресурсів України Руслана Стрільця стало відомо, що станом на 16.09.2023 орієнтовна сума шкоди, яку Російська Федерація нанесла довкіллю України, становить близько 57 млрд доларів США» [257]. За його словами, відповідні розрахунки вдалося здійснити завдяки новим «методикам, які фахівці Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України розробили для визначення розміру збитків в наслідок забруднення атмосфери, сухопутного

простору та водного середовища, під час збройного конфлікту. Міністр захисту довкілля та природних ресурсів України стверджує, що шкода, завдана збройною агресією Російської Федерації довкіллю у розрізі ресурсних напрямів, виглядає таким чином: на 11,8 млрд гривень забруднено ґрунтів, на 844 млрд гривень засмічено земель відходами «війни», на 988,9 млрд гривень відбулося забруднення атмосферного повітря, на 57,3 млрд гривень забруднено водні об'єкти. Також Руслан Стрілець наголосив, що ще будуть окремі методики та розрахунки за збитками українським лісам, Чорному та Азовському морям, надрам, природно-заповідному фонду тощо. За його словами, за півроку війни команда Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України встановила понад 2000 фактів шкоди довкіллю. Внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації постраждала майже третина всього лісового фонду України. В разі зростає кількість лісових пожеж. Як зауважив Руслан Стрілець, 20 % природоохоронних територій уражені війною. В зоні ризику – 2,9 млн га територій Смарагдової мережі та 17 Рамсарських об'єктів площею понад 600 тисяч га. Російська Федерація окупувала 8 українських заповідників і 12 національних природних парків. Так, практично 80 % території національного парку «Святі гори» знищено. У травні Кінбурнська коса цілий тиждень горіла через бойові дії. Там горіли реліктові ліси. В окупованій «Асканії Новій» наразі гуманітарна криза. Команда Міністерства довкілля і надалі робитиме обрахунок шкоди довкіллю унаслідок збройного конфлікту із Російською Федерацією. Міністр захисту навколишнього середовища та природних ресурсів України також говорить про те, що подібний обрахунок шкоди довкіллю унаслідок збройного конфлікту важливий для формування судових позовів проти Російської Федерації та для отримання Україною компенсації за шкоду довкіллю» [258].

З огляду на те, що міжнародні злочини, зокрема МВЗПД, розглядають національні судові установи на ряду з міжнародними судовими установами, українське кримінальне законодавство повинно містити склади міжнародних злочинів. Також з орієнтуванням на досягнення миру та безпеки на території України, пріоритетом вітчизняної правотворчості постає діяльність з

Європейською інтеграцією. Україна підписала РС 20.01.2000, але так і не ратифікувала його, хоча відповідно до ст. 7 Угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році зробити це є одним із її міжнародних зобов'язань [260, ст. 7]. Відповідно до «заяви ВРУ до МКС «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21.11.2013 по 22.02.2014» від 25.02.2014 та заяви ВРУ «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності та міжнародних воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій ДНР та ЛНР, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» від 04.02.2015 Україна визнала юрисдикцію *ad hoc* МКС відповідно до ст. 12(3) РС» [260].

Наразі вчинення воєнних злочинів проти довкілля підпадає під дію ст. 438 ККУ 2001 р., яка називається «Порушення законів та звичаїв війни». Відповідно до неї «жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій караються ...» [73, ст. 438]. Як можна побачити, безпосередньо злочини проти довкілля у ній не передбачені, проте можна зробити висновок, що посилення на інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, охоплює також склади цих злочинів. Однак, такі висновки не є однозначними, адже серед серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права, що розцінюються як воєнні злочини (п. 5 ст. 85 Протоколу I) та за які може бути передбачено кримінальну відповідальність, нанесення шкоди довкіллю не

зазначено. Що ж до Римського статуту, Україна його, як відомо, не ратифікувала. Відсутні у ККУ і багато інших складів міжнародних воєнних злочинів та, в цілому, така категорія міжнародних злочинів, як злочини проти людяності. Такий стан кримінального законодавства України складно назвати задовільним та таким, що відповідає сучасним міжнародно-правовим тенденціям. Це, у свою чергу, підіймає питання щодо необхідності внесення змін у ККУ.

Останнім часом в Україні було декілька законопроектів щодо внесення змін до ККУ стосовно відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. 27.12.2019 було зареєстровано проєкт закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689. 17.09.2020 його було прийнято в першому читанні. 20.05.2021 закон було прийнято, підписано Головою Верховної Ради України, але з підпису президенту не зрозуміло з яких причин не було повернуто. 15.04.2022 було зареєстровано проєкт Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» № 7290. 18.04.2022 законопроект надано для ознайомлення.

Проєкт закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» № 7290 у частині, що стосується міжнародних воєнних злочинів загалом не відрізняється від проєкту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689, оскільки в обох законопроектах запропоновано додати ст. 438(1)–438(5). У законопроекті № 7290 назва ст. 438 виглядає як: «Воєнні злочини проти особи», а в законопроекті № 2689 назва ст. 438 – «Воєнні злочини стосовно особи». Ми підтримуємо проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» № 2689, тому що за змістом ст. 438–438(5) ККУ включають в себе усі види міжнародних воєнних злочинів, які містяться в ст. 8 РС, а також порушення ЖК та Додаткових протоколів до них. Як зазначено в Пояснювальній записці до законопроекту № 2689, «слід відмітити, що наслідуючи ст. 8 РС в частині змісту,

законопроект, втім, не наслідує вказану статтю в частині структури, а формулює зміст статей залежно від об'єкта злочину, тобто того, на що посягає особа, яка вчиняє злочин, і чому може завдати або завдає шкоду та передбачає виділення кваліфікованих складів злочинів. Подібний відступ видається виправданим у контексті юридичної техніки, що застосовується у ККУ, і спрямований на підвищення ефективності її правозастосування» [93].

Так, дійсно, для повноти імплементації положень стосовно кримінально-правового переслідування за здійснення міжнародних злочинів за міжнародним кримінальним правом необхідно внести зміни до національного кримінального законодавства, зокрема до ККУ. Оскільки міжнародні злочини, скоєні на території України, підпадають під юрисдикцію МКС, навіть за умови, що Україна не ратифікувала РС, МКС почав розглядати заяви України, адже вона визнала юрисдикцію МКС шляхом подання відповідної заяви секретарю МКС [261, с. 120]. РС не вимагає вносити зміни до кримінального законодавства країн. Відповідно до ст. 1 РС МКС має комплементарну юрисдикцію, тобто «доповнює національні системи кримінального правосуддя» [30, ст. 1]. Але враховуючи положення ст. 17(1)(А) РС про те, що справа приймається до провадження МКС, «коли ця держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування» [30, ст. 17], на наш погляд, аби виключити можливість застосування вищезазначеного положення через відсутність складів усіх міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, у ККУ, що перешкоджатиме Україні притягати за них до відповідальності самостійно, ККУ потрібно привести у відповідність до РС.

Подібні зміни повинні стосуватися всіх видів міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, але, орієнтуючись на те, що темою нашого дисертаційного дослідження є саме МВЗПД, основна увага у цьому підрозділі буде присвячена рекомендаціям щодо змін у ККУ стосовно МВЗПД.

Конкретного складу МВЗПД ККУ не містить, але ст. 438 їх охоплює. В ст. 438 ККУ мова йде «про міжнародні воєнні злочини та вказано, що жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних

цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, заборонено» [82, ст. 438]. Тобто в ст. 438 ККУ надано загальні вказівки на інші подібні порушення, якими можуть бути також МВЗПД, але подібний підхід порушує принцип правової визначеності.

З огляду на світову практику більшість держав, що ратифікували РС вносять статті в свій національний кримінальний кодекс щодо міжнародних воєнних злочинів, беручи за орієнтир ст. 8 РС.

Для ефективного правозастосування нової статті ККУ щодо міжнародних воєнних злочинів, вона повинна мати таку структуру, яка б відповідала юридичній техніці, що застосовується у ККУ. Ми погоджуємось з таким підходом, який міститься у проєкті Закону України від 20.05.2021 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права». Тому пропонуємо ґрунтуватися на змісті ст. 8 РС, але зробити відхилення від структури ст. 8 РС. Можливо розмістити види міжнародних воєнних злочинів у ст. 438 ККУ залежно від об'єкта цього виду міжнародного злочину.

Відповідно до проєкту Закону України від 20.05.2021 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» статті щодо міжнародних воєнних злочинів у ККУ могли б виглядати таким чином: ст. 438 «Воєнні злочини проти особи»; ст. 438¹ «Воєнні злочини проти власності»; ст. 438² «Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни»; ст. 438³ «Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни»; ст. 438⁴ «Воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів»; ст. 438⁵ «Воєнні злочини проти рухомих та нерухомих цінностей, будівель та центрів, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права».

Відповідно до об'єкта злочину МВЗПД підпадають під дію ст. 438² проєкту, яка стосується «воєнних злочинів, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни». На наш погляд, положення ст. 438²(2) про воєнні

злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни, може бути доповнено окремим пар. 9, положення якого були б присвячені саме злочинам проти довкілля, замість їх узагальненої регламентації разом із злочинам проти цивільних осіб та цивільних об'єктів. За таких умов ст. 438² ККУ може виглядати таким чином:

«1. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру:

9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, або довготривалої, або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни, руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни, забруднення атмосфери, забруднення космосу, деструктивна зміна клімату тощо. Характеристика завданої шкоди: «масштабна», означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів; «довготривала», означає, що триває принаймні протягом одного або декількох сезонів; «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елемента довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси – караються позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років» (див. Додаток 2 С).

В розділі 2.2. «Склад МВЗПД» мова йшла про необережність як форму вини, передбачену як правило для командирів. Справедливо зазначити, що ККУ потребує новий розділ щодо особливостей кримінальної відповідальності військових командирів та інших осіб, які фактично діють як військові командири.

Відповідальність командирів та інших начальників зазначена у ст. 28 РС, відповідно до якої: «а) військовий командир або особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчинені силами, які перебувають під його чи її фактичною командуванням і контролем або, залежно від обставин під його чи її фактичною владою і контролем, в результаті нездійснення ним або нею належного контролю над такими силами у випадках, коли: і) такий військовий командир чи така особа або знала, або за існуючих обставин на той момент повинна була знати, що ці

сили вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; ii) такий військовий командир або така особа не вжила всіх необхідних і розумних заходів у межах його або її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування» [30, ст. 28].

Також важливо зазначити, що «начальник підлягає кримінальній відповідальності за злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчинені підлеглими, які перебувають під його чи її фактичною владою і контролем, у результаті нездійснення ним чи нею належного контролю над такими підлеглими у випадках, коли: i) начальник або знав, або свідомо проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що підлеглі вчиняли чи мали намір вчинити такі злочини; ii) злочини стосувалися діяльності, що підпадає під фактичну відповідальність і контроль начальника; та iii) начальник не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах його чи її повноважень для недопущення чи припинення їх учинення або для передачі цього питання до компетентних органів для розслідування та кримінального переслідування» [30, ст. 28].

Вищевказані зміни національного кримінального законодавства зможуть забезпечити виконання міжнародних зобов'язань стосовно запобігання фактичній і юридичній безкарності за здійснення МВЗПД. Обстановка, в результаті якої Україна зазнає нападу та бомбардувань на всій території та тимчасово позбавлена можливості контролювати частину своїх регіонів, які перебувають під окупацією Російської Федерації, кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт. У ході міжнародного збройного конфлікту довіллю спричиняється шкода, подібні дії можуть кваліфікуватись як МВЗПД, тому зміни щодо міжнародних воєнних злочинів до ККУ необхідні у перспективі притягнення до відповідальності винних осіб за вчинення МВЗПД під час міжнародного збройного конфлікту між Україною і Російською Федерацією.

ВИСНОВКИ

У результаті дисертаційного дослідження досягнуто нове вирішення наукового завдання, яке полягає у визначенні особливостей кваліфікації та переслідування за вчинення міжнародних воєнних злочинів проти довкілля, а саме:

1. Продемонстровано, що існує необхідність у вдосконаленні міжнародно-правового регулювання, яке б забезпечило притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів та у розширенні сфери його застосування, а також посилення відповідальності за їх вчинення за допомогою внесення змін та доповнення норм міжнародного кримінального права.

2. Стверджується, що із метою правильної правової кваліфікації необхідно чітко розмежовувати міжнародні злочини і серйозні порушення норм *jus cogens*. Це можливо зробити за наступними ознаками: а) суб'єктом міжнародних злочинів є фізична особа, суб'єктом у серйозних порушеннях норм *jus cogens* є держава; б) щоб протиправне діяння вважалось міжнародним злочином, однією із умов є порушення норм міжнародного кримінального права, які переважно містяться у РС, оскільки саме в цьому джерелі міжнародного права міститься перелік протиправних діянь, які входять до юрисдикцію МКС і кваліфікуються як міжнародні злочини. Натомість в серйозних порушеннях норм *jus cogens* державами вже сама назва робить відсилку до порушення норм *jus cogens*, тобто імперативних норм міжнародного права, які одночасно є джерелами зобов'язань *erga omnes*, а саме, зобов'язань перед міжнародним співтовариством в цілому, стосовно яких усі держави мають правовий інтерес; в) постійною міжнародною судовою установою, під юрисдикцію якої підпадають міжнародні злочини, є МКС, натомість спори щодо серйозних порушень норм *jus cogens* державами можуть вирішуватися завдяки різним політичним та правовим засобам вирішення міжнародних спорів.

3. Встановлено, що міжнародним злочинам характерні такі ознаки: а) міжнародна кримінальна відповідальність настає у випадку здійснення міжнародного злочину фізичною особою; б) створення загрози сукупності

життєвоважливих інтересів світової спільноти, які підпадають під охорону міжнародного права, серед яких свобода людини, економічна безпека, здоров'я населення та суспільна моральність тощо; в) в складі таких видів злочинів, як правило, міститься контекстуальний елемент; г) суб'єкт може бути як загальний, так і спеціальний; д) для суб'єктивної сторони притаманний умисел як форма вини; е) диспозиція міжнародних злочинів закріплена тільки в джерелах міжнародного права, як наслідок, її наявність у національному кримінальному праві не є обов'язковою; є) судовий розгляд справ стосовно міжнародних злочинів здійснюють національні суди та міжнародні судові установи.

4. Доведено, що більше уваги необхідно приділити саме тим видам міжнародних злочинів, які містяться в РС, з огляду на те, що МКС є єдиним постійним органом, що має юрисдикцією щодо притягнення до відповідальності за найбільш серйозні злочини. Так, згідно зі ст. 5(1) РС суд володіє юрисдикцією щодо таких злочинів: геноциду, злочинів проти людства, злочину агресії та міжнародних воєнних злочинів.

5. Стверджується, що міжнародні воєнні злочини – це серйозні масштабні порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародним правом, відбуваються під час збройного конфлікту і, як правило, тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до міжнародного кримінального права.

6. Визначені ознаки міжнародних воєнних злочинів, а саме: а) безпосереднім об'єктом міжнародних воєнних злочинів є суспільні відносини, обумовлені порядком ведення збройних конфліктів, який врегульований міжнародним правом; б) об'єктивна сторона характеризується обов'язковою наявністю збройного конфлікту та плану чи політики щодо їх вчинення або ознаки масштабності; в) суб'єкт може бути як загальним, так і спеціальним; г) суб'єктивна сторона у більшості випадків характеризується навмисністю діяння та усвідомленням наявності стану збройного конфлікту.

7. Встановлено, що класифікації міжнародних воєнних злочинів поділяються за чотирма основними критеріями: а) об'єктом; б) об'єктивною стороною; в) суб'єктом; г) суб'єктивною стороною. Важливим є той факт, що

серед видів міжнародних воєнних злочинів, які поділяються за об'єктом, особливої уваги заслуговують злочини проти особливо захищених об'єктів. Одним із таких об'єктів міжнародних воєнних злочинів, що захищені міжнародним гуманітарним правом, є довкілля.

8. Стверджується, що МВЗПД – це передбачені міжнародним кримінальним правом протиправні діяння, що посягають на довкілля або окремі його компоненти та здійснюються під час збройного конфлікту.

9. Встановлено, що згідно з сучасним міжнародно-правовим регулюванням МВЗПД характерні наступні ознаки: а) порушують норми міжнародного гуманітарного права; б) здійснюються під час міжнародного збройного конфлікту; в) шкода нанесена довкіллю повинна бути масштабною, довготривалою та серйозною; г) шкода, нанесена довкіллю, повинна бути непропорційною у порівнянні із очікуваною військовою перевагою.

10. Виокремлено та охарактеризовано чотири елемента складу міжнародного воєнного злочину проти довкілля, а саме: а) об'єктом є правила ведення війни, тобто набір міжнародних правил, які визначають, що можна та що заборонено робити під час збройного конфлікту. Додатковим об'єктом є довкілля; б) об'єктивна сторона виражається у суспільно небезпечному діянні у формі дії, тобто активної поведінки суб'єкта, оскільки є вказівка на здійснення нападу, у наслідках суспільно небезпечного діяння, а саме нанесенні шкоди довкіллю, настання яких, проте, не є обов'язковим. Головне – це усвідомлення суб'єктом можливості їх настання. Необхідною ознакою об'єктивної сторони міжнародних воєнних злочинів проти довкілля також є обстановка, тобто наявність збройного конфлікту. Засобами здійснення МВЗПД можуть бути загалом будь-які засоби у випадку навмисного керування природними процесами, а саме динаміки або структури Землі, при цьому, включаючи, біоту, гідросферу, літосферу та атмосферу і космічний простір. Місцем вчинення є певна територія, на якій відбуваються бойові дії. Знаряддям можуть бути будь-які види зброї, зокрема ракети, гранати, бомби, вогнемети тощо; в) суб'єктом є осудна фізична особа. Ґрунтуючись на РС, загальним суб'єктом може бути будь-яка осудна цивільна

фізична особа, що досягла 18-річного віку. Спеціальним суб'єктом можуть бути комбатанти; г) суб'єктивна сторона складається із вини у формі умислу, при цьому суб'єкт має усвідомлювати можливість настання негативних наслідків у формі шкоди довкіллю. Метою може бути намір нанести високий рівень екологічної шкоди задля отримання військової переваги.

11. Встановлена необхідність в тлумаченні поняття самого довкілля як додаткового об'єкта міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. Зокрема, пропонується визначати довкілля у широкому значенні як природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та за компонентами поділяти його на: водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос.

12. Встановлено, що МВЗПД необхідно розмежувати із суміжними злочинами, які пов'язані із заподіянням екологічної шкоди, оскільки маючи як відмінні, так і схожі ознаки, ці злочини можуть впливати на правильну кваліфікацію перших. До таких злочинів належить екоцид, біоцид як різновид останнього, деякі транснаціональні злочини проти довкілля, зокрема, торгівля дикими тваринами, невибіркова вирубка лісів, погане поводження з електронними відходами тощо. На основі проведеного аналізу пропонується розрізнити їх із МВЗПД за наступними ознаками: а) наявність різного об'єкта злочину: для МВЗПД – характерний об'єкт у вигляді правил ведення збройних конфліктів, для екоциду – безпеки природи як середовища проживання людини, для транснаціональних – суспільних відносин щодо захисту диких тварин, раціонального використання лісів, їх охорони та відтворення, екологічно безпечного стану земель, який визначає придатність для їх використання за призначенням, тощо; б) екоцид може бути підготовчою стадією початку ведення агресивної війни, натомість МВЗПД здійснюється вже під час самої війни, безпосередньо під час збройного конфлікту. Це не виключає того факту, що екоцид може здійснюватися під час збройного конфлікту також, але подібна умова не є обов'язковою для екоциду, на відміну від МВЗПД, оскільки збройний конфлікт є контекстуальним елементом МВЗПД та елементом об'єктивної

сторони – обставкою. Що ж до транснаціональних злочинів проти довкілля, то наявність збройного конфлікту не є обов'язковою умовою під час їх здійснення. Подібні злочини можуть вчинятися і у мирний час; в) МВЗПД за сучасного міжнародно-правового регулювання відображає вимогу невідповідності спричиненої шкоди конкретній та безпосередньо очікуваній загальній військовій перевазі, що враховується, коли визначається правомірність воєнних дій під час збройного конфлікту. Нанесена шкода довкіллю повинна бути непропорційною військовій перевазі. Для екоциду та для транснаціональних злочинів проти довкілля вимога пропорційності щодо військової переваги не застосовується.

13. У ході дослідження було визначено, що концепція МВЗПД не є остаточно сформованою та довкілля як об'єкт МВЗПД потребує більшого захисту за допомогою норм міжнародного гуманітарного права, тому стверджується, що є необхідність у прийнятті «П'ятої Женевської конвенції про захист довкілля під час війни». Вона могла б містити статті стосовно захисту довкілля під час збройного конфлікту будь-якого виду. Прийняття цієї конвенції необхідне також тому, що її можна використовувати для вдосконалення норм міжнародного кримінального права, для їх тлумачення та більшої деталізації зобов'язань держав щодо захисту довкілля.

14. Встановлено, що зміст П'ятої Женевської конвенції міг би охоплювати наступні питання: а) сфери застосування положень – захист довкілля саме під час збройного конфлікту; б) захисту довкілля як в умовах міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру; в) характеристика зон, що охороняються та мають велике екологічне і культурне значення; г) рекомендацій державам щодо прийняття належних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші комерційні підприємства, які здійснюють діяльність на їх території, виявляли належну обачність щодо захисту довкілля, коли вони діють у районі збройного конфлікту; д) заборони заподіяння шкоди довкіллю у якості репресалій забороняється; е) питання охорони довкілля в ситуаціях окупації; є) питання відновлення та захисту довкілля, якому була завдана шкода внаслідок конфлікту.

15. Запропоновані положення П'ятої Женевської конвенції та норми міжнародного гуманітарного права, що стосуються захисту довкілля в цілому, є правилами поведінки по відношенню до довкілля під час збройних конфліктів. Основою для притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності за їх серйозні порушення є норми РС, що обумовлює необхідність їх вдосконалення задля більш ефективного притягнення до відповідальності за вчинення відповідних злочинів. У цьому зв'язку пропонується доповнити ст. 8(2)(b) РС пунктом (xxvii), який би містив положення про притягнення до відповідальності за вчинення умисного вчинення нападу під час міжнародного збройного конфлікту з усвідомленням того, що такий напад може стати причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю. Тобто список ознак шкоди довкіллю пропонується зробити альтернативним, а не кумулятивним, що міститься наразі в ст. 8(2)(b) РС. Також вважається за потрібне виключити порівняння шкоди довкіллю із військової перевагою. Внесення відповідних змін потребуватиме виключення зі ст. 8(2)(b)(iv) РС положень про відповідальність за шкоду навколишньому природному середовищу.

16. Крім того, запропоновано додати до ст. 8(2)(e) РС пункт (xvi), оскільки саме в цій частині РС мова йде про притягнення до відповідальності за вчинення злочинів під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. У такому випадку ст. 8(2)(e)(xvi) РС виглядала б наступним чином : «...умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю». Ми схильні вважати, що такі зміни необхідні, тому що заборона відповідної протиправної поведінки за міжнародним кримінальним правом вказує на те, що міжнародне співтовариство вважатиме таку поведінку досить серйозною загрозою для того, щоб перенести розгляд справ на міжнародний рівень. Рішення МКС в подібних справах будуть застережливим сигналом для суб'єктів у всьому світі, які займаються екологічно шкідливою діяльністю під час збройних конфліктів будь-якого виду.

17. Таке джерело міжнародного кримінального права як «Елементи злочинів» є тісно пов'язаним із РС, оскільки в ньому міститься опис складів

міжнародних злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС. У цьому зв'язку, рекомендується доповнити його ст. 8(2)(b) пунктом (xxvii) та ст. 8(2)(e) пунктом (xvi). У першому випадку мова йде про характеристику тих МВЗПД, при яких шкода довкіллю вчинялась під час міжнародного збройного конфлікту, а в другому випадку – під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Зазначені пункти могли б містити положення про притягнення до відповідальності за вчинення умисного вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад може стати причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, при якому під довіллям пропонується розуміти природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос. Крім того, пункти могли б містити тлумачення характеристик завданої шкоди, а саме наступні визначення: «а) «масштабна» означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів; б) «довготривала» означає тривалість принаймні протягом одного або декількох сезонів; в) «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси». На додаток, корисним було б витлумачити, що саме слід розуміти під шкодою довкіллю. За об'єктом вона могла б охоплювати наступні види: а) руйнування або деградацію водного середовища, його флори та фауни; б) руйнування або деградацію сухопутного середовища, його флори та фауни; в) забруднення атмосфери; г) забруднення космосу; д) деструктивну зміну клімату тощо.

18. Проведене дослідження дозволяє нам запропонувати вдосконалене визначення ознак МВЗПД у міжнародному кримінальному праві, а саме: а) порушують норми міжнародного гуманітарного права; б) здійснюються під час збройного конфлікту; в) шкода нанесена довкіллю повинна бути масштабною, довготривалою або серйозною; г) вчинення злочину не може виправдовуватися потенційно можливою військовою перевагою.

19. Визначено, що ККУ потребує удосконалення норм щодо притягнення до відповідальності за вчинення злочинів проти довкілля у зв'язку з тим, що Україна визнала юрисдикцію МКС шляхом подання відповідних заяв, що, як наслідок, може призвести до застосування комплементарної юрисдикції суду. Щодо цього останнім часом розроблено декілька законопроектів. Відповідно до об'єкта МВЗПД у перспективі можуть підпадати під дію ст. 438², яка пропонується у проекті Закону України № 2689 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права», який ми у цілому підтримуємо. Проте, на наш погляд, положення її п. 2 про воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни, може бути доповнено окремим пар. 9, положення якого б були присвячені саме злочинам проти довкілля, замість їх узагальненої регламентації разом із злочинам проти цивільних осіб та цивільних об'єктів. За таких умов ст. 438² могла б виглядати наступним чином: «... 2. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру: 9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни; руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни; забруднення атмосфери; забруднення космосу; деструктивна зміна клімату тощо. Характеристика завданої шкоди: «масштабна», означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів; «довготривала», означає, що триває принаймні протягом одного або декількох сезонів; «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси – караються позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. З початку війни Росія вчинила в Україні 2,5 тисячі екологічних злочинів, – міністр. *Рубрика*, 21.10.2023. URL : <https://rubryka.com/2023/10/21/z-pochatku-vijny-rosiya-vchynyla-v-ukrayini-2-5-tysyachi-ekologichnyh-zlochyniv-ministr/> (дата звернення: 23.10.2023).
2. Руслан Стрілець взяв участь у другому засіданні Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 16.09.2023. URL : <https://mepr.gov.ua/ruslan-strilets-vzyav-uchast-u-drugomu-zasidanni-mizhnarodnoyi-robochoyi-grupy-shhodo-ekologichnyh-naslidkiv-vijny/> (дата звернення: 18.09.2023).
3. Sulaiman M. Middle East and North Africa: More than 45 Armed Conflicts. Geneva Academy. 2023. URL: <https://geneva-academy.ch/galleries/today-s-armed-conflicts> (дата звернення: 12.04.2023).
4. Smeulers A. Why Serious International Crimes Might Not Seem Manifestly Unlawful to Low-level Perpetrators: A Social–Psychological Approach to Superior Orders. *Journal of International Criminal Justice*. 2019. №17. P. 105–123.
5. Ten Napel H. M. The Concept of International Crimes of States: Walking the Thin Line between Progressive Development and Disintegration of the International Legal Order. *Leiden Journal of International Law*. 1988. № 1 (2). P. 149 – 169.
6. Jørgensen N. H. B. The Responsibility of States for International Crimes : Monograph. Oxford : Oxford University Press, 2003. 376 p.
7. Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Міжнародне право: Основи теорії: підручник. Київ: Либідь. 2002. 605 с.
8. Міжнародне публічне право: підручник у 2 т. / за ред. В. В. Мицик. Харків: Право. Т.1. Основи теорії, 2020. 416 с.
9. Зелінська Н. А. Розвиток та криза концепції міжнародного злочину держави. *Міжнародне право XXI століття: сучасний стан та перспективи розвитку*. 2013. С. 195 – 213.

10. Draft Articles on State Responsibility: Report of the International Law Commission. *Yearbook of the International Law Commission*. 1976. № 2. P. 73 – 122.
11. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries : Draft Articles of International Law Commission of 2008. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf (дата звернення: 12.02.2023).
12. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v.Spain), *ICJ Rep.*1970. P. 76 – 78. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/50/5389.pdf> (дата звернення: 18.06.2022).
13. Нігреєва О. О. Зобов'язання erga omnes у контексті загальної теорії права. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. № 2(35). С. 7 – 14.
14. Нігреєва О. О. Міжнародні злочини та зобов'язання erga omnes у контексті міжнародно-правової охорони довкілля. *Правова держава*. 2021. № 44. С. 139 – 147.
15. Міжнародне публічне право. Основні галузі : підручник у 2 т. / В. В. Мицик та ін. 2-ге вид. Харків : Право, 2020. 624 с.
16. Hulme K. Using International Environmental Law to Enhance Biodiversity and Nature Conservation During Armed Conflict. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. № 20. P. 1155 – 1190.
17. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 61(2). С. 150 – 162.
18. Kotecha V. The International Criminal Court's Selectivity and Procedural Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2020. № 18. P. 107 – 139.
19. Gioia F. State Sovereignty, Jurisdiction and Modern International Law: The Principle on Complementarity in the International Criminal Court. *Leiden Journal of International Law*. 2006. № 19, Issue 04. P. 1095 – 1123.
20. Принципи міжнародної співпраці щодо виявлення, арешту, видачі і покарання осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людства :

- Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 03.12.1973. № 3074 (XXVIII). URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id210056> (дата звернення: 09.05.2022).
21. Про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства : Конвенція від 26.11.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_168#Text(дата звернення: 18.06.2021).
22. Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього: Конвенція від 09.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 18.06.2021).
23. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 18.06.2021).
24. Про припинення злочину апартеїду та покарання за нього: Конвенція від 30.11.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text (дата звернення: 18.06.2021).
25. Про поводження з військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 18.06.2021).
26. Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 18.06.2021).
27. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та статуту Міжнародного кримінального суду: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08/ ЛьвДУВС. Львів, 2009. 331 с.
28. Haque A. A. International Crime: in Context and in Contrast. *The Structures of the Criminal Law*. 2011. № 6. P. 106 – 133.
29. Randhawa S. International Criminalization and the Historical Emergence of International Crimes. *International Theory*. 2022. № 14(3). P. 460 – 502
30. Rome Statute of the International Criminal Court of 17.07.1998. URL: RS-Eng.pdf (icc-cpi.int) (дата звернення: 18.06.2022)

31. Садова Т. Міжнародні злочини у Римському статуті та Кримінальному кодексі України: порівняльно-правовий аспект. *Матеріали 73-ї наук. конф. проф.-викл. складу і наук. працівників екон.-прав. фак. ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук: матеріали наук. конф.*, м. Одеса, 28-30.11.2018. Одеса, 2018. С. 83 – 85.
32. Садова Т. Щодо закріплення терміну «злочини проти людяності» у джерелах міжнародного права. *Реформування законодавства і державних інституцій : досягнення, недоліки та перспективи: матеріали між. юрид. наук.-практ. конф.*, м. Київ, 30.05.2019. Київ, 2019. С. 52 – 54.
33. Садова Т. Визначення та ознаки поняття «заручник». *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі: матеріали ювіл. всеук. наук. дистан. конф.*, прис. 155-річчю ОНУ ім. І. І. Мечникова, м. Одеса, 10.04.2020. Одеса, 2020. С. 187 – 189.
34. Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/statute-international-tribunal-prosecution-persons-responsible> (дата звернення: 18.06.2021).
35. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 18.06.2021).
36. Данилюк Т. М. Класифікація складів злочинів та її значення для встановлення моменту закінчення злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 280 – 288.
37. Пилипенко В. П. Склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. № 79. С.110 – 116.
38. Ambos K. *Treatise on International Criminal Law: The Crimes and Sentencing*. New York: Oxford University Press, 2014. 656 p.
39. Quigley J. *The Genocide Convention: An International Law Analysis*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2006. 320 p.

40. Кориневич А. О. Про звіт офісу прокурора Міжнародного кримінального суду щодо діяльності з попереднього вивчення за 2020 рік. *Українська правда*. 2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/12/15/7277010/> (дата звернення: 18.06.2021).
41. Elements of Crimes. Hague : International Criminal Court, 2013. 30 p.
42. Suhr V. V. Contextual Element. Rainbow Jurisdiction at the International Criminal Court : textbook. Hague : T.M.C. Asser Press, 2021. 400 p.
43. Daft S. Environmental Destruction is a War Crime, but it's Almost Impossible to Fall Foul of the Laws. *The Conversation*. 11.08.2019. URL: <https://theconversation.com/environmental-destruction-is-a-war-crime-but-its-almost-impossible-to-fall-foul-of-the-laws-121180> (дата звернення: 09.05.2023).
44. Schwarz A. War Crimes. Max Planck Encyclopedias of International Law of September 2014. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e431?rskey=yqWLY6&result=1&prd=MPIL> (дата звернення: 03.07.2023).
45. The Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana : Decision of International Criminal Tribunal for Rwanda of 01.06.2001. URL: <https://internationalcrimesdatabase.org/Case/134/Kayishema-and-Ruzindana/> (дата звернення: 18.07.2023).
46. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120-125.
47. United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (United States of America v. Iran) : The Decision of International Court of Justice of 24.05.1980. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/64/064-19800524-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 18.06.2022).
48. Гритенко О. А., Конопельський В. Я., Собко Г. М., Плужнік О. І. Бездіяльність як злочинна пасивна форма поведінки особи: навч. посіб. / за ред. В. О. Меркулової. Одеса : ОДУВС, 2019. 132 с.

49. Садова Т. До питання про розрізнення міжнародних та транснаціональних злочинів у міжнародному праві. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* : матеріали наук. конф, м. Одеса, 25-27.11. 2020. Одеса, 2020. С. 37 – 40.
50. Міжнародне публічне право. Основні галузі : підручник у 2 т. / В. В. Мицик та ін. 2-ге вид. Харків : Право, 2020. 624 с.
51. Abramovsky A. Extraterritorial Jurisdiction. The United States Unwarranted Attempt to International Law in United States v. Yunis. *The Yale Journal of International Law*. 1990 №. 1. P. 121-161.
52. Зелінська Н. А. Міжнародні злочини і міжнародна злочинність: монографія. Одеса : Юридична література, 2006. 568 с.
53. On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide : The Convention of 12.01.1951. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf](https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf) (Дата звернення: 05.06.2023).
54. Nihreieva O. 2022 Russian Invasion of Ukraine through the Prism of International Law: a Critical Overview. *Peace & Security – Paix et Securite Internationales*. 2022, № 10. P. 1 – 38.
55. Буроменський М. В., Кудас І. Б., Маєвська А. А., Семенов В. С., Стешенко В. М. та ін. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М. В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
56. Wellman C. H. 4 Torts Versus Crimes. *Rights Forfeiture and Punishment* : Textbook. Oxford, 2017. P. 63 – 90.
57. Войціховський А. В. Міжнародне право : підруч. / А. В. Войціховський. Харків : МВС України, 2020. 544 с.
58. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : навч. посіб. / за заг. ред. Теліпко В. Е. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

59. Schwarz A. War Crimes. Max Planck Encyclopedias of International Law of September 2014. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e431?rskey=yqWLY6&result=1&prd=MPIL> (дата звернення: 03.07.2023).
60. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 11.06.2023).
61. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.06.2021).
62. Злочини проти миру та безпеки людства : проєкт міжнародного договору, розроблений Комісією міжнародного права від 01.01.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_710#Text (Дата звернення: 08.05.2023).
63. Садова Т. Щодо характеристики воєнних злочинів у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів, та здобувачів-учасників 77-ї звітної конференції ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук : матеріали наук. конф, м. Одеса, 26-28.04.2021. Одеса, 2021. С. 79 – 82.*
64. Садова Т. Основні ознаки воєнних злочинів: національний та міжнародно-правовий аспект. *Кримінальне правопорушення : національний та зарубіжний виміри* : матеріали між. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24.04.2019. Одеса, 2019. С. 116 – 119.
65. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text (дата звернення: 01.10.2022).
66. Ліскович М. Країна та Римський статут: чому треба ратифікувати цей договір? *Укрінформ*, 03.04.2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric->

ato/3691045-ukraina-ta-rimskij-statut-comu-treba-ratifikovati-cej-dogovir.html

(дата звернення: 11.01.2021).

67. Піддубна М. В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 17 с.

68. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми: автореф. дис... док. юр. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 43 с.

69. Береза Ю. М. Теоретичні засади методики розслідування незаконного заволодіння військовослужбовцем зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами : монографія / Ю. М. Береза, К. О. Чаплинський. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 155 с.

70. Кучевська С. П. Воєнні злочини у Статуті Міжнародного кримінального суду і злочини проти встановленого порядку несення військової служби у Кримінальному кодексі України: питання відповідності. *Форум права*. 2007. № 3. С.142 – 146.

71. Davidson J. Environmental Damage is a War Crime Scientists. *Forum in Focus*. 2021. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/07/environmental-damage-is-war-crime/> (дата звернення: 16.03.2023).

72. Freeland S. Crimes Against the Environment and International Criminal Law. *International Bar Association*. URL: <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49> (дата звернення: 16.12.2022).

73. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 18.06.2021).

74. Про поводження з військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 18.06.2021).

75. Про захист цивільного населення під час війни : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 18.06.2021).

76. Kalshoven F., Zegveld L. Constraints on the Waging of War. An Introduction to International Humanitarian Law. 4th edition. New York : Cambridge University Press. 2011. 282 p.
77. Vöneky S., Wolfrum R. Environment, Protection in Armed Conflict. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. 2019. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e440?rskey=nvZnYa&result=1&prd=MPIL> (дата звернення: 16.03.2023).
78. Вереша Р. В. Класифікація об'єктів злочинів. *Кримінальне право України* : підручник. URL: https://pidru4niki.com/15350818/pravo/klasifikatsiya_obyektiv_zlochyniv (дата звернення: 23.012.2023).
79. The Procecutor v. Dragoljub Kunarac Radomir Kovac and Zoran Vukovic : Decision of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991 of 22.02.2001. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/> (Дата звернення: 08.05.2021).
80. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: дис. ... докт. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 556 с.
81. Садова Т. Ознаки суб'єктивної сторони воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників* : матеріали наук. конф, м. Одеса, 24-26.11.2021. Одеса, 2021. С. 34 – 38.
82. Кримінальний кодекс України : Закон України від 11.08.2023. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата звернення: 08.05.2021).
83. Карпенко М.І. Окремі аспекти звільнення суб'єктів військових злочинів від кримінальної відповідальності. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 9. С. 196 – 200.

84. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців: дис. ... докт. юр. наук : 12.00.08. Київ, 2019. 556 с.
85. Конституція України : Закон України в ред. від 01.01.2020 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 07.03.2022).
86. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (Дата звернення: 08.05.2021).
87. Шкуропацький О. І. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту офіцерського складу збройних сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 17 с.
88. Бухонський С. О. Криміналістична характеристика особи, яка вчинила військовий злочин. Право національної безпеки та військове право: історія, сучасність і перспективи: збірник матеріалів круглого столу, м. Київ, 28.03.2019. Київ, 2019. С. 83 – 86.
89. Харитонов С. О. Військові злочини в системі кримінального законодавства України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Юридичні науки. 2018. Т. 29(68), № 5. С. 107-111.
90. Stratonov V. M., Djakons R., Koval A. A. and other. *Military Offences and War Crimes: Background, Theory and Practice* : collective monograph. Riga : Baltija Publishing, 2023. 876 p.
91. Мохончук С.М. Історико-теоретичні засади визначення системи воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Проблеми законності*. 2011. №115. С. 133–143.
92. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права : Проект закону України від 27.12.2019 № 2689. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (Дата звернення: 08.05.2021).

93. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права від 27.12.2019. URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804 (дата звернення: 08.05.2021).
94. Садова Т. С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220 – 229.
95. Ambos K. Protecting the Environment through International Criminal Law. *Blog of the European Journal of International Law*. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-criminal-law/> (дата звернення: 27.09.2021).
96. Миколенко О. М. Матеріальні та формальні склади злочинів. *Вісник ОНУ. Серія: Юридичні науки*. 2007. Том 12. Випуск 11. С. 101 – 105.
97. Аллахвердиев А. Визначення воєнних злочинів: погляд на судове переслідування міжнародними судовими органами. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 427 – 433
98. Namourtziadou L., Khan S. War Crimes and Crimes Against Humanity: Decolonizing Discourses of International Justice. *Journal of Global Faultlines*. 2021. Vol. 8, № 2. P. 147 – 150
99. Penrose M. M. War Crime. *Encyclopedia Britannica*. 2023. URL : <https://www.britannica.com/topic/war-crime> (дата звернення: 08.03.2022).
100. Henckaerts J., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law Vol. 1: Rules. Cambridge : Cambridge University Press. 2005. 628 p.
101. Nagler P. S. Research Brief Harmonizing War Crimes Under the Rome Statute. Geneva Academy. 2019. URL : [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Harmonizing%20War%20Crimes%20Under%20The%20Rome%20Statute.pdf](https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/Harmonizing%20War%20Crimes%20Under%20The%20Rome%20Statute.pdf) (дата звернення: 11.02.2022).

102. Hays E. *War Crimes in Internal Armed Conflicts* : textbook. Cambridge , Cambridge University Press. 2008. 411 p.
103. Bartels R. The Classification of Armed Conflicts by International Criminal Courts and Tribunals. *International criminal review*. 2020. P. 595 – 668
104. Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 18.06.2021).
105. МКЧХ. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права : посібник для народних депутатів України. Київ : МКЧХ, 2017. 97 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2018/02/MGPOctoberBook_web.pdf (дата звернення: 17.03.2022).
106. ICRC. Environment. Database on IHL. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1> (дата звернення 07.05.2022).
107. Короткий Т. Р., Лук'янченко Є. В., Гнатовський М. М. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права : науково-практичне видання. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://fsfr.org/wp-content/uploads/2017/06/Zvich_Normi.pdf (дата звернення: 09.03.2022).
108. Садова Т. Характеристика складу міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. *Причорноморські публічно-правові читання* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Миколаїв, 10-12.09.2021. Миколаїв, 2021. С. 181 – 184.
109. Vohrah L. C., Askin K. D., Mundis D. A. *Contemporary Law Regulating Armed Conflict at Sea* / N. Ando, E. McWhinney, R. Wolfrum (eds). *Liber Amicorum* : Judge Shigeru Oda, 2002. № 2. 1541 p.
110. Werle G., Jessberger F. *Principles of International Criminal Law* : Fourth Edition. Oxford: Oxford University Press. 2020. 720 p.
111. The United Nations. War Crimes Commission. *Law Reports of Trials of War Criminals*. London : Majesty's Stationery Office. 1949. Volume 8. 92 p.

112. Weinstein T. Prosecuting Attacks that Destroy the Environment: Environmental Crimes or Humanitarian Atrocities? *Georgetown International Environmental Law Review*. 2005. № 17(4). P. 697 – 722.
113. Roberts A. Environmental Destruction in the 1991 Gulf War. *International Review of the Red Cross* (1961 - 1997). 1992. Vol. 32 , Issue 291. P. 538 – 553.
114. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля у міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252 – 257
115. International Committee of the Red Cross. The Geneva Conventions of 1949 and Additional Protocols. 2014. URL: <https://www.icrc.org/en/document/geneva-conventions-1949-additional-protocols> (дата звернення: 03.02.2022).
116. Про поводження з військовополоненими : Конвенція від 12.08.1949. № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 18.09.2021)
117. Про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище : Конвенція від 18.05.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (Дата звернення: 14.06.2021).
118. Roberts A. The Environmental Consequences of War : Legal, Economic, and Scientific Perspectives / in J. E. Austin, C. E. Bruch (eds). Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 691 p.
119. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14.05.1954. URL: <https://en.unesco.org/protecting-heritage/convention-and-protocols/1954-convention> (дата звернення: 01.08.2021)
120. Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : протокол I від 14.05.1954. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 12.07.2021)
121. Про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. : протокол до Гаазької конвенції № 2 від 26.03.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 12.06.2021)

122. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia of 2009. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (дата звернення: 06.06.2022)
123. Protection of the Environment in Connection with Armed Conflicts. Report of the International Law Commission of 20.07.2016. URL: https://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml (Дата звернення: 20.06.2021).
124. Protecting the Environment in Times of Armed Conflict: Report of the UN Secretary-General No. A/47/328 of 31 July 1992. Forty-seventh session. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/149057> (Дата звернення: 15.07.2021).
125. Jensen D., Bruch C. Protecting the Environment During Armed Conflict: An Inventory and Analysis of International Law : textbook. Nairobi : United Nations Environment Programme, 2009. 79 p.
126. International Humanitarian Law Database of ICRC . Customary IHL. Rule 43. Application of General Principles on the Conduct of Hostilities to the Natural Environment. URL: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/rus/docs/v1_chapter14_rule43 (Дата звернення: 10.07.2021).
127. Fujita H. The Advisory Opinion of the International Court of Justice on the Legality of Nuclear Weapons. *International Review of the Red Cross*. 1997, № 316. P. 56 – 64
128. International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia : Report of 08.06.2000. URL: <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> (Дата звернення: 06.10.2022).
129. Dienelt A. Armed Conflicts and the Environment : textbook. Cham : Springer, 2022. 349 p.
130. Singh A. Corpus Delicti: The Body of the Crime. *International Journal of Legal Science and Innovation*. 2020. Volume 2, Issue 1. P. 446 – 453

131. International Committee of the Red Cross. Rules of War of 12.08.2021. URL: <https://www.icrc.org/en/document/rules-war-why-they-matter#:~:text=The%20rules%20of%20war%2C%20or,saving%20lives%20and%20reducing%20suffering.> (Дата звернення: 12.10.2022).
132. Joanne Lu. The Rules of War Are Being Broken. What Exactly Are They? 28.06.2018. URL: <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2018/06/28/621112394/the-rules-of-war-are-being-broken-what-exactly-are-they> (Дата звернення: 12.10.2022).
133. Williams M. J. What are the Rules of War and How do They Apply in Ukraine? Washingtonpost, 9.05.2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/05/09/ukraine-russia-rules-of-war/> (дата звернення: 12.10.2022).
134. Тлумачний словник української мови. Під ред. В. Бусел. 2018. URL: <http://sum.in.ua/f/dovkillja> (дата звернення: 16.05.2023).
135. Environment. Biology online of 2023. URL: <https://www.biologyonline.com/dictionary/environment> (дата звернення: 02.02.2023).
136. Pave A. Environnement et développement : approches scientifiques, structuration du domaine et coévolution des recherches. *Natures Sciences Societes*. 1997. № 5(1). P. 50-63
137. Peterson I. The Natural Environment in Times of Armed Conflict : A Concern for International War Crimes Law ? *Leiden Journal of International Law*. 2009. № 22. P. 325 – 343
138. Pokrant M. Environment. New Principles of War : Enduring Truths with Timeless Examples : textbook. Linkoln : University of Nebraska Press, 2021. 368 p.
139. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 24.07.2022).
140. Грицик В., Канарський Ю., Бедрій Я. Екологія довкілля. Охорона природи. URL:

https://pidru4niki.com/1417012051686/ekologiya/navkolishnye_seredovische (дата звернення: 19.06.2022).

141. Локтіонова В. В. Ознаки об'єктивної сторони злочину та місце серед них злочинних наслідків. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 249 – 254.

142. Садова Т. С. Об'єктивна сторона як елемент складу міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 26. С. 49 – 57.

143. Про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибірккову дію: Конвенція від 15.06.2004 № 995_266. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (Дата звернення: 08.05.2022).

144. On Prohibitions or Restrictions on the Use of Incendiary Weapons : Protocol to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0811.pdf (дата звернення: 24.09.2022).

145. 1976 CCD Understanding Relating to Article I of ENMOD, 31 United Nations General Assembly Official Records Supp. №. 27 (A/31/27), Annex I. URL : <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/NG9/059/31/PDF/NG905931.pdf?OpenElement> (дата звернення: 12.06.2022).

146. Leibler A. Deliberate Wartime Environmental Damage: New Challenges for International Law. *California Western International Law Journal*. 1992. Vol. 23, №. 1. P. 67 – 137.

147. Murphy V., Obregon H. Fighting without a Planet B: How IHL Protects the Natural Environment in Armed Conflict. *Blogs.icrc*. 25.05.2021. URL : <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2021/05/25/fighting-without-planet-b/> (дата звернення: 25.10.2022)

148. Cohen A., Zlotogorski D. 4 Military Advantage. *Proportionality in International Humanitarian Law: Consequences, Precautions, and Procedures*. 2021. P. 59 – 73
149. International Humanitarian Law Database of ICRC. Ordinary IHL. Rule 14. Respect for the principle of proportionality in attacks. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule14> (Дата звернення: 01.09.2022).
150. Commentary on the Additional Protocols / Y. Sandoz. Geneva : ICRC, 1987. 1625 p.
151. Hathaway O. A., Strauch P. K., Walton B. A., Weinberg Z. A. What is a War Crime? *Yale Journal of International Law*. 2019. № 44. P. 54 – 111. URL: <https://core.ac.uk/reader/215562190> (Дата звернення: 08.11.2022)
Yale Journal of International Law, Vol. 44, 2019
152. Staiano F. Customary International Law as a Source of Individual Criminal Responsibility: Reflections in the Wake of the Abd-Al-Rahman Judgment. *Journal of International Criminal Justice*. Oxford. 2022. Vol. 20, Issue 4. P. 981 – 1000
153. Kodeks karny : Polskie prawo, 2022. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 05.05.2022).
154. Налуцишин В. В. Суб'єкт злочинного діяння за законодавством окремих держав європейського союзу. *Університетські наукові записки*. 2017. № 63. С. 282 – 295.
155. Про громадянські і політичні права : міжнародний пакт від 19.10.1973 № 995_043. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.05.2022)
156. Садова Т. Ознаки суб'єктивної сторони воєнних злочинів проти довілля за міжнародним кримінальним правом. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників : матеріали наук. конф, м. Одеса, 24-26.11.2021. Одеса, 2021. С. 34 – 38.*

157. Stuckenberg C. F. Problems of Subjective Imputation in Domestic and International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice*. 2014. Vol. 12, Issue 2. P. 311 – 323.
158. Федорак Л.М. Злочинний намір у кримінальному праві України. 16.01.2018. URL : <https://gr.pl.court.gov.ua/sud1605/pres-centr/4/449715/> (дата звернення: 27.10.2021).
159. Академічний тлумачний словник української мови, 1980 рік / за ред. Н. Є. Лозової. URL: <http://sum.in.ua/s/namir> (дата звернення: 07.09.2021).
160. The Prosecutor v. Naser Oric : Decision of International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991 of 30.06.2006. URL : <https://www.icty.org/x/cases/oric/tjug/en/ori-jud060630e.pdf> (Дата звернення: 22.09.2021).
161. Jarvis M., Tieger A. Applying the Genocide Convention at the ICTY: The Influence of Paradigms Past. *Journal of International Criminal Justice*. 2016. Vol. 14, Issue 4. P. 857 – 877.
162. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М., Комарницький М. В., Мовчан Р. О. Злочини проти довілля: кримінально-правова характеристика: практ. пос. / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 519 с.
163. Cassese A., Gaeta P. Cassese's International Criminal Law. Third Edition : textbook. / revised by A. Cassese, L. Baig, M. Fan, P. Gaeta, C. Gosnell, A. Whiting. Oxford : Oxford University Press, 2013. 414 p.
164. The Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo : Decision of International Criminal Court of 29.01.2007. URL : <https://casebook.icrc.org/case-study/icc-prosecutor-v-thomas-lubanga-dyilo> (Дата звернення: 12.09.2021).
165. Cassese A. International Criminal Law : textbook. Oxford : Oxford University Press, 2003. 472 p.
166. The Prosecutor v. Tihomir Blaki. Decision of International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International

Humanitarian Law Committed in the Territory of The Former Yugoslavia since 1991 of 03.03.2000. URL : <https://www.icty.org/x/cases/blaskic/tjug/en/bla-tj000303e.pdf> (Дата звернення: 10.09.2021).

167. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

168. Садова Т. Щодо поняття злочину екоциду у міжнародному кримінальному праві. *Збірник тез наукових доповідей і повідомлень XIV всеукраїнської науково-практичної конференції вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів* : матеріали XIV всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20.11.2021. Харків, 2021. С. 146 – 149.

169. Baeza J. V. Ecocide, a New Legal Figure Under Construction. *Modernising European Legal Education*. 2023. № 10. P. 195 – 203

170. On the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) : Convention of 5 October 1978. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf (дата звернення: 11.07.2023).

171. Higgins P. *Eradicating Ecocide Laws and Governance to Prevent the Destruction of Our Planet* : textbook. London : Shephard-Walwyn, 2010. 199 p.

172. Ambos K. *Protecting the Environment through International Criminal Law*. Blog of the European Journal of International Law. Oxford, 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-criminal-law/> (дата звернення: 27.09.2021).

173. Voigt C. Ecocide as an International Crime: Personal Reflections on Options and Choices. *Ejiltalk.org*. 2021. URL: <https://www.ejiltalk.org/ecocide-as-an-international-crime-personal-reflections-on-options-and-choices/> (дата звернення: 17.09.2021).

174. Bộ luật hình sự : pháp luật Việt Nam, từ 2017. URL: <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Van-ban-hop-nhat-01-VBHN-VPQH-2017-Bo-luat-Hinh-su-363655.aspx> (Дата звернення: 05.05.2022).

175. Criminal Code of the Republic of Armenia : Law of Armenia, 2003. URL: <http://parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=eng> (дата звернення: 05.05.2023).
176. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України, Том 2. *Мега-Інфо – Юридичний портал, №1.* URL: <http://meگو.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-441-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4> (дата звернення: 11.05.2023).
177. Бріггс Г., Дейл Б., Стиліану Н. Екологічна катастрофа: головні загрози нашій планеті у п'яти графіках. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48169628> (Дата звернення: 27.09.2021).
178. Прокурори України здійснюють процесуальне керівництво у 25 провадженнях за фактами екоциду. *Юридична Газета.* 26.10.2023. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/prokurori-ukrayini-zdiysnyuyut-procesualne-kerivnictvo-u-25-provadhennyah-za-faktami-ekocidu.html> (дата звернення: 28.10.2023).
179. Robinson D. Ecocide – Puzzles and Possibilities. *Journal of International Criminal Justice.* 2022. Vol. 20, Issue 2. P. 313 – 347
180. Koenig N. Ecocide – killing one`s home. URL : <https://www.publicsphere.eu/2022/06/ecocide-killing-ones-home/?lang=en> (Дата звернення: 17.09.2022).
181. Hemptinne J. Concluding Observations on the Influence of International Environmental Law over International Criminal Law. *Journal of International Criminal Justice.* 2022. Vol. 20, Issue 5. P. 1287 – 1298
182. Про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті : Конвенція від 25.02.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272#Text (Дата звернення: 10.09.2021).
183. Про збереження природних типів оселищ (habitats) та видів природної фауни й флори. Директива Ради Європи 92/43/ЕЕС від 21.05.1992 р. :

тлумачний посібник з визначення типів оселищ (habitats) Європейського Союзу / за ред. : О. О. Кагало, Б. Г. Проць. Львів, 2007. 202 с. URL : <http://awsassets.panda.org/downloads/>

brochure_on_support_of_the_council_directive_92_43_ees.pdf (дата звернення: 31.10.2022)

184. Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 23 с.

185. Criminal Code of the Republic of Tajikistan on 21 May 1998. URL: <http://www.derechos.org/intlaw/doc/tjk1.html> (Дата звернення: 11.09.2021).

186. Bleek P. C., Kane C., Pollack J. H. Elimination of Weapons of Mass Destruction: Lessons from the Last Quarter-Century. *The Nonproliferation Review*. 2016. Vol. 23, Issue1–2. P. 15 – 23.

187. Fidler D. P. International Law and Weapons of Mass Destruction: End of the Arms Control Approach? *Duke Journal of Comparative & International Law*. 2004. № 14. P. 39 – 88.

188. Kellman B. An International Criminal Law Approach to Bioterrorism. *Harvard Journal of Law*. 2002. № 25. P. 721 – 724.

189. On the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction : The Convention of 29.04.1997. URL: <https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention> (Дата звернення: 10.09.2021).

190. Sossai M. Identifying the Perpetrators of Chemical Attacks in Syria: The Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons as Part of the Fight Against Impunity? *Journal of International Criminal Justice*. 2019. Vol. 17, Issue 2. P. 211 – 227.

191. On the Prevention of Nuclear Catastrophe : Declaration of 9.12.1981. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/27063> (Дата звернення: 10.09.2022).

192. Про нерозповсюдження ядерної зброї : міжнародний договір від 01.07.1968. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 24.07.2023).
193. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons : Advisory Opinion of the International Court of Justice of 08.07.1996. URL: 095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf (дата звернення: 01.05.2023).
194. Про захист тварин під час міжнародних перевезень : Конвенція від 13.12.1968. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.5643.0> (дата звернення: 11.06.2023).
195. Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення : Конвенція від 03.03.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення: 19.03.2023).
196. Про захист хребетних тварин, що використовуються для дослідних та інших наукових цілей : Конвенція від 18.03.1986. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_137 (дата звернення: 01.06.2023).
197. Trafficking in Protected Species : World Wildlife Crime Report of United Nations Office on Drugs and Crime. 2020. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/wildlife/2020/World_Wildlife_Report_2020_9July.pdf (дата звернення: 08.05.2022).
198. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України (станом на 20 травня 2020 р.) / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 864 с.
199. Про охорону біологічного різноманіття : Конвенція від 05.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030/ed20101029#Text (дата звернення: 11.04.2023).
200. Timber Species Protecting Threatened Tree Species from Illegal Logging and Unsustainable Trade. Traffic. URL : <https://www.traffic.org/what-we-do/species/timber/> (дата звернення: 11.07.2023).

201. Науково-практичний коментар до статті 246 Кримінального кодексу України. *Ligazakon*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК004757> (дата звернення: 25.10.2022).
202. Top 5 Environmental Crimes. Sustainability for all. Activesustainability. URL: https://www.activesustainability.com/environment/crimes-against-the-environment/?_adin=01833301559 (дата звернення: 01.06.2022).
203. Виговська Г. П., Міщенко В. С. Концептуально-методологічні засади вирішення проблеми відходів в Україні. URL: <https://waste.ua/eco/2012/waste-management/ukraine/> (дата звернення: 19.03.2023).
204. Про батареї і акумулятори : проєкт Закону України від 30.10.2019. № 2352. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67236 (дата звернення: 22.10.2022).
205. Про управління відходами : Закон України від 31.03.2023. № 2320-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 01.07.2023).
206. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. *Юристконсульт. Правовий портал*. URL: <https://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk/81-uky/1936--239-.html> (дата звернення: 12.07.2022).
207. ICRC. International Humanitarian Law, We Answer Your Questions. Geneva: ICRC, 2016. 109 p.
208. Садова Т. С. Захист довкілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 73(1). С. 186 – 190.
209. Durant S. M. Stop Military Conflicts from Trashing Environment. *Correspondence*. 23.07.2019. URL: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02248-6> (дата звернення: 14.03.2023).
210. Doug Weir. The 5th Geneva Convention. 2015. URL: <https://athena21.org/in-english/the-5th-geneva-convention> (дата звернення: 10.04.2022).

211. Daft S. Environmental Destruction is a War Crime, but It's Almost Impossible to Fall Foul of the Laws. 2019. URL: <https://theconversation.com/environmental-destruction-is-a-war-crime-but-its-almost-impossible-to-fall-foul-of-the-laws-121180> (дата звернення: 12.05.2022).
212. Report on the Work of its Sixty-third and Sixty-fifth Sessions: Sixty-sixth Session of the International Law Commission dated 08.08.2014. URL : <https://legal.un.org/ilc/reports/2014/> (дата звернення: 12.05.2022).
213. Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts. Copyright United Nations, 2022. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (дата звернення: 02.05.2022).
214. Angurets O., Khazan P., Kolesnikova K., Kushch M., Cernochova M., Havranek M. Environmental Consequences of Russian War in Ukraine : textbook, 2022. URL : <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-environmental-consequences-of-russian-war-in-ukraine-war-damages-en-version.pdf> (дата звернення: 01.08.2023).
215. Indigenous Peoples. The World Bank, 06.04.2023. URL : <https://www.worldbank.org/en/topic/indigenouspeoples#:~:text=Indigenous%20Peoples%20are%20distinct%20social,which%20they%20have%20been%20displaced> (дата звернення: 03.08.2023).
216. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 08.10.2023. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (Дата звернення: 08.06.2023).
217. Про закони і звичаї війни на суходолі : IV Конвенція від 18.10.1907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 07.06.2023).
218. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та

керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : постанова Верховної Ради України № 145-VIII від 04.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

219. ICRC. Guidelines on the Protection Of the Natural Environment in Armed Conflict : Textbook. Geneva : ICRC. 2020, 128 p.

220. International Humanitarian Law Database of ICRC. Customary IHL. Rule 54. Attacks against Objects Indispensable to the Survival of the Civilian Population. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule54> (Дата звернення: 10.08.2023).

221. Henckaerts J., Doswald-Beck L. Customary International Humanitarian Law: Norms. Geneva: ICRC, 2006. 803 p.

222. Cohan J. A. Modes of Warfare and Evolving Standards of Environmental Protection under the International Law of War. *Florida Journal of International Law*. № 15. 2003. P. 481 – 531.

223. Roach J. A. Today's Customary International Law of the Sea. *Ocean Development & International Law*. 2014. Vol. 45, № 3. P. 239 – 259.

224. On the Law of the Sea: United Nations Convention of 10.12.1982. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 02.02.2022)

225. Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі : Конвенція ООН, № 995_0321 від 09.09.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text (дата звернення: 24.08.2022).

226. Murase S. Third Report on Atmospheric Protection: sixty-eighth Session of the International Law Commission from 12.08. 2016. 477 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/829926> (дата звернення: 19.05.2022).

227. Гембарська В. І. Авдіївський коксохім обстріляли з «Градів». *Екополітика*. 13.03.2022. URL : <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/avdiivskij-koksohim-obstrilyali-z-gradiv/> (дата звернення: 15.03.2022).

228. Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, Including the Moon and Other Celestial Bodies : Resolution Adopted by the General Assembly, № 2222 (XXI) of 19.12.1966. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.faa.gov/about/office_or_g/headquarters_offices/ast/media/treaty_Princi_Gov_Acti_States_OST.pdf (дата звернення: 11.06.2023).

229. Онищенко О. В. Зоряні війни: як космічний простір використовують у земних протистояннях. *Куншт*, 30.01.2023. URL: <https://kunsht.com.ua/articles/zoryani-vijni-yak-kosmichnij-prostir-vikoristovuyut-u-zemnix-protistoyannyaх> (дата звернення: 18.05.2023).

230. Нігреєва О. О. Міжнародно-правовий режим космічного простору : між res communis та res nullius. *Космічна наука та технології*. 2022. № 28 (1). С. 23 – 42.

231. Про зміну клімату : Рамкова Конвенція ООН № 995_044 від 09.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 19.03.2022).

232. Ткаченко А. Пожежа на нафтобазі в Чернігові — спалахнули резервуари з дизельним паливом. *Україна сьогодні*. 03.03.2022. URL: <https://ukraine.segodnya.ua/ua/ukraine/pozhar-na-neftebaze-v-chernigove-gschs-soobshchila-o-vozgoranii-v-rezervuare-s-dizelnym-toplivom-1606524.html> (дата звернення: 12.04.2022)

233. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : прийнятий 26.06.1945. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/U_N%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 23.07.2022).

234. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary / Slovakia) : Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders of 25.09.1997, International

Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/92/092-19970925-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 29.08.2022).

235. Mark A. Drumbl Waging War against the World: The Need to Move from War Crimes to Environmental Crimes. *Fordham International Law Journal*. 1998. № 22 (1). P. 122 – 152.

236. Freeland S. Crimes Against the Environment and International Criminal Law. *International Bar Association*. URL: <https://www.ibanet.org/article/6D983066-BCDB-481A-8C79-BD47362BDB49> (дата звернення: 16.12.2022).

237. Freeland, S. Addressing the Intentional Destruction of the Environment During Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court : diss. ... Ph. D. Maastricht: Maastricht University, 2015. 353 p.

238. Mehta J., Sands P. Qc, Fall D. Stop Ecocide Foundation : Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide Commentary and Core. 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (дата звернення: 27.08.2022).

239. The Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic : Decision of International Humanitarian Law Committed in the Territory of Former Yugoslavia since 1991 of 12.06.2002. URL : <https://www.icty.org/en/case/kunarac> (Дата звернення: 10.11.2021).

240. Prosecutor v. Dusko Tadic. Case № IT-94-1-T. Trial Chamber. 07.05.1997. URL : <https://www.icty.org/en/case/tadic> (Дата звернення: 25.12.2021).

241. Farley B. R. Detainee Transfers and the Principle of Non-refoulement in Relation to «Non-belligerent Supporting States» in Non-international Armed Conflicts. *Journal of Conflict and Security Law*. 2022. Vol. 27, Issue 2. P. 185 – 209.

242. Murphy V., Gieseken H. O. Fighting without a Planet B: how IHL Protects the Natural Environment in Armed Conflict. *Humanitarian law and policy*. 2021. URL: <https://blogs.icrc.org/law-and-policy/2021/05/25/fighting-without-planet-b/> (дата звернення: 06.04.2023).

243. Amaya A. M., Averin D., Bruch C. Witnessing the Environmental Impacts of War : textbook / Edited by S. Snyder. 2020. 31 p. URL : <https://reliefweb.int/report/world/witnessing-environmental-impacts-war-environmental-case-studies-conflict-zones-around> (Дата звернення: 03.11.2022).
244. Werle G., Jessberger F. Principles of International Criminal Law 3rd : Study Guide. Oxford : Oxford University Press, 2014. 494 p.
245. Memorandum of Understanding on the Application of IHL between Croatia and the Socialist Federal Republic of Yugoslavia of 27.11.1991. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/former-yugoslavia-special-agreements-between-parties-conflicts> (дата звернення: 30.08.2021).
246. Agreement on the Application of IHL between the Parties to the Conflict in Bosnia and Herzegovina of 27.11.1991. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/former-yugoslavia-special-agreements-between-parties-conflicts> (дата звернення: 30.08.2021).
247. Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia : Final Report. URL : <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal> (дата звернення: 30.08.2021).
248. On the Conduct of the Persian Gulf War – Appendix on the Role of the Law of War : Department of Defense Report to Congress of United States of 10.04.1992. P. 612 – 644. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2022/02/united_states_department_of_defense_report_to_congress_on_the_conduct_of_the_persian_gulf_war_appendix_on_the_role_of_the_law_of_war-annex-just-security.pdf (дата звернення: 24.08.2022).
249. International Committee of the Red Cross Customary IHL: Rule 156. Definition of War Crimes at 27.01.2015. URL : https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_cha_chapter44_rule156 (Дата звернення: 15.01.2022).
250. ICRC. Military objectives. URL : <https://casebook.icrc.org/glossary/military-objectives> (Дата звернення: 30.08.2022).

251. ICRC. Proportionality. URL : <https://casebook.icrc.org/glossary/proportionality> (Дата звернення: 19.01.2022).
252. Verbatim Record in the Case in Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict and in Legality of the Treat or Use of Nuclear Weapons of 30.10.1995. URL : <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/93/093-19951030-ORA-01-00-BI.pdf> (дата звернення: 16.12.2021).
253. Report of the Preparatory Committee for the Establishment of the International Criminal Court, 15–17.07.1998. 323 p. URL : <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpc-gclefindmkaj/https://www.legal-tools.org/doc/03b284/pdf/> (Дата звернення: 25.01.2022).
254. On the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict : Report ICRC, 17.11.1993. URL : <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/report/5deesv.htm> (Дата звернення: 30.08.2021).
255. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 18.06.2021)
256. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс : довідкове видання МКЧХ / за коорд. Е. Кюстер. Женева : МКЧХ, 2020. 396 с.
257. Руслан Стрілець взяв участь у другому засіданні Міжнародної робочої групи щодо екологічних наслідків війни. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 16.09.2023. URL : <https://mepr.gov.ua/ruslan-strilets-vzyav-uchast-u-drugomu-zasidanni-mizhnarodnoyi-robochoyi-grupy-shhodo-ekologichnyh-naslidkiv-vijny/> (дата звернення: 18.09.2023).
258. Стрілець Р. Шкода довкіллю за пів року війни досягла майже 1 трильйона гривень. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, 01.09.2022. URL : <https://mepr.gov.ua/shkoda-dovkillyu-za-piv-roku-vijny-dosyagla-majzhe-1-tryljona-gryven-ruslan-strilets/> (дата звернення: 08.11.2022).
259. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

членами, з іншої сторони від 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/ed20140321#Text (дата звернення: 01.10.2022).

260. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» : постанова Верховної Ради України № 145-VIII від 04.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text> (дата звернення: 12.12.2022).

261. Садова Т. С. Імплементация норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Том 24. Випуск 1 (34). С. 119 – 124.

**Наукові праці, в яких опубліковані основні
наукові результати дисертації**

Статті у фахових наукових виданнях:

1. Садова Т. С. Імплементация норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Том 24. Випуск 1 (34). С. 119 – 124.
2. Садова Т. С. До питання про співвідношення воєнних та військових злочинів у міжнародному та національному праві. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 220 – 229.
3. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довілля у міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252 – 257.
4. Садова Т. С. Об'єктивна сторона як елемент складу міжнародних воєнних злочинів проти довілля. *Альманах міжнародного права*. 2021. № 26. С. 49 – 57.
5. Садова Т. С. Захист довілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 73(1). С. 186 – 190.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Садова Т. Міжнародні злочини у Римському статуті та Кримінальному кодексі України: порівняльно-правовий аспект. *Матеріали 73-ї наук.-викл. складу і наук. прац. Екон.-прав. фак. ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція екон. і прав. наук : матеріали наук. конф, м. Одеса, 28-30.11.2018. Одеса, 2018. С. 83 – 85.*
2. Садова Т. Основні ознаки воєнних злочинів: національний та міжнародно-правовий аспект. *Кримінальне правопорушення : національний та зарубіжний виміри* : матеріали між. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24.05.2019. Одеса, 2019. С. 116 – 119.
3. Садова Т. Щодо закріплення терміну «злочини проти людяності» у джерелах міжнародного права. *Реформування законодавства і державних інституцій* :

досягнення, недоліки та перспективи : матеріали між. юрид. наук.-практ. конф., м. Київ, 30.05.2019. Київ, 2019. С. 52 – 54.

4. Садова Т. Визначення та ознаки поняття «заручник». *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі* : матеріали ювіл. всеук. наук. дистан. конф., прис. 155-річчю ОНУ ім. І. І. Мечникова, м. Одеса, 10.04.2020. Одеса, 2020. С. 187 – 189.

5. Садова Т. До питання про розрізнення міжнародних та транснаціональних злочинів у міжнародному праві. *Матеріали 75-ї звітної наук. конф. проф.-викл. складу і наук. працівників екон.-прав. фак. ОНУ ім. І. І. Мечникова* : матеріали наук. конф., м. Одеса, 25-27.11.2020. Одеса, 2020. С. 37 – 40.

6. Садова Т. Щодо характеристики воєнних злочинів у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. *Збірник тез доповідей студентів, аспірантів, та здобувачів-учасників 77-ї звітної конференції ОНУ ім. І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук* : матеріали наук. конф., м. Одеса, 26-28.04.2021. Одеса, 2021. С. 79 – 82.

7. Садова Т. Характеристика складу міжнародних воєнних злочинів проти довкілля. *Причорноморські публічно-правові читання* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Миколаїв, 10-12.09.2021. Миколаїв, 2021. С. 181 – 184.

8. Садова Т. Щодо поняття злочину екоциду у міжнародному кримінальному праві. *Збірник тез наукових доповідей і повідомлень XIV всеукраїнської науково-практичної конференції вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів* : матеріали XIV всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20.11.2021. Харків, 2021. С. 146 – 149.

9. Садова Т. Ознаки суб'єктивної сторони воєнних злочинів проти довкілля за міжнародним кримінальним правом. *Матеріали 76-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників* : матеріали наук. конф., м. Одеса, 24-26.11.2021. Одеса, 2021. С. 34 – 38.

**Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р.
(в редакції від 29 листопада 2010 р.)**

Чинна редакція	Редакція, що запропонована
<p>1. Суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках масштабного вчинення таких злочинів.</p> <p>2. Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає:</p> <p>а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:</p> <p>{«Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни»}</p> <p>i) умисне вбивство;</p> <p>ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;</p> <p>iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;</p> <p>iv) масштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;</p>	<p>1. Суд має юрисдикцію стосовно воєнних злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках масштабного вчинення таких злочинів.</p> <p>2. Для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає:</p> <p>а) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:</p> <p>{«Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни»}</p> <p>i) умисне вбивство;</p> <p>ii) катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;</p> <p>iii) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;</p> <p>iv) масштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;</p>

<p>v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;</p> <p>vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;</p> <p>vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;</p> <p>viii) взяття заручників;</p> <p>b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:</p> <p>i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;</p> <p>ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;</p> <p>iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;</p>	<p>v) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;</p> <p>vi) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;</p> <p>vii) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;</p> <p>viii) взяття заручників;</p> <p>b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:</p> <p>i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;</p> <p>ii) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;</p> <p>iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;</p>
---	---

<p>iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;</p>	<p><i>iv) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;</i></p>
<p>v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;</p> <p>vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;</p> <p>vii) неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;</p> <p>viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;</p> <p>ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця</p>	<p>v) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;</p> <p>vi) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;</p> <p>vii) неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;</p> <p>viii) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;</p> <p>ix) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця</p>

<p>зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;</p> <p>х) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;</p> <p>хі) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;</p> <p>хії) заява про те, що пощади не буде;</p> <p>хііі) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;</p> <p>хіv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;</p> <p>хv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;</p> <p>хvі) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;</p> <p>хvіі) застосування отрути або отруєної зброї;</p>	<p>зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;</p> <p>х) заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;</p> <p>хі) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;</p> <p>хії) заява про те, що пощади не буде;</p> <p>хііі) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю;</p> <p>хіv) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;</p> <p>хv) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;</p> <p>хvі) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;</p> <p>хvіі) застосування отрути або отруєної зброї;</p>
--	--

xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;

xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;

xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;

xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;

xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

xviii) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;

xix) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;

xx) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до цього Статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у статтях 121 і 123;

xxi) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження;

xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій;

xxiii) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

<p>xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;</p> <p>xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;</p> <p>xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.</p>	<p>xxiv) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;</p> <p>xxv) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;</p> <p>xxvi) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях.</p> <p><i>xxvii) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю.</i></p>
<p>с) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини:</p> <p>і) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;</p>	<p>с) У разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, грубі порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених стосовно осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, у тому числі військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини:</p> <p>і) посягання на життя й фізичну недоторканність, зокрема вбивство в будь-якій формі, каліцтво, жорстоке поводження та катування;</p>

<p>ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поведження;</p> <p>iii) захоплення заручників;</p> <p>iv) винесення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими.</p> <p>d) Пункт 2(с) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру.</p> <p>e) Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь:</p> <p>i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;</p> <p>ii) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;</p> <p>iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання</p>	<p>ii) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поведження;</p> <p>iii) захоплення заручників;</p> <p>iv) винесення вироків і приведення їх до виконання без попереднього рішення, ухваленого створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує дотримання всіх судових гарантій, які загально визнані обов'язковими.</p> <p>d) Пункт 2(с) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру.</p> <p>e) Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в установлених рамках міжнародного права, а саме: будь-яке з таких діянь:</p> <p>i) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у бойових діях;</p> <p>ii) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;</p> <p>iii) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання</p>
---	---

миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

vi) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях;

viii) віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру;

ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;

миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;

iv) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;

v) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;

vi) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2(f) статті 7, примусова стерилізація та будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій;

vii) набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях;

viii) віддання розпоряджень про переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних з конфліктом, якщо тільки цього не вимагають міркування безпеки відповідного цивільного населення або настійна необхідність військового характеру;

ix) віроломне вбивство або поранення комбатанта ворога;

<p>x) заява про те, що пощади не буде;</p> <p>xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;</p> <p>xii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту.</p> <p>xiii) використання отрути або отруєної зброї;</p> <p>xiv) використання задушливих, отруйних або інших газів, а також усіх аналогічних рідин, матеріалів або пристроїв;</p> <p>xv) використання куль, які легко розширюються або розплющуються в тілі людини, наприклад, кулі з твердою оболонкою, яка не повністю закриває серцевину, або мають розрізи.</p>	<p>x) заява про те, що пощади не буде;</p> <p>xi) заподіяння особам, які перебувають під владою іншої сторони конфлікту, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;</p> <p>xii) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються обставинами конфлікту.</p> <p>xiii) використання отрути або отруєної зброї;</p> <p>xiv) використання задушливих, отруйних або інших газів, а також усіх аналогічних рідин, матеріалів або пристроїв;</p> <p>xv) використання куль, які легко розширюються або розплющуються в тілі людини, наприклад, кулі з твердою оболонкою, яка не повністю закриває серцевину, або мають розрізи.</p> <p><i>xvi) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю.</i></p>
<p>f) Пункт 2(е) застосовується до збройних конфліктів міжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й</p>	<p>f) Пункт 2(е) застосовується до збройних конфліктів міжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі й</p>

спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що мають місце на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами.

3. Ніщо в пункті 2(с) та (е) не впливає на відповідальність уряду за підтримання або відновлення закону та порядку в державі або за захист єдності й територіальної цілісності держави всіма законними засобами.

спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що мають місце на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами.

3. Ніщо в пункті 2(с) та (е) не впливає на відповідальність уряду за підтримання або відновлення закону та порядку в державі або за захист єдності й територіальної цілісності держави всіма законними засобами.

**Елементи злочинів Міжнародного кримінального суду 2002 р.
(в редакції від 11 червня 2010 р.)**

Пропонується доповнити:

Стаття 8(2)(b)(xxvii)

Умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю

Елементи

1. Довкілля – це природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос.

2. Характеристика завданої шкоди:

а) «масштабна» означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів;

б) «довготривала» означає тривалість принаймні протягом одного або декількох сезонів;

с) «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси».

2. Шкода довкілля за об'єктом поділяється на наступні види:

а) руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни;

б) руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни;

с) забруднення атмосфери;

д) забруднення космосу;

е) деструктивну зміну клімату тощо.

Стаття 8(2)(e)(xvi)

Умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад заподіє масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю

Елементи

1. Довкілля – це природне та антропогенне середовище, яке включає в себе біологічні, хімічні та фізичні компоненти та охоплює водне середовище, сухопутний простір, атмосферу та космос.

2. Характеристика завданої шкоди:

а) «масштабна» означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів;

б) «довготривала» означає тривалість принаймні протягом одного або декількох сезонів;

с) «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елементу довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси».

2. Шкода довкілля за об'єктом поділяється на наступні види:

- а) руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни;
- б) руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни;
- с) забруднення атмосфери;
- д) забруднення космосу;
- е) деструктивну зміну клімату тощо.

**Кримінальний кодекс України від 2001 р.
(в редакції від 5 жовтня 2023 р.)**

Чинна редакція	Редакція, що запропонована
<p>Стаття 438. Порухення законів та звичаїв війни</p> <p>1. Жорстоке поведження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій - караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.</p> <p>2. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.</p>	<p>Стаття 438². Злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни</p> <p>...</p> <p>2. Умисне вчинення (здійснення) у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом або збройним конфліктом неміжнародного характеру:</p> <p>...</p> <p>9) вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною масштабної, довготривалої або серйозної шкоди довкіллю, до якої входить: руйнування або деградація водного середовища, його флори та фауни; руйнування або деградація сухопутного середовища, його флори та фауни; забруднення атмосфери; забруднення космосу; деструктивна зміна клімату тощо. Характеристика завданої шкоди: «масштабна», означає площу в масштабі не менше ста квадратних кілометрів; «довготривала», означає, що триває принаймні протягом одного або декількох сезонів; «серйозна» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або шкоду будь-якому елемента довкілля, включаючи серйозний вплив на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси.</p>

Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи

«Затверджую»

Керівник Одеської спеціалізованої
прокуратури у військовій та
оборонній сфері

Брильов М. О.

« 09 » серпня 2022 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Воєнні злочини проти довілля за міжнародним кримінальним правом»
здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право».

Садової Тетяни Сергіївни

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Садової Тетяни Сергіївни «Воєнні злочини проти довілля за міжнародним кримінальним правом» у процесі підготовки працівників Одеської спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері упродовж 2021-2022 рр.

Наукові висновки та запропоновані у дисертації положення, зокрема, стосовно впливу міжнародного кримінального права у сфері міжнародних воєнних злочинів проти довілля на формування змін у кримінальному законодавстві України, викликають жвавий інтерес не тільки у фахівців-науковців, які досліджують різні галузі українського законодавства, наприклад, кримінальне, а й і у фахівців правозастосовних органів. Це стосується, зокрема, проблем внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та необхідності приведення у змістовну та термінологічну відповідність кримінального законодавства України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, оскільки міжнародні воєнні злочини проти довілля взагалі відсутні у Кримінальному кодексі України.

Упровадження результатів наукового пошуку здобувача у процесі підготовки працівників Одеської спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері допомагає поглибити їх знання з проблем міжнародного кримінального права та національного кримінального права щодо міжнародних воєнних злочинів проти довілля. Матеріали дисертаційного дослідження реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників прокуратури.

09 серпня 2022 р.

Акт про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Начальник відділення поліції №3
Одеського районного управління
поліції №1 Головного управління
Національної поліції
в Одеській області
підполковник поліції
Сергій ВОЛКОВ

«15» листопада 2022 р.

Акт

про апробацію і впровадження результатів дисертаційної роботи
«Воєнні злочини проти довілля за міжнародним кримінальним правом»
здобувача наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право».

Садової Тетяни Сергіївни

Цей акт засвідчує факт упровадження матеріалів дисертаційного дослідження Садової Тетяни Сергіївни «Воєнні злочини проти довілля за міжнародним кримінальним правом» у процес підготовки працівників поліції упродовж 2022-2023 рр.

У науковців, які досліджують кримінальне українське законодавство, і у фахівців правозастосовних органів викликає жвавий інтерес вплив міжнародного кримінального права щодо міжнародних воєнних злочинів проти довілля на формування змін у кримінальному законодавстві України, про що йдеться у наукових висновках та запропонованих у дисертації положеннях. Це стосується, зокрема, проблем внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду та необхідності приведення у змістовну та термінологічну відповідність кримінального законодавства України до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, оскільки міжнародні воєнні злочини проти довілля взагалі відсутні у Кримінальному кодексі України.

Упровадження результатів наукового пошуку здобувача у процес підготовки працівників поліції допомагає поглибити їх знання з проблем міжнародного кримінального права та національного кримінального права щодо міжнародних воєнних злочинів проти довілля. Матеріали дисертаційного дослідження реалізуються при проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників поліції.

Здобувач наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»
Садова Тетяна Сергіївна

15 листопада 2022 р.